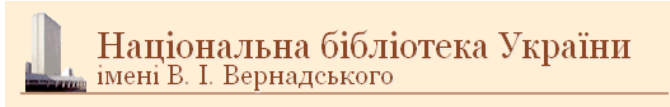

ISSN 2663-9009 (Print)

ISSN 2663-9017 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.

**СЕРІЯ: ОСВІТА. СОЦІАЛЬНІ
ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (7)

Чернігів 2021

УДК (051) [378+33+159.9]

H34

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 11 від 30 вересня 2021 р.).

*Видання «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки» внесено до **Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».***

H34 Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернівці: Академія ДПтС, 2021. № 2 (7). 186 с.

У цьому випуску журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки» вміщено статті, присвячені актуальним питанням освітньої діяльності, методології соціально-гуманітарних наук, формуванню іншомовної та комунікативної компетентностей, розвитку виховання самостійності у студентської молоді, розгляду актуальних проблем соціально-психологічного характеру формування особистості, психологічного середовища організацій тощо.

Видання буде корисним для науковців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК (051)[378+33+159.9]

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: Тогочинський О. М., доктор педагогічних наук, професор; заслужений працівник освіти України.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Гончаренко О. Г., доктор економічних наук, професор;

Аніщенко В. О., доктор педагогічних наук, доцент.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Кравчук Г. В., доктор економічних наук, професор (Україна);

Гаркуша С. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна);

Пліско В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна);

Ключко А.О., кандидат педагогічних наук; доцент (Україна);

Чебоненко С. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Разумейко Н. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Хазратова Н.В., доктор психологічних наук, доцент (Україна);

Борисенко І. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Сіренко К. Ю., кандидат економічних наук (Україна);

Вайнос Смальскис, доктор наук, професор, Інститут державного управління (Литовська Республіка);

Чу В. Нгун, доктор наук, Університет Хьюстон Даунтаун, Коледж Бізнесу (Сполучені Штати Америки);

Маурісіо Гаріта Гутьєррес, доктор наук, Університет Франциско Маррокін (Гватемала);

Чуреа Марія, доктор наук, Університет Петрошани (Румунія);

Четин Бекташ, доктор наук, професор, Університет Газіосманпаша (Туреччина);

Олександра Кузьор, хабілітований доктор гуманітарних наук, факультет організації та управління, Сілезький технічний університет (Забже, Польща);

Майкл Е. Нільсен, доктор наук, професор, завідувач кафедри психології, Університет штату Джорджія (США).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Аніщенко В. О., доктор педагогічних наук, доцент.

Заснований у 2018 році. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 23591-13431Р

© Академія Державної пенітенціарної служби, 2021

ISSN 2663-9009 (Print)

ISSN 2663-9017 (Online)

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY**

SCIENTIFIC HERALD OF SIVERSHCHYNA.

**SERIES: EDUCATION. SOCIAL
AND BEHAVIOURAL SCIENCES**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2 (7)

Chernihiv 2021

UDC (051)[378+33+159.9]
DOI 10.32755/sjeducation.2021.02

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 11 on September 30, 2021).

According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 15.04.2021 № 420 scientific journal "Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences" is included to the List of scientific professional publications of Ukraine of "B" category.

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences: a Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2021. № 2 (7). 186 p.

This issue of the journal «Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences» contains articles dedicated to the topical issues of educational activities, methodology of social sciences and humanities, foreign language and communicative competencies forming, breeding student youth's independence, consideration of topical problems of personality's socio-psychological nature forming, psychological environment of organizations, etc. This issue will be useful for scientists, teachers, PhD students, undergraduates and students of higher educational institutions.

UDC (051)[378+33+159.9]

EDITOR-IN-CHIEF: Togochynskiy O. M., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor; Honored Worker of Education of Ukraine.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Honcharenko O. G., Doctor of Sciences (Economics), Professor;

Anishchenko V. O., Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Kravchuk H. V., Doctor of Sciences (Economics), Professor; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine);

Harkusha S. V., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor; T. H. Shevchenko National University, «Chernihiv Colehium», Chernihiv (Ukraine);

Plisko V. L., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor; T. H. Shevchenko National University, «Chernihiv Colehium», Chernihiv (Ukraine);

Klochko A. O., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor; National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Kyiv (Ukraine);

Chebonenko S. O., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine);

Razumeiko N. S., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine);

Khazratova N.V., Doctor of Sciences (Psychology), Associate Professor; Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University (Ukraine);

Borysenko I. V., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine);

Sirenko K. Yu., Ph.D. in Economics; Ukraine Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine);

Smalskys V., Doctor of Sciences, Associate Professor, Mykolas Romeris University-Institute of Public Administration (Lithuania);

Nguyen Chu V., Ph.D. in Davies College of Business, University of Houston-Downtown (USA);

Mauricio Garita Gutierrez, Doctor of Sciences, Universidad Francisco Marroquin (Guatemala);

Ciurea Maria, Doctor of Sciences, University of Petrosani (Romania);

Cetin Bektas, Doctor of Sciences, Professor; Tokat Gaziosmanpasa (Turkey);

Aleksandra Kuzior, Ph.D., Doctor of Sciences of Humanities, Associate Professor, Faculty of Organization and Management, Silesion University of Technology (Zabrze, Poland);

Michael E. Nielsen, Ph.D., Doctor of Sciences (Psychology), Professor, Chair of Psychology Department, Georgia Southern University (USA).

RESPONSIBLE SECRETARY: Anishchenko V. O., Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine).

Founded in 2018. Certificate of state registration: Series KV № 23591-13431R

© Academy of the State Penitentiary Service, 2021

ЗМІСТ

<i>Anishchenko V. O.</i> Current issues of professional and pedagogical competence formation of future officers in higher educational institutions with specific learning conditions	7
<i>Биконя О. П., Ігнатович Т. З.</i> Використання науково-популярних текстів у навчанні майбутніх юристів англійської мови.....	15
<i>Борець Ю. В., Палагнюк О. В.</i> Теоретичні основи дослідження особистісної опосередкованості маніпулятивних тенденцій	25
<i>Гончаренко О. Г.</i> Соціальна безпека – запорука сталого розвитку національної економіки	35
<i>Горбач І. О. Романовський О. Г.</i> Ціннісно-мотиваційний компонент лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи України.....	47
<i>Данильченко Т. В.</i> Особливості консультативного та терапевтичного процесу в позитивній психології.....	60
<i>Журов В. В., Бієнко Н. А.</i> Феномен психологічної саморегуляції станів у життєдіяльності педагога	75
<i>Ісламова О. О.</i> Перспективні напрями євроатлантичної інтеграції системи професійної підготовки персоналу Державної прикордонної служби України	91
<i>Кухар Т. В., Щербата В. Г.</i> Особливості соціальних уявлень про ревності в осіб юнацького віку.....	103
<i>Пасічник О. М.</i> Технологія застосування інструмента умовно-дострокового звільнення в аспекті соціально-виховної роботи із засудженими.....	114
<i>Пахомов І. В.</i> Міжнародний досвід духовного виховання засуджених	126
<i>Руденко А. І., Петяк О. В., Ігумнова О. Б.</i> Гендерні аспекти газлайтингу як форми психологічного насильства у сім'ї.....	137
<i>Саган В. В.</i> Педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах Державної прикордонної служби України	152
<i>Сіренко К. Ю.</i> Формування та розподіл прибутку підприємства.....	171

CONTENT

Anishchenko V. Current issues of professional and pedagogical competence formation of future officers in higher educational institutions with specific learning conditions	7
Bykonja O., Ihnatovych T. Use of popular-scientific texts in teaching english to future lawyers.....	15
Borets Yu., Palahniuk O. Theoretical basis of research of personal mediation of manipulative tendencies	25
Honcharenko O. Social security is guarantee of sustainable development of national economy	35
Horbach I., Romanovskiy O. Value-motivational component of leadership potential of future specialists of the penitentiary system of Ukraine.....	47
Danylchenko T. Peculiarities of consultative and therapeutic process in positive psychology	60
Zhurov V., Biienko N. Phenomenon of states psychological self-regulation of teacher's life activities.....	75
Islamova O. Perspectives of euro-atlantic integration of the system of professional training of the personnel of the State border guard service of Ukraine	91
Kukhar T., Shcherbata V. Peculiarities of social ideas about jealousy in young people.....	103
Pasichnyk O. Technology of the application of conditional early release in the aspect of social and educational work with convicted persons	114
Pakhomov I. International experience of spiritual education of convicted persons	126
Rudenok A., Petyak O., Igumnova O. Gender aspects of gaslighting as a form of psychological violence in the family	137
Sahan V. Pedagogical conditions of professional readiness formation of future officers to the of the military (ship) economy maintenance in subdivisions of the State border service of Ukraine	152
Sirenko K. Formation and distribution of the enterprise profit	171

UDC 378-057.36:378.6]:378.147

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.007

CURRENT ISSUES OF PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE OFFICERS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS

Anishchenko Viktoriia, Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Professor of the Department
of Pedagogy and Humanitarian Disciplines,
Academy of the State Penitentiary Service
(34, Honcha st., Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-5062-3789

The article addresses to the need for the professional and pedagogical competence formation of future officers who obtain a master's degree in a higher educational institution with specific learning conditions.

The purpose of the article – is to substantiate the need to organize and use an additional master's course for future officers obtaining higher education in specialties 081 "Law" and 262 "Law Enforcement" in higher educational institutions with specific learning conditions.

Methodology. Foundation and analyses of objective conditions for the professional and pedagogical competence formation of future officers, whose professional activities are related to the processes of training, education of members of the rank and commanding staff of military units, law enforcement units, judicial protection, state border protection, human rights protection in bodies and penal institutions, etc. The theoretical and methodological basis of the article are didactic principles and theories of training, as well as a system of interactive methods and tools that ensure the development of pedagogical abilities of future officers.

Results. The carried out analysis of publications of national scientists on the researched subject allowed to define real problems which influence reception not only theoretical knowledge, but also the main practical skills and abilities of pedagogical influence application of young officers professionals on members of the rank and commanding staff to create effective official communication, their training and education, building relationships and effective communication process during their professional and service activities.

Practical implications. The introduction of the additional course "Higher School Pedagogy" in the educational and professional and educational and scientific program for the obtainers of the second (master's) level of higher education in specialties 081 "Law" and 262 "Law Enforcement" will promote the development of future officers and provide the required level of readiness for pedagogical activities within the performance of professional and service tasks as well as the implementation of the educational process of the rank and commanding staff.

Key words: future officers' professionals, competencies, professional competence, pedagogical activity, professional and pedagogical competence.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Аніщенко Вікторія Олександрівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-5062-3789

У статті обґрунтовано необхідність формування професійно-педагогічної компетентності в майбутніх офіцерів, які здобувають ступінь магістра, у закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Мета статті – обґрунтувати необхідність організації та використання факультативного курсу в магістратурі для майбутніх офіцерів-здобувачів вищої освіти зі спеціальностей 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність» у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Методологія статті. Розкриття об'єктивних умов для формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів, професійна діяльність яких пов'язана з процесами навчання, виховання осіб рядового і начальницького складу військових підрозділів, підрозділів охорони правопорядку, судової охорони, охорони державного кордону, захисту прав людини в органах та установах виконання покарань тощо. Теоретико-методологічну основу статті складають дидактичні принципи та теорії навчання, а також система інтерактивних методів та засоби, що забезпечують розвиток педагогічних здібностей майбутніх офіцерів.

Результати. Проведено аналіз публікацій вітчизняних науковців з досліджуваної тематики, що дозволило визначити дійсно проблеми, які впливають на отримання не тільки теоретичних знань, а й головне, практичних навичок та вмінь застосування молодими фахівцями-офіцерами педагогічного впливу на осіб рядового і начальницького складу для створення ефективного офіційного спілкування, їхнього навчання та виховання, побудови хороших стосунків та дієвого комунікативного процесу під час здійснення ними службово-професійної діяльності.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що введення факультативу «Педагогіка вищої школи» в освітньо-професійну та освітньо-наукову програму для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальностями 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність» сприятиме розвитку особистості майбутніх-офіцерів та забезпечить необхідний рівень готовності до педагогічної діяльності в межах виконання

службово-професійних завдань та здійснення виховного процесу осіб рядового та начальницького складу.

Ключові слова: *майбутні фахівці-офіцери, компетенції, професійна компетентність, педагогічна діяльність, професійно-педагогічна компетентність.*

Target setting. Professional and pedagogical competence of future officers involves the formation of specific requirements, including a wide range of qualities that affect the professional competence of the Armed Forces of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, the State Criminal and Executive Service of Ukraine, the State Judicial Protection of Ukraine and more.

Future officers who obtain a master's degree must have a high level of not only theoretical basis, practical skills, but also skills of self-development in the professional sphere, the manifestation of pedagogical creativity, which is the key to choosing the right forms and styles of communication with colleagues, cadets, establishing official relations during the implementation of management, educational and other activities, the creation of good communication processes in the professional activities of colleagues. That is why the formation of professional and pedagogical competence is relevant and requires researching.

Actual scientific researches and issues analyses. Problems of pedagogical component formation of officers' professional competence of certain activity directions from various aspects were searched by scientists: Anishchenko V. (formation of pedagogical competence of future officers of the State Criminal and Executive Service) [1]; Borysiuk O. (psychological and pedagogical competence as a component of professional competence of law enforcement officers) [2]; Litvinovskiy E. (officer as a manager of the educational process) [3]; Liubchych R. (psychological and pedagogical aspects of professional competence of future officers of the National Guard of Ukraine) [4]; Mytsenko D. (features of pedagogical training of future officers) [5]; Moldavchuk V. (pedagogical activity of the officers of the National Guard of Ukraine, the main ways of pedagogical skill formation) [6]; Rozumna T. (formation of pedagogical culture of guard cadets) [7]; Stasiuk V., Tolok I. (psychological and pedagogical competence as the basis of professionalism of a military specialist of operational and

tactical level of training) [8]; Chistovska I. (formation of pedagogical competence of future officers of military management) [9]; Iahupov V. (pedagogical mastering of an officer) [10] and others.

Regarding the research of a large number of scientists, we must state that modern officers are trained in educational and professional or educational and scientific program, which shows a decrease in the pedagogical component of the professional knowledge formation, skills and abilities, which significantly affects the quality of further professional activity, which is directly related to such components as communicative, educational, psychological, social, cultural, etc.

Goal setting – is to substantiate the need to organize and use an additional master’s course for future officers obtaining higher education in specialties 081 “Law” and 262 “Law Enforcement” in higher educational institutions with specific training conditions.

The statement of basic materials. Professional communications in the official environment lead to the methods applying of personality oriented nature and delimitation of approaches to education and relationships of team members who are servicemen, law enforcement officers, must comply with certain requirements of statutory documents and clearly understand the complexities of their profession, to make self-improvement and self-learning throughout life, but also for the transfer of their professional competencies to other juniors, subordinates, cadets and other members of the professional team.

It is young officers at the beginning of their professional career who face problems related to the inability to interact and coordinate with the entrusted personnel in the process of solving tasks aimed at achieving quality results. In addition, young officers who are directly related to cadets in their professional activities, ie who remain after graduating from a higher educational institution with specific learning conditions in positions such as course officers, have difficulties in organizing training and educating cadets.

Officers who obtain master’s level are those specialists able to provide solutions to modern professional problems, and they are the necessary potential for higher education and the basis for innovative development of the chosen future specialty in military service, state border protection, human rights, security and order, etc.

The educational and qualification level of an officer contributes to the development of motivation to improve professional competence throughout life, the formation of intelligence and spiritual education of young people.

Changing educational paradigms in general, integration processes in the system of national military, legal, law enforcement education, changing the vector in education from information-subject positions to personality oriented one determine the development of national education for students of the second (master's) level of higher education, including 081 "Law" and 262 "Law Enforcement".

In order to meet the officers' needs in the pedagogical competence formation, which is one of the components of a professional competencies set, there are the arguments: first, a number of legal documents, including the Law of Ukraine "On Education", the Law of Ukraine "On Higher Education", National Doctrine of Education Development and other domestic and international legislation, Concept of Military Education in Ukraine, draft Concept of Legal Education in the latest edition of January 21, 2021, the Concept of Education Reform in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, other documents; secondly, the desire of future professionals to work as course officers or to remain in pedagogical work and teach special disciplines of legal and law enforcement nature. This requires the institution of higher education to look for new methods and techniques sensitive for everyone and to develop new forms and technologies of teaching, ie to create pedagogical conditions for the development and self-realization of each person - the future officer professional.

One of the issues related to the professional and pedagogical competence formation is the introduction of additional course - the course "Higher School Pedagogy" in the educational process for applicants for the second (master's) level of higher education in specialties 081 "Law" and 262 "Law Enforcement". This will provide an opportunity to form a personality oriented educational space, the main purpose of which is to ensure the integration of managed development and self-development of each future officer, to create psychological and pedagogical conditions in the system "teacher - officer" that will help applicants to understand the processes of knowledge transfer and training for professional activity and their

didactic support, to form the pedagogical component of professional competence of future officers of lawyers and law enforcement officers.

Methodical materials of the optional course “Higher School Pedagogy” for obtainers of the second (master’s) level of higher education in the specialties 081 “Law” and 262 “Law Enforcement” contain: the purpose of the additional course assignments; content of the additional course; principles used during the additional course; methods of organizing additional courses, and their thematic plan.

The purpose of the additional course is to acquaint undergraduates with the techniques of personal management and the formation of appropriate skills that will provide solutions to educational problems, rational and effective professional activities.

The objectives of the additional course are: to encourage officers to constantly improving their intellectual level; formation of skills to effectively organize personal educational and professional activities; formation of skills to avoid stressful situations; formation of skills to achieve professional and life goals as soon as possible; formation of skills to increase efficiency and keep it at a high level; formation of skills to achieve the best results in educational activities, and further - in professional one; formation of skills to get pleasure from the work process.

The additional courses contain innovative educational material that promotes the formation of pedagogical qualities in future lawyers and law enforcement officers, who are capable of self-improvement, which provides first effective solutions to the problems of educational activities, and then – professional one.

The additional course is based on the following principles: individuality, clarity, accessibility, awareness and activity.

The additional courses are carried out in the form of interactive lectures, lectures-presentations, binary lectures in the form of training, discussion platforms, debates and others, as well as using methods of organizing optional classes that most contribute to the formation of pedagogical competence, namely: “brainstorming”, the method of empathy, the method of synectics, the method of recession, etc. These methods are those of cognitive learning which contribute to the creative result - the formation of a creative, intellectually developed personality with a sufficient level of

readiness for teaching. The presentation of the material can also be carried out using traditional verbal and visual methods: storytelling, conversation, presentation, game and training forms, etc., which contribute to the formation of interest and create a positive students' emotional attitude to learning.

Peculiarities of higher educational institutions with specific learning conditions, regulation of professional activity, established hierarchy, which are part of the structure of relationships between participants in the educational process, do not allow young course officers to sufficiently study and apply the professional resources they encounter on a daily basis. This leads to the fact that they can not choose the necessary mechanisms for understanding the individual psychological qualities of cadets, building an optimal system of work with each of them, as well as maintaining and strengthening the mental state of team members. The introduction of the additional course "Higher School Pedagogy" is aimed to overcome these gaps, to form skills and abilities to use certain pedagogical, educational, communicative mechanisms and tools to influence the consciousness, culture of communication, professional behavioral ethics.

Conclusions. Professional and pedagogical components of the knowledge system of future officers, especially those who in their professional activities directly manage, train and educate cadets, should be formed on the basis of higher school pedagogy. The theoretical knowledge gained during the mastering of the additional course "Higher School Pedagogy" by future officers will allow them to conduct a qualitative analysis and evaluation of their activity and the activity of their personnel, plan their own activities and the activities of other personnel, motivate them morally to solve professional and service tasks in the process of joint activities, to determine pedagogically effective scenarios of communication between members of the rank and command staff as well as other personnel and the participants in educational and cultural activities.

Thus, the introduction of the additional course "Higher School Pedagogy" for applicants for the second (master's) level of higher education in specialties 081 "Law" and 262 "Law Enforcement" through appropriate teaching methods and content of educational material will promote the development of future officers and provide

the necessary level of readiness to pedagogical activity in further professional formation and career growth, motivation to continue postgraduate studies to obtain the degree of Doctor of Philosophy for those who aspire to teach or plan to engage in further theoretical and practical research.

References

1. Anishchenko, V. O. (2021), Pedagogical competence formation of future officers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine in context of graduate professional training, *Scientific journal of the Dragomanov National Pedagogical University, Series 5, Pedagogical science: reality and perspectives*, Issue 79, Vol. 1, pp. 10–15.
2. Borysiuk, O. M. Characteristics of the professional competence of the police officers, *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, No. 1, pp. 67–76.
3. Lytvynovskiy, Ye. Yu. (2003), Officer of the structures of educational work in the Armed Forces of Ukraine – manager of the educational process, *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv: military special sciences*, No. 5–7, pp. 29–33.
4. Liubchych, R. (2019), Psychological and pedagogical aspects of professional competence of future officers of the National Guard of Ukraine, *Youth and the market*, No. 9 (176), pp. 138–142.
5. Mytsenko, D. V. Features of pedagogical training of future officers, available at: <http://eprints.zu.edu.ua/1364/1/88.pdf>.
6. Moldavchuk, V. S. (2016), Pedagogical activity of the officer of the National Guard of Ukraine - an important factor of training of servicemen under the contract, their readiness for high-quality performance of service and combat tasks (problems, the main ways of formation of pedagogical mastering), *Honor and law*, No. 1 (56), pp. 43–48.
7. Rozumna, T. V. Characteristics of the components of pedagogical culture of border cadets, available at: http://www.rusnauka.com/NIO_2007/Pedagogica/18762.doc.htm.
8. Stasiuk, V. V., Tolok, I. V. (2012), Psychological and pedagogical competence as a basis of professionalism of the military specialist of operational and tactical level of training, *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, No. 5 (30), pp. 274–278.
9. Chystovska, I. P. (2006), *Formation of pedagogical competence of future masters of military management*: PhD in Pedagogy thesis, Kyiv.
10. Iahupov, V. V. (2002), Pedagogical mastering of an officer, *Collection of scientific works of the Military Humanities Institute of the National University of Defense of Ukraine*, No. 4 (29), pp. 60–71.

УДК 378.147:111

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.015

ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТІВ У НАВЧАННІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Биконя Оксана Павлівна, доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри іноземних мов,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: oksanabikonya@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-8865-8792

Ігнатович Тетяна Захарівна, старший викладач кафедри іноземних мов,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: tatyanaihnatovich54@gmail.com)

У статті обґрунтовано особливості навчання студентів юридичних спеціальностей читання англomовних науково-популярних текстів під час дистанційного навчання англійської мови. **Мета статті** – визначити поняття англomовний науково-популярний текст і його структуру в лінгвістичній парадигмі та виокремити особливості навчання майбутніх юристів читання цього виду текстів.

Методологія статті. Висвітлення теоретичних положень включає аналіз наявних методів та підходів навчання студентів юридичних спеціальностей читання англomовних науково-популярних текстів. Теоретико-методологічною основою статті є загальні положення дидактики вищої школи і методики навчання іноземних мов, загальнонаукові, порівняльний, описовий, логіко-, когнітивно- та структурно-семантичні підходи визначення особливостей англomовних науково-популярних текстів у лінгвістичному ракурсі.

Результати. На основі лінгвістичних досліджень визначено поняття англomовний науково-популярний текст та уточнено ознаки цього виду текстів на основі аналізу досліджень лінгвістів, науково-популярних сайтів та друкованих видань. Визначення вимог щодо рівня володіння англomовною компетентністю у читанні англomовних науково-популярних текстів зроблено відповідно до етапів навчання майбутніх юристів англійської мови в Академії Державної пенітенціарної служби з першого по четвертий курс. У статті використаний критичний аналіз вітчизняних та іноземних лінгвістичних і методичних літературних джерел з теми, що досліджується, освітніх документів, навчальних програм.

Практичне значення здобутих результатів полягає в трактуванні англomовного науково-популярного тексту в контексті навчання майбутніх юристів на різних етапах навчально-виховного процесу з англійської мови. Визначено види читання та відповідні вміння, які повинні бути сформовані на

кожному курсу під час навчання читання англомовних науково-популярних текстів. Уточнені вимоги щодо рівня володіння англомовною читацькою компетентністю потрібно враховувати в організації навчально-виховної діяльності, яка покликана сприяти вступу до магістратури.

Матеріалом дослідження є науково-популярні джерела, передусім наукові блоги, науково-популярні сайти та групи у фейсбуці, науково-популярні заходи, події та видання науково-популярного характеру.

Значення (оригінальність). Наукове значення дослідження характеризується презентацією нового бачення формування англомовної компетентності у читанні науково-популярних текстів майбутніми юристами. Також на основі лінгвістичних досліджень визначено поняття англомовний науково-популярний текст та його структуру.

Ключові слова: англомовний науково-популярний текст, майбутні юристи, англійська мова, читання.

USE OF POPULAR-SCIENTIFIC TEXTS IN TEACHING ENGLISH TO FUTURE LAWYERS

Bykonja Oksana, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the Department of Foreign Languages,
Academy of the State Penitentiary Service
(34, Honcha St., 14000, Chernihiv, Ukraine,
e-mail: oksanabikonya@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-8865-8792

Ihnatovych Tetiana, Senior lecturer of the Department of Foreign Languages,
Academy of the State Penitentiary Service
(34, Honcha St., 14000, Chernihiv, Ukraine,
e-mail: tatyanaihnatoich54@gmail.com)

In the article the authors substantiate the peculiarities of how to teach reading popular-scientific texts to law students during the distance learning English.

The aim of the article is to give the definition of an English popular-scientific text and its structure in the linguistic paradigm and to show the peculiarities of how to teach reading this kind of texts to future lawyers.

Methodology. Theoretical statements include the analysis of the existing methods and approaches to teaching reading English popular-scientific texts to law students.

General principles of higher school didactics and methods of teaching foreign languages, general scientific, comparative, descriptive, logical and semantic approaches to defining the peculiarities of English popular-scientific texts in linguistic theory are the theoretical and methodological basis of this article.

Results. The definition of an English popular-scientific text is given on the basis of the linguistic research, the features of such texts are specified on the basis of the analysis of linguists' research, popular-scientific sites and printed editions. The requirements as to the level of mastering English competence in reading English popular-scientific texts are made according to the stages of learning English by future lawyers at the Academy of the State Penitentiary Service starting

from the first to the fourth year of studies. In the article the authors use the critical analysis of the national and foreign linguistic and methodical literature sources on the research topic as well as of the educational documents and programmes.

Practical implications of the results achieved lies in giving an English popular-scientific text in the context of future lawyers learning English at the different stages of the educational process. The authors define the types of reading and corresponding skills which are to be formed at each year of studies while learning how to read English popular-scientific texts. Some specific requirements as to the level of mastering English reading competence are to be taken into account while organizing educational activities that should help to get the degree of Masters of Law.

The materials for the research are popular-scientific sources, first at all, scientific blogs, popular-scientific events and editions.

Value (originality). The value of the study is characterized by the presentation of a new vision of forming future lawyers English competence while reading popular-scientific texts.

The authors also give the definition of an English popular-scientific text and its structure on the basis of the linguistic research.

Key words: an English popular-scientific text, future lawyers, English, reading.

Постановка проблеми. Оволодіння англomовною комунікативною компетентністю у читанні фахівцями першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з галузі знань 08 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність», які навчаються в Академії Державної пенітенціарної служби, має сприяти формуванню в них готовності до реалізації професійних цілей, складанню Єдиного Вступного Іспиту з англійської мови до магістратури та подальшому самостійному навчанню іноземної мови протягом усього життя.

Навчання англomовного читання передбачає техніку читання і розуміння того, що читається, та посідає особливе місце в підготовці фахівців для кримінально-виконавчої служби України, оскільки вони повинні бути не тільки плідними учасниками міжкультурної комунікації, спроможними у сферах професійного та ситуативного спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності в обсязі тематики, що обумовлена професійними потребами, але й володіти новітньою інформацією з іноземних джерел.

Під час навчання англійської мови майбутні фахівці юридичних спеціальностей повторюють та опановують базовий професійний лексичний матеріал і читають тексти з юриспруденції (*Типи злочинів та покарання. Суди з розгляду справ неповнолітніх. Превентивні заходи* тощо) і відповідно до тем Єдиного Вступного Іспиту з англійської мови до магістратури (*Емоції*

людини, мова тіла. Дозвілля, особисті враження. Медіа та комунікація. Світ захоплень, дружба та любов. Культури та стилі життя. Процеси глобалізації: проблеми та переваги. Індустрія розваг та відомі люди. Історичні постаті. Життя у великому місті: переваги та недоліки. Безпека життя, транспорт, навколишнє середовище, освіта, робота, дозвілля, медичні послуги та громада великого міста. Науково-технічний прогрес, видатні діячі науки. Наука та космічні дослідження. Сучасні технології. Світ захоплень. Спорт. Відпочинок. Подорожі, екскурсії та ін.).

Навчання англomовного читання майбутніх бакалаврів повинно враховувати вимоги програми Єдиного Вступного Іспиту з іноземної мови щодо магістратури та Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (рівень B1–B2).

У контексті нашого дослідження читання науково-популярних текстів слід розглядати як мету і засіб навчання англійської мови, оскільки майбутні юристи завдяки цьому навчання здобувають різноманітні знання та, як ми вже зазначили вище, готуються до вступу до магістратури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування іншомовної компетентності у читанні в нашій країні та за кордоном за останні роки досліджували такі вчені, як Т. Полонська (2016), Н. Гриняєва та І. Зуєва (2018), І. Ференчук-Піонтковська (2019), Ю. Анісімова (2020), L. Afanasieva та M. Smyrnova (2021) та ін.

Що стосується дослідження науково-популярного тексту, то вони доволі нечисленні, незважаючи на те, що цей специфічний жанр виявляється значущим. Його важливість визначається тим, що науково-популярний текст є ланкою між спеціальною літературою, яка містить великий обсяг наукової інформації, та неспеціальною, що спрямована на те, щоб надати цю інформацію великій кількості адресатів. Аналіз досліджень показує, що автор англomовного науково-популярного тексту використовує оптимальні засоби для забезпечення максимальної ефективності мовленнєвого впливу для того, щоб досягнення передової науки подавалися у формі, яка є доступною та сприятливою для слухача/читача.

Формування цілей статті. У межах нашої статті визначасмо мету – обґрунтувати особливості використання науково-популярних текстів у навчанні майбутніх юристів англomовного читання.

Виклад основного матеріалу. На кожному курсі враховується певний перелік умінь читання відповідно до видів читання: *вивчального* (на розуміння основних і другорядних деталей змісту, комунікативних намірів автора, адекватної інтерпретації основної ідеї тексту тощо); *переглядового* (на вилучення та розуміння необхідної інформації з тексту); *ознайомлювального* (на адекватне розуміння загального змісту та основних деталей тексту).

Треба зазначити, що навчання майбутніх юристів читання на різних курсах відрізняється, оскільки курсанти та студенти наприкінці четвертого курсу повинні мати вже високий ступінь самостійності, щоб бути спроможним швидко переглянути англomовний автентичний текст та вилучити чи зрозуміти необхідну інформацію.

Відповідно до лінгвістичних досліджень англomовний текст налічує внутрішньоструктурні зв'язки між його певними елементами; позамовні текстотвірні чинники, які створюють його повноту та цілісність; стилістичні, жанрові та структурні ознаки. Майбутні фахівці мають розрізняти ці ознаки тексту, структуру, стилі та підстили текстів. Під час навчання читання вони повинні зосереджувати свою увагу на зміст, форму, звертання тощо.

У контексті цієї статті увагу привертає текст, який належить до наукового стилю, а саме науково-популярного підстилю. Мета науково-популярного підстилю – передавати доступну продуману та структуровану цілісну інформацію про наслідки досліджень для нефахівців у таких виданнях, як неспеціальні часописи, науково-популярні книги та статті у нефахових журналах [6].

Тематика англomовних науково-популярних видань визначається попитом, завданнями, інтересами та потребами читачів і надає інформацію про певні досягнення техніки, культури, науки, відкриття, винаходи, результати прикладної діяльності тощо. Зміст англomовного науково-популярного видання містить здобутки наукових досліджень, певну наукову галузь, де проведено дослідження; використані матеріали, понятійний апарат; теорії,

закони, факти та складники дослідження певної наукової галузі, дані опитувань тощо [3].

Англомовні науково-популярні тексти (доповіді, статті, книги) інтегровані до професійного та вузькофахового контексту. Вони спонукають до вивчення специфічної для певної наукової галузі інформації. Оскільки майбутній юрист повинен бути обізнаний у різних сферах діяльності людини, то він має виявляти інтерес до різноманітних фактів про науку (фізику, космонавтику, зоологію, життя науковців, біоінформатику, генетику, математику, історію, економіку тощо).

Йому необхідно «відвідувати» науково-популярні сайти або групи у фейсбуці (Science Websites) (наприклад, HowStuffWorks, NASA, Space Exploration and Astronomy News, Discovery, LiveScience, ScienceDaily, ScienceDirect, Popular Science та ін.).

Майбутній юрист має бути зацікавленим у науково-популярних заходах та подіях (наприклад, UAVCAN HITL UAV Simulator for PX4 (розвиток електронних пристроїв, різноманітних роботів (September 14, 2021 at 21:09) на сайті *INSCIENCE* тощо).

Щодо друкованих науково-популярних видань, то майбутній фахівець повинен на досить високому рівні читати книги (наприклад, *Technology vs. Truth: Deception in the Digital Age (J. Emspak)*, *Women (A. Gawrylewski)*; *Hacking the Immune System (R. Rusting)*) та журнали (наприклад, BBC Focus; CASW: Council for the Advancement of Science Writing; BBC Science & Nature; BBC Sky at Night; Cosmos Magazine; Discover; Edge; Frontiers of Science; Guru Magazine; New Scientist тощо).

Під час навчання читання англомовних науково-популярних текстів необхідно враховувати той факт, що в них домінує когнітивна та оперативна інформація; виклад інформації щодо певних явищ та ситуацій у науковій галузі, надання рекомендацій, методичних порад тощо до певної діяльності і має об'єктивний та частково суб'єктивний характер [1–2; 4–5].

Отже, в контексті нашого дослідження трактуємо *англомовний науково-популярний текст* як готовий англомовний продукт творчої діяльності автора-фахівця певної наукової галузі, який є посередником англомовного комунікативного акта з адресатом (нефахівцем) для передачі структурованої когнітивної та опера-

тивної, доступної та цілісної інформації щодо наукових досліджень для широкого кола читачів/нефахівців, що має змістовну, інформаційно-структурну та граматичну єдність, різні типи логічних, лексико-граматичних та стилістичних зв'язків, англомовні засоби наукового, художнього та публіцистичного стилів, і який може бути поданий у *друкованих англомовних науково-популярних виданнях* (книгах та журналах), *на науково-популярних сайтах та групах у фейсбуці* (Science Websites) та під час *науково-популярних заходів та подій* [1–8].

Під час навчання читання англомовних науково-популярних текстів майбутніх юристів необхідно враховувати, що ці тексти можуть містити прямі звертання до аудиторії, риторичні запитання, приклади з особистого життя автора твору, фразеологізми та образні кліше з функцією полегшення сприйняття складного наукового матеріалу, гумор, розмовну або розмовно-діалектну лексику, цитати із інших джерел, фрагменти з інших статей або художніх творів, емоційно-оціночні засоби, іронію, інверсії тощо. Згідно з О. Четверіковою та С. Чужакінім, у цих текстах можна спостерігати «несумісні» мовні засоби для реалізації ефекту несподіваності, іронічності, акцентуванні на головному та засоби, що створюють ефект зближення з ймовірним читачем/адресатом (оповідається від першої особи) тощо [7–8].

Вважаємо за доцільне, протягом *I курсу* навчати майбутніх юристів (відповідно до рівня студентів/курсантів) *ознайомлювального та вивчального* читання адаптованих науково-популярних текстів таких, як опис, нескладні статті, доповіді тощо.

На *II курсі* необхідно приділяти увагу оволодінню вміннями *вивчального, ознайомлювального та переглядового* читання науково-популярних текстів, більш складних у змістовому та лінгвістичному аспектах. Майбутні юристи повинні читати доповіді, брошури, оголошення щодо *науково-популярних заходів та подій* тощо. Майбутні фахівці вчать робити загальні висновки на основі *науково-популярного* тексту, намагаються зрозуміти авторську ідею та ставлення до певної події або наукового феномена.

Наприкінці *III курсу* курсанти/студенти юридичних спеціальностей читають *науково-популярні* статті, репортажі, інтерв'ю, тексти повсякденного користування. Вони повинні вміти розу-

міти більш складні художні, наукові та фахові тексти, розуміти авторську позицію, аналізувати використані автором мовні та мовленнєві засоби.

На *IV курсі* відбувається подальше вдосконалення вмінь, здобутих на попередніх курсах, збільшується кількість текстів наукового та науково-популярного характеру. Вони повинні читати аналітичні й полемічні статті, коментарі про актуальні події та доповіді на загальні та професійні теми, переглядати сторінки англomовних науково-популярних сайтів або груп у фейсбуці (Science Websites). Під час навчання читання науково-популярних текстів можна пропонувати майбутнім фахівцям аналізувати авторські засоби тощо. Наприкінці четвертого курсу в курсантів та студентів вже повинні бути сформовані вміння *вивчального* читання складних у мовному плані оригінальних творів, *ознайомлювального* і *переглядового* читання складних і великих за обсягом фахових, художніх та науково-популярних текстів.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку.

Таким чином, у статті визначено трактування *англomовного науково-популярного тексту*, уточнено ознаки цього виду текстів, які потрібно враховувати під час організації навчання читання майбутніх юристів на різних етапах навчально-виховного процесу з англійської мови та розподілено на етапи навчання цих текстів.

На жаль, у рамках цієї статті ми не приділили увагу особливостям навчання майбутніх юристів зовнішньої та внутрішньої структури англomовних науково-популярних текстів та, зокрема, характеристиці цих текстів детально. У наступній статті ми виділимо фактори, що визначають внутрішню й зовнішню структуру англomовних науково-популярних текстів, та створимо вправи для навчання англomовних науково-популярних текстів на різних етапах навчання в Академії Державної пенітенціарної служби.

Список використаних джерел

1. Бондарчук Л. Й. Лексико-стилістичні особливості англоукраїнського перекладу науково-популярних текстів з бізнесу. *Науковий віс-*

ник *Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Філологія. 2018. № 32, Т. 2. С. 144–146.

2. Ільницька Л. В. Інфінітивні конструкції у автентичних науково-популярних текстах з комп'ютерної техніки та їх опрацювання на практичних заняттях з англійської мови у технічних вищих навчальних закладах. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики. 2007. № 586. С. 67–71.

3. Кабаченко І. Л. Значення поняття „науково-популярного стилю” та особливості його перекладу. *Филологические науки / 3. Теоретические и методологические проблемы языка*. 2015. URL: http://www.rusnauka.com/38_II_2015/Philologia/3_201260.doc.htm (дата звернення: 03.04.2021).

4. Король Т. Г. Англomовна науково-популярна стаття в галузі управління як об'єкт перекладу. *Мова і міжкультурна комунікація*. 2019. № 2. С. 230–237.

5. Михайленко О. О. Англomовна науково-популярна стаття в українському та російському перекладах. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2015. Вип. XXXI. С. 84–95.

6. Пирогова Ю. К., Паршин П. Б. Рекламный текст: семиотика и лингвистика. Москва: Мир рекламы, 2000. 268 с.

7. Четверікова О. Р. Комунікативні та лінгвокультурологічні передумови дослідження науково-популярного тексту. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Серія «Філологічні науки». 2016. Вип. 35. С. 178–183.

8. Чужакин А. Мир перевода – 7. Общая теория устного перевода и переводческой скорописи. Курс лекций. Москва: Р. Валент, 2002. 160 с.

References

1. Bondarchuk, L. (2018), Lexical and stylistical peculiarities of English- Ukrainian translation of popular science business texts, *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Philology series*, Vol. 2, Issue 32, pp. 144–146.

2. Ільницька, Л. (2007), Infinitive constructions in authentic popular science texts on computer technology and their elaboration in practical English classes in technical higher educational institutions, *Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”. Problems of linguistics of scientific-technical and artistic text and questions of linguomethodology*, Issue 586, pp. 67–71.

3. Kabachenko, I. (2015), The meaning of the concept of “popular science style” and features of its translation, *Philological sciences/3*.

Theoretical and methodological problems of language, available at: http://www.rusnauka.com/38_II_2015/Philologia/3_201260.doc.htm (accessed 3 April 2021).

4. Korol, T. (2019), English science popular article in the management sphere as teaching translation, *Language and cross-cultural communication*, Issue 2, pp. 230–237.

5. Mykhailenko, O. (2015). English popular science article in Ukrainian and Russian translations, *Current problems of Ukrainian linguistics: theory and practice.*, Vol. 31, pp. 84–95.

6. Pirogova, Yu., and Parshyn, P. B. (2000), An advertising text: semiotics and linguistics, *The world of advertising*, Moscow.

7. Chetverikova, O. (2016), Communicative and linguo-culturological aspects of the investigation of popular-scientific texts, *Scientific Bulletin of Izmail State University for the Humanities. Philological Sciences Series*, Vol. 35, pp. 178–183.

8. Chuzhakin, A. (2002), The world of translation – 7. General theory of interpretation and translation cursive writing, *Lecture course*, R. Valent, Moscow.

УДК 316.6

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.025

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ОПОСЕРЕДКОВАНОСТІ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Борець Юлія Василівна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: boretsssummer@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-7501-8606

Палагнюк Ольга Василівна, кандидат психологічних наук,
асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти
факультету педагогіки, психології та соціальної роботи,
*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(58012, Україна, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2)*

ORCID: 0000-0002-1152-2133

Стаття присвячена дослідженню особистісної опосередкованості маніпулятивних тенденцій у зв'язку з тим, що в сучасному суспільстві комплексно розглядається проблема маніпулювання людьми з використанням різних засобів, способів і технологій інформаційно-психологічної дії, що стала досить масовим явищем у повсякденному житті та яка являє собою основну загрозу інформаційно-психологічної безпеки особі в сучасних умовах розвитку сучасного суспільства. Дослідження проблеми маніпуляції свідомістю і розгляд її з наукового погляду налічує всього кілька десятиків років, є предметом дискусійного обговорення вчених різних наукових напрямів.

Метою цього дослідження є теоретичне вивчення особистісної опосередкованості маніпулятивних тенденцій.

Сутність маніпуляцій людьми виділяється як прихований психологічний примус особи. Примус як специфічний спосіб управління використовується на усіх рівнях соціальної взаємодії людей. У результаті теоретичного аналізу наявних досліджень було виокремлено найбільш суттєві інтерпретації поняття маніпулювання. Систематизовано основні способи і методи маніпуляції та шляхи захисту від маніпулятивної дії.

Ключові слова: маніпуляція, примус, маніпулювання, суб'єкт маніпулювання, проєкція, макіавелізм, маніпулятивний вплив.

THEORETICAL BASIS OF RESEARCH OF PERSONAL MEDIATION OF MANIPULATIVE TENDENCIES

Borets Yulia, PhD in Psychology,
Associate Professor of the Department of Psychology,

*Academy of the State Penitentiary Service
(14000, Ukraine, Chernihiv, Goncha street, 34)
e-mail: boretssummer@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7501-8606*

Palahniuk Olha, PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology preschool education of the Faculty of Pedagogy, Psychology and Social work, Chernivtsi National University (58012, Ukraine, Chernivtsi, Kotsyubynsky 2) e-mail: o.palahnyuk@gmail.com ORCID: 0000-0002-1152-2133

***The purpose of the article.** Theoretical analysis of personal mediation of manipulative tendencies.*

***Methodology.** The basis of this study is a theoretical analysis, synthesis, generalization, systematization of available scientific literature on the subject.*

***Results.** Manipulation of consciousness is one of the ways to dominate and suppress the will of people by acting on them through the programming of their behavior. This action is aimed at the mental structures of man, which is carried out secretly and aims to change the thoughts, motivations and goals of people in the right direction for a certain group of people. In this case, the purpose of manipulation - hiding their true intentions, to encourage another person to take certain actions, change values, ideas and opinions, etc., while maintaining the illusion of independence in general and independence of decisions or actions. In other words, to motivate a person to what he does not want to do, to distract from what he aspires to, but at the same time to create in him the confidence that he is acting of his own free will.*

***Practical implications.** The need to study manipulative tendencies is to determine the main ways and methods of manipulation and ways to protect against manipulative action. To reveal the main features of the manipulator's personality and the category of people who are most prone to manipulative action. Theoretical materials can be used in the training process of the courses "Psychology of personality", "Age Psychology", "Differential Psychology", "Fundamentals psychological correction".*

***Originality/value.** It was found that the criteria for manipulation are: the attitude of the manipulator to the objects of manipulation as a means to achieve their own goal, the desire to gain unilateral advantage, the hidden nature of influence, use of force, motivation, motivation and skill in the process of manipulative influence.*

***Key words:** manipulation, coercion, manipulation, subject of manipulation, projection, Machiavellianism, manipulative influence.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві проблема маніпуляції свідомістю людини активно обговорюється представниками широкої громадськості та стає предметом бурхли-

вих дискусій. З недавнього часу питанню маніпуляції стала присвячуватися велика кількість робіт вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, також вона знаходить своє відображення у творах художньої творчості, що зайвий раз підтверджує її актуальність, вихід на новий рівень соціальної чутливості, а також прагнення людини підкорювати інших заради власних цілей. Дослідження проблеми маніпуляції свідомістю і розгляд її з наукового погляду налічує всього кілька десятків років.

Маніпулятивний вплив визначається вченими як одна з форм міжособистісного спілкування, при якій вплив на партнера зі спілкування, з метою досягнення своїх намірів, здійснюється в прихованій формі. Для того, щоб змусити співрозмовника висловлюватися і діяти на шкоду своїм інтересам, необхідно володіти певними якостями та здібностями, які можуть опосередковуватись здоровим глуздом і адаптивністю.

Одним з аспектів, що виявляє необхідність вивчення цієї теми, є те, що на сьогодні фактично не існує досліджень, які б вивчали опосередкованість схильності до маніпулятивних дій з адаптаційними виявами та здоровим глуздом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення не виділених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Проблемі маніпуляції присвячені роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних психологів, а саме: наукові праці Б. Бессонов, Д. Волкогонав, Є. Доценко, Р. Гудін, Л. Прото, Г. Шиллер, Е. Шостром, В. Шейновз. Дослідженням адаптивного потенціалу займалися такі вчені, як: Ю. Александровський, Ф. Березін, В. Казначеев, А. Атанасова-Вукова, Л. Голубева, Г. Гридньова, К. Грош, М. Зейдель та інші. Дослідженням здорового глузду займалися такі вчені, як: В. Скребець, Т. Рід, М. А. Шегута та інші.

Однак результати цих досліджень є досить суперечливими, зважаючи на те, з позиції якого психологічного напрямку (школи) розглядається, а тому вимагає певної систематизації, особливо стосовно причин виникнення маніпуляцій.

Метою цього дослідження є теоретичне вивчення особистісної опосередкованості маніпулятивних тенденцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «маніпуляція», чи маніпулювання», походить від латинського слова *manipulare*. Його первинне значення дуже позитивне: «управляти», «управляти зі знанням справи», «надавати допомогу» тощо. Наприклад, у медицині це огляд, обстеження якоїсь частини тіла за допомогою рук або лікувальних процедур. Спеціально наголошується на наявності спритності та майстерності під час виконання дій-маніпуляцій.

Поверхове вивчення самого поняття «маніпулювання» дає лише приблизне його вивчення й не відображає більш глибоке тлумачення з погляду психології.

За словником іноземних слів маніпуляція (фр. *manipulation*–лат. *manipulation – manipuius*– жменя):

- 1) рух рук, пов'язаний із виконанням певного завдання;
- 2) демонстрація фокусів, заснована на спритності рук, умінні відвернути увагу глядачів від того, що має бути прихованим від них;
- 3) махінація, шахрайська витівка [1].

У початковому неметафоричному значенні термін «маніпуляція» означає види дій за допомогою рук, які потребують майстерності та вправності під час виконання. Перехідним ступенем до метафори постало використання терміна «маніпуляція» стосовно демонстрації фокусів і карткових ігор, у яких цінується майстерність не тільки в проведенні відволікаючих прийомів, але й у приховуванні реальних дій чи намірів, створенні оманливого враження або ілюзій. Зв'язок із початковим значенням особливо виразно виявляється в лексемі «фокусник-маніпулятор» – такий, що спеціалізується на фокусах, які включають складні механічні або електронні пристрої, асистентів двійників тощо. Усі такі фокуси – «спритність рук і ніякого шахрайства». Головні психологічні ефекти створюються на основі управління увагою (відволікання, переміщення, зосередження), широкого використання механізмів психологічної установки, стереотипних уявлень та ілюзій сприйняття. Усі ці елементи зберігаються й у міжособистісному маніпулюванні.

Повне перенесення слова «метафора» в новий контекст і породження метафори, яка нас цікавить, веде до того, що під об'єктами маніпулювання розуміються вже не предмети, а лю-

ди, при цьому сам вплив виконується вже не руками, а за допомогою інших засобів.

Тобто маніпулювання в переносному значенні – це прагнення «прибрати до рук», «приручити» іншого, «заарканити», «піймати на гачок», спроба перетворити людину на слухняне знаряддя, «маріонетку». Проте метафора «прибрати до рук» хоча і є стрижневою ознакою, але зовсім не єдиною щодо психологічного маніпулювання.

У процесі свого становлення ця ознака була доповнена іншими ознаками. По-перше, для маніпулювання характерні вміння, спритність, майстерність виконання. По-друге, маніпулювання передбачає створення ілюзій. Не було б сенсу називати певну дію маніпулюванням, якби вона здійснювалася відкрито. Поганий той ілюзіоніст, який не може створити ілюзію задуманого фокусу, всі прийоми якого на виду. Або поганий той лялькар, який не здатний примусити глядачів забути, що персонажі п'єси – ляльки-маріонетки. Тому маніпулювання в метафоричному значенні передбачає також створення ілюзій незалежності об'єкта від стороннього впливу, ілюзії самостійності прийняття рішень і виконання певних дій.

Таким чином, повна метафора психологічного маніпулювання містить три найважливіші ознаки:

- ідею «прибирання до рук»;
- неодмінну умову збереження об'єктом впливу ілюзії самостійності прийняття рішень і виконання певних дій;
- майстерність маніпулятора у виконанні прийомів впливу [2].

У сучасній літературі частіше вживається термін «маніпулювання» на позначення майстерності управляти поведінкою за допомогою цілеспрямованого впливу на суспільну психологію, свідомість та інстинкти людини.

Обговорюючи генезис маніпулювання свідомістю і поведінкою людей, вчені часто не збігаються в поглядах. Так, німецький соціолог Г. Франке маніпулювання розглядає як свого роду психічний вплив, який проводиться таємно.

Філософ Г. Шишков [3] пише, що феномен управління масами (термін, ідентичний за змістом із «маніпулюванням») є «суспільним і державним культивуванням ситуацій за допомо-

гою цілеспрямованого впливу, щоб головним чином формувати суспільну структуру».

Професор Елвайн [3] визначив це поняття як «управління людиною, що здійснюється або в результаті так званого примушення речей, або внаслідок організованих класових інтересів, або в результаті відповідної економічної структури. Духовне управління людиною зумовлене впливом ірраціональних і емоційних засобів та аргументів: у політиці – звернення до нації любові до вітчизни, до крові, раси, честі».

Враховуючи зазначене вище, під маніпулюванням необхідно розуміти специфічну форму духовного впливу, що вражається як приховане, анонімне панування, здійснюване «ненасильницьким способом».

У науковій літературі дослідники досить активно обговорюють поняття маніпулювання та надають йому власні визначення, найбільш характерні з яких наведені в табл. [4].

Таблиця – Інтерпретація поняття «маніпулювання»

№	Автори	Визначення
1.	Б. Бессонов	Форма духовного впливу прихованого панування, здійснювана насильницьким шляхом.
2.	Д. Волкогонов	Панування над духовним станом, управління зміною внутрішнього світу.
3.	Р. Гудін	Приховане застосування влади (сили) всупереч передбачуваній волі іншого.
4.	О. Йокояма	Оманливий непрямий вплив на користь маніпулятора.
5.	Л. Прото	Прихований вплив на здійснення вибору.
6.	У. Рікер	Така структуризація світу, яка дає можливість вигравати.
7.	Дж. Рудінов	Спонування поведінки за допомогою обману або гри на передбачуваних слабкостях іншого.
8.	В. Сагатовський	Ставлення до іншого як до засобу, об'єкта, знаряддя.
9.	Г. Шиллер	Приховане примушення, програмування думок, намірів, відчуттів, взаємин, установок, поведінки.
10.	Е. Шостром	Управління й контроль, експлуатація іншого, використання в ролі об'єктів, речей.
11.	П. Робінсон	Майстерне управління або використання.

Аналізуючи ці уявлення, можна виокремити п'ять основних ознак, які повинні входити в психологічне визначення маніпулювання:

- 1) родова ознака психологічного впливу;

2) ставлення маніпулятора до об'єктів маніпулювання як до засобу досягнення власної мети;

3) прагнення отримати односторонню перевагу;

4) прихований характер впливу (як фактор впливу, так і його спрямованість);

5) застосування сили (психологічної), гра на слабкостях (використання психологічної вразливості).

Крім того, виявилися дещо відособленими ще два критерії:

1) спонукання, мотиваційне привнесення (формування «штучних» потреб і мотивів для зміни поведінки на користь ініціатора маніпулювання);

2) майстерність і вміння в процесі здійснення маніпулятивного впливу.

Залишаючись найважливішою змінною в аналізі механізмів і способів впливу, поняття сили не може бути ознакою, що диференціює різні види дій, тому його у визначення включати не варто. Для скорочення визначення маніпулювання потрібно уникати згадки про моральну позицію маніпулятора – ставлення до іншого як до засобу досягнення власної мети.

Одним з обов'язкових елементів визначення є покликання на родову належність поняття. Тому варто зауважити, що маніпулювання – це вид психологічного впливу. Оскільки обов'язковою умовою дієвості маніпулювання виступає приховування як фактор впливу, так і намірів маніпулятора, необхідно відзначити цю його особливість. За можливості слід указати на вміння та майстерність, що забезпечують ефективність маніпулювання. І нарешті, потрібно визначити основний ефект унесення змін у мотиваційній структурі адресата – спонукання його до дій, визначених маніпулятором.

Із викладеного вище випливає визначення: маніпулювання – це вид психологічного впливу, майстерна реалізація якого веде до прихованого пробудження в іншій людини намірів, які не збігаються з її реальними бажаннями [5]. Виходячи з цих міркувань можна також визначити основні складові процесу здійснення маніпулювання:

– об'єкт маніпулювання – це свідомість людини та масова свідомість, на які здійснюється певний вплив із метою досягнення бажаного результату;

– жертва маніпулювання – це людина, група людей, суспільство (об'єкт маніпулювання), які були використані або якимсь чином посприяли досягненню встановленої мети;

– суб'єкт маніпулювання – це людина (група людей), яка ініціювала проведення маніпулювання свідомістю для досягнення певної мети [6].

Інструменти маніпулювання – це ідеї, прийоми, форми, способи, методи, використання яких дає змогу впливати на свідомість людини для досягнення певної мети.

Ще одне поняття, яке необхідно увести для опису психологічного маніпулювання особою, – це «мішені» впливу. Мішенями можуть бути окремі люди, їхні об'єднання, соціальні групи, населення й навіть країни – об'єкти спеціальних інформативних операцій.

Мішені маніпулятивного впливу доцільно поділити на п'ять груп:

1. Збуджувачі активності людини: потреби, інтереси, схильності.
2. Регулятори активності людини: групові норми; самооцінка (відчуття власної гідності, самоповага, гордість); суб'єктивні відносини; світогляд; переконання; вірування; смислові, цільові, операційні установки тощо.
3. Когнітивні (інформаційні) структури (зокрема інформаційно-орієнтовна основа поведінки людини в цілому) – знання про навколишній світ, людей та інші різноманітні відомості, які є інформаційним забезпеченням активності людини.
4. Операційний склад діяльності: спосіб мислення, стиль поведінки та спілкування, звички, уміння, навички та ін.
5. Психічні стани: фонові, функціональні, емоційні.

Характер і сутність маніпулювання особливо виразно виявляється в порівнянні з іншими способами впливу на свідомість та поведінку людей. Панівний клас мав і зараз має безліч способів впливу на розум та вчинки людей. Підкуп, шантаж, загроза застосування насильства й саме насильство – все це давно використовується для того, щоб зорієнтувати людські вчинки в бажаному напрямі. Але кваліфікувати подібний вплив як маніпулювання не можна. У багатьох випадках тому, хто користується такими методами, абсолютно байдуже, чи вірить людина у правильність і

справедливість того, що її примушують робити. Того, хто впливає, в такому випадку цікавить тільки одне – досягти бажаного. Такий вплив є відкрито насильницьким та примусовим.

У процесі маніпулювання особа, яка здійснює вплив, постійно прагне того, щоб індивід, який є об'єктом впливу, визнав сам той чи інший навіюваний йому вчинок єдино правильним для себе. Щоб досягти цього, пропагандист-маніпулятор удається до засобів не примушення, а переконання, заснованого на навмисному обмані або, ще краще, навіюванні. Він повинен створити у свідомості своїх жертв подвійну ілюзію: по-перше, що дійсність саме така, якою він її зображає, і, по-друге, що реакція на цю дійсність залежить від самої людини, яка є об'єктом маніпулювання.

Неабиякі можливості впливу на широкі верстви населення виникли завдяки засобам масових комунікацій (преса, радіо, кіно, телебачення, інтернет, реклама) та прогресу сучасної науки. У нинішньому суспільстві все більш зростають маніпулятивні впливи в педагогічній сфері. Сімйний досвід маніпулювання дітьми в сім'ї, доповнюють та розвивають у школі. Це зривання шкільних уроків, самостійних та контрольних робіт. Усе більше розробляються технології впливу на мотивацію вчинків і поведінку людей – «не насильницького примушення». Здійснюється маніпулювання людьми проти їх волі, але за їхньою згодою на користь незначної частини суспільства. У результаті якісних змін, що настали у світі, маніпулюванням свідомістю вийшло на передову позицію та відіграє багато в чому визначальну роль у соціальних процесах.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. У результаті проведеного теоретичного аналізу з досліджуваної проблеми з'ясовано, що маніпулювання – це вид психологічного впливу, майстерна реалізація якого веде до прихованого пробудження в іншій людини намірів, які не збігаються з її реальними бажаннями. Виявлено, що критеріями маніпулювання є: ставлення маніпулятора до об'єктів маніпулювання як до засобу досягнення власної мети, прагнення отримати односторонню перевагу, прихований характер впливу, застосування сили, спонування, мотиваційне привнесення та майстерність і вміння в процесі здійснення маніпулятивного впливу.

Наступний крок подальшого дослідження ми вбачаємо саме в емпіричному дослідженні особливостей маніпулятивних тенденцій у працівників освітньої сфери та їх взаємозв'язок з адаптивністю й здоровим глуздом.

Список використаних джерел

1. Татенко В. О. Психологія впливу: суб'єктна парадигма. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. Київ: Сталь, 2000. Вип. 3 (6). С. 3–18.
2. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. Москва: Алгоритм, 2002. 112 с.
3. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
4. Татенко В. О. Соціально-психологічні механізми впливу: від аналізу до синтезу. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 52–60.
5. Ковалев Г. А. Три парадигми в психології – три стратегії психологічного воздействия. *Вопросы психологии*. Москва, 1997. Вып. № 3. С. 41–49.
6. Эдмюллер А., Вильгельм Т. Техники манипуляции: распознавание и противодействие. Москва: Омега-Л., 2008. 131 с.

References

1. Tatenko, V. (2000), Psychology of influence: subjective paradigm, *Scientific studies in social and political psychology: collection of works*, Stal, Kyiv, № 3 (6), pp. 3–18.
2. Hrachev, H. and Melnyk, Y. (2002), *Personality manipulation: Organization, methods and technologies of information and psychological impact*, Algorithm, Moscow.
3. Moskalenko, V. (2005), *Social Psychology: manual*, Kyiv.
4. Tatenko V. (2003), Socio-psychological mechanisms of influence: from analysis to synthesis. Socio-psychological dimension of democratic transformations in Ukraine, *Ukrainian Center for Political Management*, Kyiv, pp. 52–60.
5. Kovalev, H. (1997), Three paradigms in psychology – three strategies of psychological influence, *Questions of psychology*, Moscow, № 3, pp. 41–49.
6. Edmuller, A. (2008), *Manipulation techniques: Recognition and counteraction*, Omega-L, Moscow.

УДК 331(477)

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.035

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА – ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Гончаренко Оксана Григорівна, доктор економічних наук, професор, начальник кафедри економіки та соціальних дисциплін,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)*

ORCID: 0000-0003-1101-6019

Досягнення певного рівня економічного розвитку суспільства є одним з головних пріоритетів державної економічної політики та запорукою зміцнення її економічного потенціалу. У статті досліджено, що загрозливий характер деформацій у соціальній сфері потребує запровадження моніторингу соціальних індикаторів, що дозволить адекватно реагувати на небезпечні соціальні явища та розробляти заходи щодо їх подолання. Доведено, що соціально-демографічна компонента економічної безпеки характеризує спроможність держави забезпечити гідний і якісний рівень життя населення, сприятливі умови розвитку людського капіталу та рівня забезпеченості трудовими ресурсами, що забезпечують її сталий розвиток. Встановлено, що причинами бідності є низькі доходи, недосконале трудове законодавство, неефективна соціальна політика держави та соціальна незахищеність, а загрози соціальній безпеці становить трудова міграція. За різними джерелами за межами країни проживає від трьох до п'яти мільйонів її громадян. Оцінка статистичних даних показує, що зайнятість працездатного населення в країні не захищає родини від бідності, і 93,5 % бідних – це домогосподарства з однією працюючою особою, що свідчить про низькі стандарти оплати праці. Встановлено, що на сьогодні існує велика різниця в оплаті праці в Україні та європейськими країнами. Зважаючи на те, що середньомісячна зарплата в Україні зросла, зі 192 доларів у 2015 році до 326 доларів у 2018 році, це становить близько чверті середньої заробітної плати в країнах працевлаштування українців, а тому це є основним мотиваційним чинником трудової міграції.

Ключові слова: соціальна безпека, зарплата, трудова міграція, бідність.

SOCIAL SECURITY IS GUARANTEE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

Honcharenko Oksana, Doctor of Sciences (Economy), Professor,
Head of the Department of Economy and Social Disciplines,

*Academy of the Penitentiary Service
(34, Honcha st., 14000, Chernihiv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0003-1101-6019

The relevance of the article. *Economic developments of the society is the top state priority in economy and guarantee of economic potential strengthening.*

The economic crisis caused by Covid-19 has revealed a number of social problems in Ukrainian society that prevent economic and social transformation and Ukraine integration into the international financial space.

Purpose setting is in the studying deformations in the social sphere and assessment of the state of system threats to economic security of the country.

Presentation of the main material. Threatening character of deformations in the Ukraine social sphere requires introduction of social indicators monitoring which have influence on the state of economic security. It is proved that social and demographic component of economic security characterizes the possibility of the state to guarantee adequate and qualitative standard of living for population, favorable conditions of human capital development and level of labor resources provision that provide its sustainable growing.

It is found out that among social problems in the society, and then the threat to economic security is worsening population health level, reduction in life expectancy, availability of high-quality treatment, high death rate, and decrease of employable population. It is defined that the poverty is caused by deficient labor legislature and social vulnerability, and labor migration threats social security. According to different resources from three to five million Ukrainian citizens live outside the country. Assessing of a statistic reveals that population employment doesn't protect families from poverty, and 93,5% of poor people are individual homes with a single employable person and this shows low wages.

It was established that there is a great difference in payments for work in Ukraine and European countries for the current year.

Conclusions. Economic growing and reforming of national economy is necessary for Ukraine for encouraging people to stay in the country and invest in their future in Ukraine. With implementation of comprehensive economic reforms Ukraine has the chance to create favorable conditions for economic strengthening and social development which can improve people expectations for their living in Ukraine in comparison with potential countries for employment.

Key words: social security, wages, labor migration, poverty.

Постановка проблеми. Досягнення певного рівня економічного розвитку суспільства виступає одним з головних пріоритетів державної економічної політики, а запорукою зміцнення економічного потенціалу країни та підтримки рівня її економічної безпеки є підвищення соціальних гарантій, захисту прав громадян, інвестицій в людський капітал, фізичне і моральне здоров'я нації, що номіноване вченими соціальною безпекою. Варто зазначити, що впровадження ринкових відносин в Україні розпочалося без розробки стратегії державного регулювання соціальних процесів, що надзвичайно негативно позначилося на забезпеченні економічної безпеки [7]. Економічна криза, спричинена коронавірусною інфекцією, викрила чисельні соціальні

проблеми українського суспільства, що перешкоджають проведенню економічних і соціальних трансформацій та інтеграції України в міжнародний фінансовий простір. В умовах реформування економічної системи України, як і більшості європейських країн, має стати реалізація моделі соціально орієнтованої ринкової економіки, заснованої на поєднанні вільної конкуренції і соціальної справедливості, що потребує від держави забезпечення належного рівня соціальної безпеки. Такого рівня суспільного розвитку, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз [1]. Варто зазначити, що проблеми соціальної безпеки України домінують не лише в контексті економічної безпеки, а є складовими національної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретико-методологічних і практичних проблем забезпечення соціальної безпеки, визначення пріоритетних напрямів соціальної політики держави, спрямованої на формування і збагачення соціальної безпеки людини і суспільства, розкриті в працях відомих учених В. Гошовської, А. Колота, В. Куценка, Е. Лібанової, О. Новікової, Г. Ситника, Л. Черенько, В. Удовиченка та ін.

Постановка завдання полягає в дослідженні деформацій у соціальній сфері та оцінки стану системних загроз економічній безпеці країни.

Виклад основного матеріалу. Питання виділення економіки, як самостійної галузі людської діяльності, що виробляє матеріальні блага і послуги, відбувалося паралельно з історичним поділом економічної і соціальної сфери. І якщо вчені розглядають економічну безпеку як матеріальну основу задоволення потреб особи, сім'ї, домогосподарства, суспільства і держави, то соціальна безпека відображає наслідки проведених в державі економічних і соціальних реформ. Загострення в соціальній сфері відображаються через призму економічних проблем, зокрема, занепад економіки пов'язаний з падінням трудової моралі та трудової мотивації; економічні кризи мають своїм найбільш небезпечним наслідком соціальний вибух; екологічні катастрофи впливають з нехтування соціумом середовища проживання; від панівної сис-

теми ціннісних орієнтацій у суспільстві залежить ставлення до освіти і науки, які визначають майбутнє країни [4].

Загрозливий характер деформацій у соціальній сфері України вимагає запровадження моніторингу соціальних індикаторів, які впливають на стан економічної безпеки, що дозволить адекватно реагувати на небезпечні соціальні явища та розробляти відповідні заходи щодо їх подолання. Проте на сьогодні вчені пропонують систему різноманітних соціальних індикаторів, які б дозволили здійснювати оцінку соціальної безпеки як складової національної безпеки держави. Серед них, на думку вітчизняних учених, головними соціальними індикаторами є інтегровані показники рівня та якості життя, що відображають структуру і рівень споживання, рівень доходів і накопичень населення, забезпеченість житлом, рівень освіти, середню тривалість життя та інші показники. Зважаючи на диференціацію поглядів зарубіжних колег, соціальними індикаторами є обсяг ВВП на душу населення; частка заробітної плати у ВВП; середньомісячна заробітна плата; середньомісячна пенсія; диференціація доходів 10 % найбагатших і 10 % найбідніших верств населення; частка людей з доходами, меншими за прожитковий мінімум: сума заборгованості з виплати заробітної плати та інших соціальних виплат; рівень безробіття; сума витрат на систему медичної допомоги на душу населення; інтегровані показники індексу людського розвитку тощо [6].

Соціально-демографічна компонента економічної безпеки характеризує спроможність держави забезпечити гідний і якісний рівень життя населення, а також створення умов для розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічної безпеки країни, а також достатнього рівня забезпеченості країни трудовими ресурсами, що забезпечують її сталий розвиток. Станом на початок 2020 року в країні проживає 41 732,8 тис. осіб – це історичний мінімум за роки незалежності України. Слід зазначити, що за цей же період в Україні стало менше людей працездатного віку (16–62 роки), і якщо в 1991 році цієї вікової категорії було трохи більше 30 мільйонів, то в 2020 році – стало 25 мільйонів людей. Старіння населення та збільшення частки осіб пенсійного віку приводить до збільшення соціальних видатків,

як наслідок, у разі збереження наявної системи пенсійного забезпечення – збільшення навантаження на фонд оплати праці, можливе зменшення розмірів соціальних виплат та їх невідповідність соціальним стандартам, зменшення кількості офіційно працевлаштованих осіб працездатного віку, може призвести до дефіциту трудових ресурсів. Зупинка підприємств на окупованих територіях, мільйони біженців, девальвація та інфляція без належної індексації доходів населення призвело до суттєвого зростання кількості осіб, що мають загальні доходи нижче фактичного прожиткового мінімуму з 16,7 % у 2017 році до 51,9 % у 2018 році. Це зумовило значне зростання витрат на соціальний захист, при цьому, незважаючи на високий відсоток ВВП, що витрачається на ці цілі (9,8 % на Пенсійний фонд та 4,9 % на соціальний захист зі зведеного бюджету), спостерігається їх низька ефективність. Так за оцінками CASE-Україна, лише 38,3 % житлових субсидій отримали дійсно бідні українці, тобто майже дві третини коштів витрачаються на підтримку домогосподарств, які здатні самостійно себе забезпечити. Схожа картина також і по іншим соціальним видаткам. Як результат, незважаючи на високу частку видатків на соціальний захист, ця допомога незадовільною мірою досягає своєї мети і значна частина громадян, які дійсно потребують допомоги від держави, отримують її в недостатньому обсязі. Серед причин, що створюють соціальну напругу в суспільстві та погіршують економічну ситуацію країні, несуть пряму загрозу економічній безпеці країни, є значне розшарування суспільства на вузьке коло багатих і значну кількість бідних людей. Зокрема, за оцінками Світового банку, в 2019 році чиста вартість активів трьох найбагатших фізичних осіб перевищувала 6 % ВВП України, що майже вдвічі більше, ніж у Росії та втричі більше, ніж у Польщі.

Україна є бідною країною, про що свідчить один з низьких показників валового внутрішнього продукту в Європі в розрахунку на одного жителя (табл. 1).

Однак ВВП, як ринковий індикатор, не є вимірником добробуту (і відтак, бідності). В контексті бідності, і її макроекономічної основи, варто оцінювати показники добробуту населення, рівень безробіття і заробітну плату [2].

Таблиця 1 – Виробництво ВВП і середньомісячної зарплати, 2019

Країна	ВВП на душу населення, євро	Заробітна плата євро/місяць
Албанія	20 100	426
Болгарія	16 800	651
Естонія	26 600	1407
Латвія	22 000	1076
Литва	26 100	1296
Польща	23 200	1144
Румунія	22 000	1038
Сербія	13 000	643
Словаччина	23 400	1092
Словенія	27 800	1754
Туреччина	20 000	511
Угорщина	23 200	1131
Україна	6 800	363
Хорватія	20 600	1132
Чехія	29 600	1329

На думку Л. Черенко, сенс безробіття виходить за межі позбавлення доходів, йдеться про втрату статусу, зубожіння, психологічне навантаження не тільки на особу, що втратила роботу, а всю родину, та створює соціальну і кримінальну напруженість, а також зумовлює поширеність таких негативних явищ, як наркоманія, алкоголізм, проституція, дитяча і підліткова безпритульність, бродяжництво тощо. За міжнародним дослідженням, українці серед тих, хто найбільше страждає від споживання алкоголю у світі [6].

Найбільш ганебним явищем, на думку Е. Лібанової, є бідність працюючих [3]. Результати аналізу динамічних рядів (індексу Кейтця і частки працюючих, чії заробітки не перевищують мінімальної заробітної плати у загальній чисельності зайнятих) свідчать про тісний зв'язок у динаміці: що вищими є темпи зростання співвідношення мінімальної заробітної плати із середньою, то вищими є темпи зростання частки працівників, чії заробітки не перевищують мінімальної заробітної плати (табл. 2).

Оцінюючи цей зв'язок і його наслідки щодо подолання бідності, варто зазначити і те, що частка штатних працівників, доходи яких не перевищують законодавчо встановленого мініму-

му, отримують частину зарплати в «конвертах», а тому підвищення мінімальної заробітної плати детінізують доходи і збільшують надходження до бюджету та фондів соціального страхування. Статистичні дані показують, що зайнятість не захищає родину від бідності, оскільки 93,5 % бідних – це домогосподарства з однією працюючою особою, що свідчить про низькі стандарти оплати праці [9].

Таблиця 2 – Стандарти оплати праці в Україні

Рік	Мінімальна зарплата, грн	Середня зарплата шт. працівника, грн	Співвід. мінімальної зарплати із середньою, % (індекс Кейтця)	Частка праців. із заробітками в межах мін. зарплати, %
2010	888	2239	39,7	7,2
2011	968	2648	36,4	5,6
2012	1098	3041	36,1	5,2
2013	1153	3282	35,1	5,0
2014	1218	3480	29,3	4,4
2015	1231	4195	27,8	2,7
2016	1439	5183	45,0	2,8
2017	3200	7104	42,0	6,6
2018	3723	8865	39,8	5,7

Джерело: розраховано за даними Держстату та Мінфіну України.

Варто зазначити також, що завищені вимоги до офіційного працевлаштування часто мають зворотний ефект, замість підвищення рівня захисту прав та інтересів працівників, вони спонукають роботодавців і працівників до відмови від офіційного оформлення трудових відносин, що призводить до повної втрати працівником усіх соціальних гарантій і, відповідно, незахищеності працівника навіть проти прямого шахрайства. Високий рівень штрафних санкцій не має належного ефекту, а враховуючи рівень розвитку українських інститутів – лише підвищує рівень корупції як контролюючих органів, так і судової системи.

Ще однією соціальною проблемою в суспільстві, а отже, і загрозою економічній безпеці, є погіршення загального рівня здоров'я населення, зменшення тривалості життя, недоступність якісного лікування, відсутність можливості лікування окремих видів хвороб, високий рівень смертності, зменшення частки працездатного населення. Варто зазначити, що серед вчених триває дискусія щодо визначення впливу якості медичного обслуговування на

функціонування національної економіки, і визначають його як прямий і опосередкований. Прямий вплив низької якості медичного обслуговування виявляється зменшенням частки працездатного населення, яке втрачає свою працездатність внаслідок несвоечасного, або неякісного медичного обслуговування. Опосередкований вплив спостерігається у збільшенні трудової еміграції, яка обумовлюється бажанням осіб забезпечити собі і своїй родині гарантії якісного медичного обслуговування [5].

На думку іншої групи вчених, прямого зв'язку між економічним розвитком і тривалістю життя не спостерігається. Зокрема, і в бідних країнах теж, лише за умови досягнення рівня ВВП на душу населення в розмірі 20 000 – простежується чітка залежність [8]. В Україні тенденції тривалості життя не збігаються зі змінами економічної ситуації, ні рівня життя. Економічна криза 2000–2008 років супроводжувалася негативними тенденціями та зниженням середньої тривалості життя. А тому цей висновок не дозволяє стверджувати те, що економічне зростання знижує рівень смертності та збільшення фінансування охорони здоров'я [7]. Упродовж 30 років Україна повністю втратила свої позиції у світовому рейтингу за тривалістю життя населення (71–72 роки) і за даними 2018 року посідає одне з останніх місць у Європі і Центральній Азії, випереджаючи Казахстан, Молдову та Росію [6]. Найбільша тривалість життя в Швейцарії, Іспанії та Італії (83 роки), Франції, Ісландії та Норвегії (82 роки) [3]. В економічно розвинених країнах запровадження програми профілактики та ранньої діагностики смертності від хвороб системи кровообігу в останні десятиріччя знизилась, що суттєво підвищило тривалість життя населення, то в Україні ситуація значно гірша. Серед причин можна назвати відсутність традиційних систематичних профілактичних оглядів, безвідповідального ставлення до власного життя більшості населення, незадовільного стану охорони здоров'я тощо. На думку Е. Лібанової, висока смертність населення спостерігається переважно в бідних країнах, і це є результатом не так браку коштів на розвиток системи охорони здоров'я, як нехтуваннями принципами самозбережувальної поведінки, що віддзеркалює поширення в бідних країнах шкідливих звичок, зайнятість у шкідливих і небезпечних умовах, відсу-

тності цілеспрямованої державної політики [3]. Отже, підсумовуючи можемо сказати, що поточна реформа сектору потенційно здатна покращити ситуацію, але вона ще не завершена, і результати можна побачити лише за декілька років.

Серед системних загроз економічній безпеці є також трудова міграція. За даними інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, за межами країни проживає від трьох до п'яти мільйонів її громадян [5]. Зменшення можливостей для економічного розвитку внаслідок відтоку за кордон кращої, ініціативнішої, мобільнішої частини трудових ресурсів, особливо – виїзду вчених і фахівців; зменшення надходжень до бюджету внаслідок скорочення кількості потенційних платників податків; погіршення демографічної ситуації, старіння трудових ресурсів через зменшення частки осіб працездатного та репродуктивного віку, збільшення навантаження на Пенсійний фонд; соціально-психологічні наслідки руйнування сімей мігрантів, виховання дітей, які залишаються на тривалий час без батьків; адаптації робітників, які повертаються після роботи за кордоном, до місцевих умов праці та життя тощо. Але в цієї проблеми є інший позитивний момент, це значний приплив грошових переказів в Україну. З 2015 року він поступово збільшився і в 2019 році досяг 11,9 млрд доларів США, що еквівалентно 7,7 % ВВП (дані НБУ) [5]. За даними НБУ в 2020 році, незважаючи на економічну кризу, спричинену пандемією, приплив грошових переказів в Україну збільшився порівняно з 2019 роком до 12,1 млрд доларів США. Стабільність грошових переказів, незважаючи на економічну кризу в країнах, де працюють українські мігранти, можна пояснити бажанням мігрантів компенсувати домогосподарствам, яким вони надсилають грошові перекази, за те, що вони їх залишили, визначені в науковій літературі, як «компенсаційні грошові перекази».

Фахівці по-різному оцінюють вплив грошових переказів та еміграції на державні фінанси України, оскільки збільшення грошових переказів приводить до зростання надходжень від ПДВ, акцизів та митних платежів за товари та послуги, оплачені з переказів. Але емігранти не сплачують податки та внески на соціальне страхування в Україні, тоді як їхню освіту фінансувала держава. І незважаючи, що наслідки міграції для України

можна розглядати як позитивні, але якщо значний вплив мігрантів зберігатиметься, країна зазнає втрат, зокрема, скорочення робочої сили та зростання реальної заробітної плати швидше за продуктивність, зростання витрат на робочу силу та нестача працівників не стимулюватимуть інвестиції в національну економіку, а скоріше будуть стримуючими факторами. До того ж із часом стане складно фінансувати соціальні видатки, такі як пенсії та підтримка інфраструктури, якщо все більше громадян працюватимуть і платитимуть податки за кордоном. На думку В. Шлемка, для країни, що має велику питому вагу населення старших вікових груп, тривала еміграція людей працездатного віку створить проблеми в довгостроковій перспективі [7]. Тому на сьогодні важливим питанням є чи ймовірно продовження трудової міграції у формі впливу працівників з України. Це залежить, з одного боку, наскільки заробітна плата та умови життя відрізняються в Україні і в потенційних країнах для працевлаштування, а з другого, наскільки ці країни відкриті для емігрантів.

Сьогодні залишається великою різниця в оплаті праці між Україною та іншими європейськими країнами, і незважаючи на те, що середньомісячна зарплата в Україні зросла, зі 192 доларів у 2015 році до 326 доларів у 2018 році, це становить близько чверті середньої заробітної плати в країнах працевлаштування українців, таких як Польща, Чехія, та менше однієї десятої частини заробітної плати в західних або північних країнах ЄС [2]. Навіть з урахуванням неофіційної заробітної плати в Україні, нижчих витрат на життя та майбутнє її зростання, різниця в оплаті праці, ймовірно, і далі залишатиметься стимулом для міграції ще тривалий період (рис.).

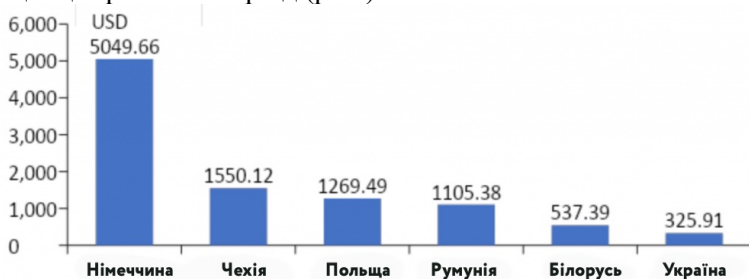

Рис. Оплата праці в країнах працевлаштування українців, дол. США

Крім того, відкритість країн ЄС до трудових мігрантів з України ймовірно й надалі буде зростати. Через демографічні зміни та старіння населення багато країн, таких як Німеччина чи Франція, все частіше будуть відчувати нестачу працівників, і ймовірно будуть коригувати імміграційну політику.

Висновки. Економічне зростання та реформування національної економіки необхідні Україні для того, щоб спонукати людей залишатися та інвестувати в своє майбутнє в Україні. Впроваджуючи всебічні економічні реформи, Україна має можливість створити сприятливі умови для економічного зростання та соціального розвитку, які покращать очікування людей на їхнє життя в Україні порівняно з потенційними країнами для працевлаштування.

Список використаних джерел

1. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. Київ, 2008. 48 с.
2. Гончаренко О. Г. Оцінка рівня життя населення. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки. 2021. № 1 (6). С. 44–55.
3. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу; Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. Умань: Видавець "Сочінський М.М.", 2020. 456 с.
4. Пирогов Г. Г. Концепция социальной безопасности. *Обозреватель*. 2007. № 9. С. 38–49.
5. Українське суспільство: міграційний вимір: національна доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/440_Ukraine_migration.pdf.
6. Черенько Л. М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності: монографія. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2021. 423 с.
7. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія. Київ: НІСД, 1997. 144 с.
8. Libanova, E. (2020). Minimum subsistence level in the social policy of the poor countries of Europe: the case of Ukraine. *Economical Annals*-XXI, Vol. 182, Issue 3–4, pp. 117–125. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V182-12>.

9. Sen, A. (2000). Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny. *Social Development Papers*, No. 1. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29778/social-exclusion.pdf>.

References

1. Vlasiyk, O. S. (2008), „Theory and Practice of Economic Security in the system economic science”, *Nat. Ins. of the International Security Problems in Council of Nat. Security and Defense of Ukraine*, Kyiv.

2. Honcharenko, O. H. (2021), „Assessment of Living Standards of the Ukrainian Population”, *Scientific Herald of Sivershchyna*. Series: Education. Social and behavioural sciences, No 1 (6), pp. 44–55.

3. Libanova, E. M. (2020), „Poverty of the Population of Ukraine: Methodology”, *Methods and Practice of Analysis, M. V. Ptukha Inst. of Demography and Soc. Research*, Publishing house “Sochinskyi M.M.”, Uman.

4. Pirogov, G. G. (2007), „Concepts of Social Security”, *Reviewer*, pp. 38–49.

5. Ukrainian Society: the Migration Dimension: National Report (2018), *M.V. Ptukha Inst. Of Demography and Soc. Research*, The National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, available at: https://www.idss.org.ua/arhiv/440_Ukraine_migration.pdf.

6. Cherenko, L. M. (2021), „Model of the Living Standard of the Population in the Condition of Socio-Economic Situation”: monograph, *M.V. Ptukha Inst. of Demography and Soc. Research*. The National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv.

7. Shlemko, V. T. (1997), *Economic Security of Ukraine: Essence and Directions of Providing*: monograph, NISD, Kyiv.

8. Libanova, E. (2020), „Minimum subsistence level in the social policy of the poor countries of Europe: the case of Ukraine”, *Economical Annals-XXI*, Vol. 182, Issue 3–4, pp. 117–125.

9. Sen, A. (2000), „Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny”, *Social Development Papers*, No. 1, available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29778/social-exclusion.pdf>.

УДК 378.095

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.047

ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Горбач Ігор Олександрович, аспірант кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. Івана Зязюна, старший викладач кафедри правової та спеціальної підготовки, *Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби»*
(51901, Україна, м. Кам'янське Дніпропетровської області
вул. Колеусівська, 39
e-mail: patriot0666@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-2162-2568

Романовський Олександр Георгійович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. Івана Зязюна, член-кореспондент НАПН України, *Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»*
(61002, Україна, м. Харків, вул. Курпичова, 2,
e-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-0602-9395

За результатами аналізу наукових досліджень та з урахуванням реалій сьогодення й сутності основних принципів діяльності пенітенціарної системи України було досліджено основні аспекти «лідерства», доведено необхідність, ефективність та актуальність застосування лідерства в системі управління пенітенціарної системи України. Було використано результати попередніх власних публікацій, а саме визначене поняття та розроблену структуру лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи України. Проаналізовано та охарактеризовано ціннісно-мотиваційний компонент лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи України, який ми розглядаємо як сукупність якостей: усвідомлення своїх цінностей, мотивів, переконань, знання цінностей групи і орієнтація на них, мотивація до лідерства та успіху. За результатами проведеного дослідження стає можливим говорити про необхідність формування лідерського потенціалу в майбутніх фахівців пенітенціарної системи України з урахуванням визначеної структури.

Визначено можливі шляхи формування лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи України, в умовах професійної підготовки у відомчих закладах освіти, а саме – шляхом організації освітнього процесу на засадах аксіологічного й особистісно-діяльнісного підходів та з урахуванням педагогіки співробітництва.

Ключові слова: лідер, лідерство, ціннісно-мотиваційний компонент, лідерський потенціал, керівник-лідер, пенітенціарна система, якості.

VALUE-MOTIVATIONAL COMPONENT OF LEADERSHIP POTENTIAL OF FUTURE SPECIALISTS OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE

Horbach Ihor, Senior lecturer of the Department of Legal and Special Training of the Territorially Separate Branch

“Kamianske branch of the Academy of State Penitentiary Service”

(34, Goncha street, 14000, Chernihiv, Ukraine,

e-mail: patriot0666@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-2162-2568

Romanovskyi Oleksandr, Doctor of Sciences (Pedagogics), Professor, Head of the Department of Social System Control Pedagogy and Psychology after I.A. Ziazium, Corresponding Member

of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,

«Kharkiv Polytechnic Institute» National Technical University

(2, Kyrpychova street, 61002, Kharkiv, Ukraine

e-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-0602-9395

Based on the analysis of scientific research and considering the the realities of latest news, the essence and basic principles of the penitentiary system of Ukraine, the main aspects of “leadership” were studied in the article, the necessity, efficiency and relevance of leadership in the penitentiary system of Ukraine. The results of previous own publications were used, namely the defined concept and the developed structure of leadership potential of future specialists of the penitentiary system of Ukraine. The value-motivational component of the leadership potential of future specialists of the penitentiary system of Ukraine is analyzed and characterized, which is considered as a set of qualities: awareness of their values, motives, beliefs, knowledge of group values and focus on them, motivation for leadership and success. According to the results of the study, it becomes possible to talk about the need to form leadership potential in future specialists of the penitentiary system of Ukraine considering the defined structure.

Possible ways of forming the leadership potential of future specialists of the penitentiary system of Ukraine, in terms of professional training in departmental educational institutions, namely - by organizing the educational process on the basis of axiological and personal-activity approaches along with the pedagogy of cooperation.

Key words: leader, leadership, value-motivational component, leadership potential, leader-leader, penitentiary system, qualities.

Постановка проблеми. Функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України направлене на реалізацію пенітенціарної політики України. Основною метою якої є повернення до

суспільства, після відбування покарання, осіб, здатних до реінтеграції та ресоціалізації. Ознайомившись з етимологією поняття «пенітенціарна політика», а саме – «пенітенціарна» (латинською мовою *poenitentia* – каяття) та «політика» (грецькою мовою *politike* – мистецтво управління державою). Пенітенціарну політику стає можливим виділити як окремий вектор державно-правової діяльності суб'єктів соціального управління з визначення та впровадження комплексу основних понять, принципів, цілей та завдань, потрібних у сфері реалізації каяття відповідно до вимог чинного законодавства та забезпечення ресоціалізації особистості, водночас задовольняючи законні права та культурні й морально-психологічні інтереси громадянина, суспільства, держави.

Результативність виконання завдань та досягнення цілей, що стоять перед пенітенціарною системою, можливе у разі наявності правильно побудованої й реалізованої системи управління і функціонування наявних сил та засобів. Для забезпечення високого рівня результативності своєї діяльності пенітенціарна система України потребує висококваліфікованих працівників з необхідними професійними навичками й ефективних лідерів, спроможних реалізувати новітні управлінські підходи шляхом пропаганди доброчесності та мотивації персоналу в межах морально-етичних цінностей.

На сьогодні залишається не достатньо дослідженим питання визначення лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи України, його структурних компонентів та шляхів їх формування в умовах професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових робіт показав, що на теперішній час науковцями-юристами, такими як: А. Галай [1], Р. Кубрак [2], О. Макаренко [3], Д. Ягунов [4] та ін. було досліджено особливості пенітенціарної системи в Україні в різні історичні періоди та організаційно-правові засади й практику правового застосування пенітенціарної системи.

Концептуальні засади підготовки персоналу органів, установ і закладів пенітенціарної системи України досліджено педагогами: П. Дармограй [5], В. Синьов [6] та ін. Окремі аспекти професійної компетентності фахівців правоохоронних органів вивчають

О. Євсюков [7], О. Коба [8], Н. Логінова [9], О. Тогочинський [10], Т. Трегубенко [11] та ін.

За результатами аналізу досліджень вищенаведених авторів, актуальним залишається питання лідерства, лідерських якостей, лідерського потенціалу співробітників пенітенціарної системи України.

Питання аспектів лідерства детально вивчається всіма сферами менеджменту в освітній діяльності. Так, наприклад, Р. Дафт визначає лідерство – як взаємини між лідером та членами групи, що безпосередньо впливають один на одного й спільно прагнуть до реальних змін і досягнення результатів, які й становлять загальну мету [12].

У результаті активних пошуків та досліджень у світі феномена лідерства маємо велику кількість напрацювань, розробок й рекомендацій стосовно підготовки лідерів, формування лідерських якостей, лідерської компетентності та лідерського потенціалу в майбутніх фахівців. Цим питанням присвячені роботи таких зарубіжних учених: Ч. Кім [13], Дж. Максвел [14], Ч. Манс [15], Р. Чаран [16] та інші. Серед вітчизняних науковців-педагогів дослідженням питань лідерства займалися: А. Васильєв [17], Л. Грень [18], Т. Гура [19; 20], А. Іващенко [21], О. Ігнатюк [20], В. Михайличенко [18], О. Пономарьов [20], С. Резнік [20; 22], О. Романовський [18; 20; 22; 28] та ін.

На теперішній час питання лідерства надзвичайно актуальне, враховуючи стрімкий розвиток науки, економіки, промисловості та соціальних відносин. Дослідження концепцій розвитку лідерства не дають можливості визначити один основний засіб чи метод, але стає можливим прослідити їхні особливості, переваги та недоліки в різноманітних сферах і умовах застосування. Лідерство визнано основним ефективним засобом управління персоналом. Більшість науковців стверджують, що лідерству можна навчити. Так, наприклад, О. Романовський говорить про те, що лідерами не народжуються, а стають [18].

Формування цілей статті. Проаналізувати та охарактеризувати ціннісно-мотиваційний компонент лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи, його складові.

Виклад основного матеріалу. Належний рівень, якість та результативність діяльності будь-яких організацій, служб, інших колективів чи груп людей неможливо забезпечити без наявності серед них ефективних формальних чи неформальних лідерів. На сьогодні феномен лідерства є неодмінним (умовою) атрибутом ефективного управління, організації роботи та досягнення визначених цілей. Управління опановує цілком нові складові в контексті лідерства, оскільки для досягнення визначеної мети не використовується класичний інструментарій менеджменту (планування, організація, контроль), а зовсім інші, нетрадиційні для менеджменту і в деякому сенсі протилежні до означених – бачення (сприйняття), мотивація (натхнення) та власний приклад.

За результатами аналізу досліджень науковців, стає можливим стверджувати, що лідерство, в порівнянні з адмініструванням і менеджментом, посідає позицію вищого рівня еволюції та якості управління. Так, наприклад О. Біла визначає, що лідерство – це управління на більш високому рівні, процес досягнення значущих результатів при дії з повагою, турботою та чесністю заради добробуту всіх учасників [23, с. 13–14]. Дафт Р. стверджує, що опора на контроль і жорсткість (притаманні старій парадигмі управління) виявляються менш ефективними, ніж мотивація і мораль (притаманні лідерству) [12, с. 24]. Демінг Е., відомий дослідник якості управління, визначив лідерство як «пусковий механізм роботи системи якості, без нього така система скоріше фікція, ніж реальність» [24, с. 22].

Зростає потреба модернізації системи управління шляхом реалізації лідерського потенціалу фахівцями у більшості напрямків професійної діяльності в умовах цілеспрямованого руху нашої держави у напрямку євроінтеграції й активної фази реорганізації державних органів, служб та відомств. Це безпосередньо стосується і пенітенціарної системи України. Відомий науковець та консультант Ради Європи Дж. Макгакін у своїй роботі «Сучасний в'язничний менеджмент» визначає такі концепції лідерства: «Хорошими лідерами стають, а не народжуються. Якщо у вас є бажання та сила волі, ви можете стати ефективним лідером. Щоб надихнути персонал на найкращу командну роботу, ви маєте прийняти, знати та виконувати певні речі. Вони не

даються від природи, вони набуваються шляхом безперервної роботи та навчання. Хороші лідери постійно працюють і навчаються, щоб удосконалити свої лідерські навички; вони не починають «на лаврах» [25]. Формування лідерського потенціалу в майбутніх фахівців пенітенціарної системи України має бути підґрунтям професійної підготовки у профільних закладах вищої освіти. Оскільки випускники відомчих закладів вищої освіти пенітенціарної системи України будуть належати до середнього та старшого начальницького складу, що безпосередньо займається управлінням, організацією роботи та несе відповідальність за досягнення визначених цілей колективу.

Забезпечення підвищення якості управління, потребує наявності лідерства, що своєю чергою сприяє розкриттю потенціалу кожного члена групи (колективу) для служіння визначеній меті та суспільно значущим цінностям: «Лідерство – це повне, аутентичне самовираження людини, яке працює на досягнення значущої мети, що позитивно впливає на перетворення» [26, с. 11]. Разом з підвищенням якості управління, в умовах реалізації лідерського потенціалу, в порівнянні з адмініструванням і менеджментом підвищуються вимоги й до самого керівника-лідера, що звичайно є логічним, на що обов'язково треба звернути увагу. «Багато в чому бути менеджером значно легше, ніж бути лідером. У лідерстві ваша сутність й те, як ви її проявляєте, не менш важливі, ніж те, що ви робите. Лідерство настільки всемогутнє, що здатне пробуджувати людей до досягнення таких результатів, яких неможливо досягти за допомогою звичайного управління» [26, с. 11].

Лідерство – це процес взаємодії лідера та послідовників. Процес залучення послідовників до діяльності можливий за наявності та в результаті вияву лідерських якостей особистістю, яка виконує роль лідера. Тобто, передумовою вияву лідерства є особистість (характер) лідера. Наявність у особистості належно сформованого лідерського потенціалу забезпечить ефективне та результативне управління. Бланшар К. означив це таким чином: «Ефективне керівництво – це чотириетапний шлях до змін, що включає розвиток лідерських якостей щодо управління собою, окремими членами колективу, командою та організацією» [27, с. 125].

З урахуванням досліджень наукової літератури, особливостей та вимог службово-професійної діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, на яку покладена функція здійснення пенітенціарної політики Держави, в попередніх публікаціях нами було визначено поняття та розроблено структуру лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи, до складу якої увійшли такі складники: особистісно-рефлексивний компонент; когнітивно-професійний компонент; ціннісно-мотиваційний компонент; емоційно-вольовий компонент; стратегічно-діяльнісний компонент; комунікативно-організаційний.

Виходячи з цілей цієї статті проаналізуємо ціннісно-мотиваційний компонент лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи України.

У розрізі професійної компетентності ціннісно-мотиваційний компонент це у першу чергу мотиви та потреби майбутніх фахівців, що спрямовують їх під час професійної підготовки, вдосконалення, самовиховання, саморозвитку, визначенні ціннісних настанов щодо актуалізації у професійній діяльності; стимулює творчий вияв особистості у професійній діяльності та інтерес до неї, який характеризує потребу особистості до знань. Але цей перелік складових особистісно-мотиваційного компонента професійної компетентності фахівця не забезпечує формування ефективного керівника-лідера.

Сьогодення висуває нові вимоги до керівника-лідера. Рівень розвитку науки, техніки та інших галузей життєдіяльності суспільства надає йому все нові можливості, що своєю чергою накладає на нього й додаткову відповідальність. Потреби, цінності, інтереси, думки та емоційні переживання, об'єднані в єдиний комплекс, створюють єдиний феномен внутрішнього світу лідера, який відіграє панівну роль в її розвитку і досягненні успіху в житті.

Лідер є носієм норм і цінностей групи, тому його поведінка і світогляд повинні бути узгоджені з нормами загальнолюдської моралі – справедливістю, чесністю, відповідальністю, надійністю і послідовністю у вчинках. Ціннісні орієнтації визначають зміст спрямованості особистості, складають ядро її мотивації, життєвої концепції та показують ставлення людини до себе, на-

вколишнього світу й інших людей. Вони значною мірою визначають цілі, які ставлять перед собою лідери, і те, яке значення вони надають їх досягненню. Від цього залежать їх мисленнєві стратегії й, зрештою, їх дії.

Розглянемо ціннісно-мотиваційний компонент лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи України, до якого було включено такі якості: усвідомлення своїх цінностей, переконань, мотивів, знання цінностей групи (послідовників) і орієнтація на них, мотивація до лідерства та успіху. Одним з основних засобів осмислення цінностей лідерів є переконання, які багато в чому визначають те значення, яке вони надають подіям, лежать в основі мотивації та підтримують або пригнічують ті чи інші здібності й форми поведінки. Людські переконання й очікування, пов'язані з результатами та особистими можливостями, відіграють важливу роль у формуванні здатності досягти бажаного стану. У сучасній когнітивній психології цей стан отримав назву очікувань «самоефективності» і очікувань результату. Вони пов'язані з упевненістю людини у власних силах або рівнем здатності навчатися чи здійснювати діяльність, необхідну для досягнення результату. Мотиви та потреби майбутніх керівників-лідерів визначають їхню спрямованість професійної діяльності. Професійна спрямованість керівника-лідера передбачає розуміння ним цілей і завдань професійної діяльності як особистих, так і групи (послідовників), характеризується здатністю до цієї діяльності, бажанням удосконалювати власну підготовку до професійної діяльності завдяки саморозвитку та самоосвіті, зацікавленості майбутніх керівників-лідерів у досягненні визначених цілей групою (послідовниками), розвивати науковий світогляд і можливості мисленнєвої діяльності, формувати та вдосконалювати індивідуальний стиль лідерства, а також уміння самоосвітньої діяльності. Постановкою нових цілей, народженням нових мотивів, осмисленням співвідношення своїх мотивів і цілей характеризується позитивне ставлення до професійної діяльності. Оволодіння вміннями планувати й оцінювати свою професійну діяльність до моменту її реалізації, перевіряти та контролювати себе на кожному етапі виконання службових завдань.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Отже, у цій публікації нами було проаналізовано та охарактеризовано ціннісно-мотиваційний компонент лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи України, який ми розглядаємо як сукупність якостей: усвідомлення своїх цінностей, мотивів, переконань, знання цінностей групи і орієнтація на них, мотивація до лідерства та успіху. За результатами проведеного дослідження стає можливим говорити про необхідність формування лідерського потенціалу в майбутніх фахівців пенітенціарної системи України з урахуванням визначеної структури.

Ефективність формування лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи України, в умовах професійної підготовки у відомчих закладів освіти, буде забезпечено шляхом організації освітнього процесу на засадах аксіологічного та особистісно-діяльнісного підходів та з урахуванням педагогіки співробітництва.

Майбутній лідер, опановуючи професію, більш зріло починає представляти та оцінювати себе. У нього формується професійна мотивація, актуалізуються потенційні можливості, зростає рівень домагань, тобто майбутня професія починає впливати на всі сфери його психіки та особистості. Сформований у процесі розвитку, саморозвитку та виховання внутрішній світ майбутнього лідера виявляється в суб'єктивній формі цінностей, переконань, спрямованості і т. ін., що вплине на успішність його професійної діяльності.

Перспективи подальших досліджень цього напрямку вбачаємо в розробці спеціальних методик, засобів, а також кількісних критеріїв оцінки й діагностування окремих складників та в цілому ціннісно-мотиваційного компонента лідерського потенціалу майбутніх фахівців пенітенціарної системи України.

Список використаних джерел

1. Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 18 с.
2. Кубрак Р. М., Лень В. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених з психічним відхиленнями до позбавлення волі на певний строк: монографія. Дніпро: Біла К.О., 2018. 272 с.

3. Макаренко О. В. Злочини і покарання в праві Української Гетьманської держави 1648–1657 рр.: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 22 с.

4. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування. 4-те вид., переробл. та доповн. Одеса: Фенікс, 2011. 445 с.

5. Дармограй П. В. Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів Державної пенітенціарної служби України у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. Хмельницький, 2017. 20 с.

6. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ: МП Леся, 2010. 779 с.

7. Євсюков О. Ф. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2006. 170 с.

8. Коба О. В. Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України у процесі вивчення тактико-спеціальних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2013. 200 с.

9. Логінова Н. М. Формування професійно-правової компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Хмельницький, 2011. 20 с.

10. Тогочинський О. М. Виховання моральних орієнтацій у майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Хмельницький, 2003. 18 с.

11. Трегубенко Т. В. Формування професійної компетентності майбутніх дільничних інспекторів міліції у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Хмельницький, 2011. 20 с.

12. Дафт Р. Л. Уроки лідерства. Москва: Ексмо, 2007. 478 с.

13. Kim C., Mauborgne A. Blue Ocean Leadership: Harvard Business Review Press, 2017. 80 p.

14. Максвелл Дж. Воспитай в себе лидера. Минск: Попурри, 2018. 230 с.

15. Manz C., Sims P. The New SuperLeadership: Leading Others to Lead Themselves. New York: Berrett-Koehler Pub, 2001. 250 p.

16. Charan R., Drotter S., Noel J. The Leadership Pipeline: How to Build the Leadership Powered Company. San Francisco: Jossey-Bass, 2011. 248 p.

17. Васильев А. В., Любчак В. А., Купенко Е. В. Обеспечение инновационных процессов в педагогической системе современного ВУЗа.

Вісник кийвського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. Вип. 94–96. С. 24–27.

18. Романовский А. Г., Михайличенко В. Е., Грень Л. Н. Педагогика лидерства: монография. Харьков: НТУ «ХПИ», 2018. 496 с.

19. Гура Т. В. Лідерський потенціал як важлива складова педагогічної культури викладача технічного університету. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. / гол. ред. Т. І. Сущенко. Запоріжжя: КПУ, 2015. Вип. 44 (97). С. 418–428.

20. Розвиток лідерського потенціалу національної гуманітарно-технічної та управлінської еліти: монографія / О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов, Т. В. Гура та ін.; за ред. О. Г. Романовського та О. С. Пономарьова. Харків: ФОП Мезіна В.В., 2017. 292 с.

21. Іващенко А. Активізація лідерського потенціалу студентів вищих навчальних закладів у процесі позанавчальної діяльності на засадах компетентнісного підходу. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди»*. Серія. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28 (2). С. 117–123.

22. Romanovskiy O., Reznik S. & Chebakova Yu. (2019). Teacher leadership at technical university. *Advanced Education*, 13, pp. 63–69.

23. Біла О. О. Технологія інтерактивного навчання майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери. *Управління навчальними закладами в контексті модернізації системи професійного навчання: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (1–4 лип. 2008 р.)*. Одеса, 2008. С. 65–68.

24. Керівник: лідер і менеджер. *Підручник для директора*. 2004. № 5/6. 120 с.

25. Макгакін Дж. Сучасний в'язничний менеджмент / Рада Європи. 2017. 100 с.

26. Оуэн Х., Ходжсон В., Газзард Н. Призвание – лидер: полное руководство по эффективному лидерству. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005. 384 с.

27. Бланшар К. Лидерство: к вершинам успеха. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 368 с.

28. Романовський О. Г., Горбач І. О. Лідерський потенціал майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби України. *Теорія і практика управління соціальними системами*. Харків: НТУ «ХПИ». 2019. № 2. С. 73–84.

References

1. Halai, A. O. (2004), *Organizational and legal bases of formation and functioning of the personnel of penitentiary institutions*, Irpin.
2. Kubrak, R. M. and Len, V. V. (2018), *Criminal-executive characteristics of convicts with mental disorders to imprisonment for a certain period: monograph*, Dnipro.
3. Makarenko, O. V. (2011), *Crimes and punishments in the law of the Ukrainian Hetmanate of 1648–1657*, Kyiv.
4. Iahunov, D. V. (2011), *Penitentiary system of Ukraine: historical development, modern problems and prospects of reform 4th ed.: revised. and add.*, Feniks, Odesa.
5. Darmohrai, P. V. (2017), *Formation of professional competence of future officers of the State Penitentiary Service of Ukraine in the process of professional training*, Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy, Khmelnytskyi.
6. Synov, V. M. (2010), *Psychological and pedagogical problems of defectology and penitentiary*, Lesia MP, Kyiv.
7. Yevsiukov, O. F. (2006), *Pedagogical conditions of formation of professional competence of future officers in the educational process of a higher military educational institution*, Kharkiv.
8. Koba, O. V. (2013), *Formation of professional competence of future officers of internal troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the process of studying tactical special disciplines*, Kyiv.
9. Lohinova, N. M. (2003), *Formation of professional and legal competence of future border officers*, Khmelnytskyi.
10. Togochnytskyi, O. M. (2003), *Education of moral orientations in future officers of the internal troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*, Khmelnytskyi.
11. Trehubenko, T. V. (2011), *Formation of professional competence of future district police inspectors in the process of professional training*, Khmelnytskyi.
12. Daft, R. L. (2007), *Leadership lessons*, Eksmo, Moscow.
13. Kim, C. and Mauborgne, A. (2017), *Blue Ocean Leadership*, Harvard Business Review Press.
14. Maxwell, J. (2018), *Educate yourself as a leader*, Popurri, Minsk.
15. Manz, C. and Sims, P. (2001), *The New SuperLeadership: Leading Others to Lead Themselves*, Berrett-Koehler Pub, New York.
16. Charan, R., Drotter, S., Noel J. (2011), *The Leadership Pipeline: How to Build the Leadership Powered Company*, Jossey-Bass, San Francisco.

17. Vasyliiev, A. V., Liubchuk, V. A., Kubenko, Ye. V. (2015), "Ensuring innovative processes in the pedagogical system of a modern university", *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv: Philosophy. Politology*, Issue 94–96, pp. 24–27.

18. Romanovskyi, A. H., Mikhailichenko, V. E., Hren, L. N. (2018), *Leadership pedagogy*, Narional Technical University, Kharkiv.

19. Hura, T. V. (2015), Leadership potential as an important component of the pedagogical culture of a technical university teacher, *Pedagogy of formation of creative personality in higher and general education schools: works collections*, Issue 44 (97), pp. 418–428.

20. Romanovskyi, O. H., Ponomarov, O. S., Hura, T. V., Ihnatiuk, O. A., Reznik, S. M., Movchan, Ia. O. (2017), *Development of leadership potential of the national humanitarian-technical and managerial elite*, Individual entrepreneur Mezina V. V., Kharkiv.

21. Ivashchenko, A. (2013) "Activation of leadership potential of students of higher educational institutions in the process of extracurricular activities on the basis of the competence approach", *Humanitarian Bulletin of the State Higher Educational Institution "Pereyaslav-Khmelnytsky H. S. Skovorody State Pedagogical University named. Pedagogy. Psychology. Philosophy"*, Issue 28 (2), pp. 117–123.

22. Romanovskyi, O., Reznik, S. and Chebakova, Yu. (2019), *Teacher leadership at technical university. Advanced Education*, Issue 13, pp. 63–69.

23. Bila, O. O. (2008), "Technology of interactive training of future specialists in the socio-pedagogical sphere", *Management of educational institutions in the context of modernization of the vocational training system: materials of intern. scientific-practical seminar*, pp. 65–68.

24. *Leader: leader and manager. A textbook for the director* (2004), Issue 5/6.

25. Makhakin, J. (2017), *Modern prison management*, Council of Europe (Published in Ukraine).

26. Ouen, Kh., Khodzhsou, V., Hazzard, H. (2005), *Vocation - a leader: a complete guide to effective leadership*, Balance Business Book, Dnipro.

27. Blanshar, K. (2008), *Leadership: to the pinnacle of success*, Piter, Saint-Petersburg.

28. Romanovskyi, O. H. and Horbach, I. O. (2019), "Leadership potential of future specialists of the State Penitentiary Service of Ukraine", Issue 2, pp. 73–84.

УДК 364.442.2:364.048.6

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.060

ОСОБЛИВОСТІ КОНСУЛЬТАТИВНОГО ТА ТЕРАПЕВТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЗИТИВНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Данильченко Тетяна Вікторівна, доктор психологічних наук,
доцент, професор кафедри психології,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: dan20151975@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-8809-0132

У статті висвітлено особливості консультативного та терапевтичного процесу в позитивній психології. Здійснено аналіз основних положень позитивної психотерапії Н.П. Пезешкіана, терапії благополуччя Дж. Фава і К. Руїні, теорії психологічних інтервенцій Н.Л. Сін та С. Любомирські, моделі самопомогі А.С. Паркс, Р. Бісвас-Дінер. Розглянуті основні характеристики позитивних психологічних інтервенцій. Вони як засоби впливу повинні звертатися до конструктів позитивної психології, а також мати наукові докази їх ефективності.

Виявлено такі особливості консультативного та терапевтичного процесу. Мета та засоби: в гедоністичній парадигмі – зміна фокусу бачення ситуації клієнтом на більш позитивний; в евдемонічній парадигмі акцент робиться на самодетермінацію та досягнення людиною особистісної автентичності. Вважається, що ресурсів для досягнення благополуччя в особи достатньо. Відповідно «гедоністи» вважають, що ключовим моментом є підвищення позитивного афекту через розвиток позитивного мислення, оптимізму, навичок смакування. «Евдемоністи» приближення до своєї самототожності вбачають через медитацію, розвиток здібностей до самовираження. Роль консультанта: консультант виступає як поінформований комунікатор, що допомагає зосередитися клієнту на його сильних сторонах (чеснотах). Консультант/психотерапевт не шукає джерела проблем у минулому, а акцентує теперішнє і майбутнє клієнта, виявляє чинники, що заважають останньому трансформувати життєву ситуацію в бажаному напрямку в плинний момент життя. Роль життєвих утруднень: проблема трактується не як складне життєве завдання, що потребує вирішення і обов'язковий вихід із зони комфорту, а як можливість для клієнта вдосконалювати власну особистість.

Психологічна практика має враховувати культурну специфічність поглядів на щастя, благополуччя та критерії психологічного комфорту.

Ключові слова: позитивна психологія, терапія благополуччя, позитивна терапія, суб'єктивне благополуччя, позитивна психологічна інтервенція.

PECULIARITIES OF CONSULTATIVE AND THERAPEUTIC PROCESS IN POSITIVE PSYCHOLOGY

Danylchenko Tetiana, Doctor of Sciences (Psychology), Assistant Professor;
Professor of the Department of Psychology,
Academy of the State Penitentiary Service
(34, Honcha street, 14000, Chernihiv, Ukraine,
e-mail: dan20151975@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-8809-0132

The article notes the features of the consultative and therapeutic process in positive psychology. The article makes the analysis of the fundamental works of Pezeshkina N.P. on positive psychotherapy, Fava J. and Ruini K. on the well-being therapy, and the works of Sin N.L. and Lubomyrskyi S. on the theory of psychological interventions, Parks A.S. and Biswas-Diner R. on models of self-help. The main characteristics of positive psychological interventions are considered. As a means of influence, such characteristics must turn to the constructs of positive psychology, as well as to have scientific evidence of their effectiveness.

The following features of the consultative and therapeutic process are revealed. The purpose and means are: according to the hedonistic paradigm it is changing the focus of the client's vision of the situation to a more positive one; in the eudemonic paradigm the emphasis is on self-determination and the achievement of personal authenticity by personality. It is believed that the resources of achieving well-being in a person are sufficient. Accordingly, "hedonists" believe that the key point is to increase positive affect through the development of positive thinking, optimism, and taste skills. The eudemonists see the approach to their identity through meditation, the development of abilities for self-expression. The role of the consultant in in following: to act as an informed communicator, to help the client to focus on his strengths (virtues). The counselor / psychotherapist does not look for the source of problems in the past, but focuses on the present and future of the client, identifies factors that prevent the latter from transforming the life situation in the desired direction in the current moment of life. The role of life's difficulties is such: the problem is not treated as a difficult life task that needs to be solved and it is necessary to get out of the comfort zone, but as an opportunity for the client to improve his own personality.

Psychological practice should take into account the cultural specificity of views on happiness, well-being and criteria of psychological comfort.

Key words: *positive psychology, well-being therapy, positive therapy, subjective well-being, positive psychology intervention.*

Постановка проблеми. Останнім часом відбулися зміни в баченні мети та способів здійснення психологічної допомоги. Якщо в середині ХХ ст. акцент робився на позбавленні від невротичних розладів (в психотерапії) або вирішенні проблем особистості (в консультуванні), то на початку ХХІ ст. з'явився ін-

терес до більш загальних аспектів повсякденного життя, що не обов'язково супроводжуються дискомфорними переживаннями. Новий підхід акцентує відновлення позитивних емоційних станів (психологічного комфорту, позитивного самопочуття тощо) замість зменшення негативних емоційних ознак (стресу, депресії та ін.). В науковому тезаурусі з'явилися такі поняття, як «щастя», «благополуччя», «процвітання» тощо.

Можемо виділити кілька причин звернення до цієї проблеми. По-перше, існує нагальна необхідність для психологічної практики визначити підстави внутрішньої гармонії і рівноваги особистості в повсякденному житті як умови тривалого підтримування благополуччя. По-друге, виявлено, що недостатньо тільки позбавити людину невротичного (або будь-якого іншого) розладу. З часом, якщо особа не виробляє здорові способи реагування на зовнішні стимули, вона повернеться до звичних моделей поведінки (що підтверджується численними свідченнями рецидивів психологічного нездоров'я). Відповідно, мало позбавити пацієнта симптомів у ході терапії, необхідно навчити його увазі до позитивних подій (наприклад, у випадку депресії) та здатності підтримувати благополуччя самостійно.

Форми психологічної допомоги в позитивному підході порівняно мало поширені у вітчизняній практичній психології, тому **метою** статті є висвітлення специфічних рис консультативного та терапевтичного процесу в рамках методології позитивного підходу в психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з важливих методологічних питань є виділення специфічних рис надання психологічної допомоги в позитивній психології. Найчастіше згадуються дві позиції. Перша полягає в знеціненні своєрідності психологічного супроводу. Вважається, що крім мети – навчити використовувати власні ресурси для збереження стану психологічного комфорту – психологічна допомога нічим не відрізняється від класичного підходу, оскільки використовуються такі ж методи і прийоми (консультативна бесіда, бібліотерапія, домашні завдання тощо) [1]. Другий погляд полягає в підкресленні своєрідності мети і процедури психологічного супроводу, наголошується на необхідності виправлення дисбалансу (від аналізу

складних життєвих ситуацій до пошуку сильних сторін особистості та її ресурсів) [2].

Позитивна психологія відмовляється від дефіцитарного підходу (як у класичній психотерапії), а робить акцент на особистісні сили (ресурси). Вважається, що психологічне втручання тільки тоді є позитивним, коли: по-перше, зосереджене на позитивних темах, по-друге, керує позитивним механізмом або спрямоване на позитивну характеристику (емоцію, сенс), по-третє, впроваджує позитивні стани, а не бореться із слабкістю [3]. Таким чином, позитивні інтервенції більше спрямовані на самовдосконалення, а не на психотерапію. Їх мета – забезпечити перехід від «нормального» функціонування до «гарного» або «оптимального».

У західній позитивній психології явно прослідковується два напрямки психологічної допомоги, пов'язаних з підходами до вивчення суб'єктивного благополуччя. В гедоністичному підході акцент робиться на характерологічну позитивність. Обговорюється питання зміни «внутрішнього» фокусу бачення власного життя, спрямування його в бік позитивності (розвиток позитивного мислення, оптимізму, навичок смакування). Більшість програм підвищення благополуччя спрямовані на формування нових навичок взаємодії з навколишнім світом і підвищення характерологічної позитивності. Російські психологи зауважують, що такий акцент зрозумілий у «благополучному суспільстві», коли не стоїть питання задоволення мінімуму фізіологічних потреб. В умовах індивідуалізованого західного суспільства людина «перетворюється в індивіда, якому не притаманне прагнення солідаризуватися з іншими людьми і позбавленого відповідальності перед іншими та собою, який живе теперішнім днем» [4, с. 42]. Однак проблема полягає в тому, що в такому суспільстві розширення прав відбувалося за рахунок нівелювання обов'язків.

Одним з головних засобів індивідуальної та групової психокорекції виступає формування позитивного мислення (різновид когнітивного навчіння) або імітація рис і характеристик благополучної людини (організованість, захопленість справою, позитивний погляд на події та речі, підтримка здорового способу життя). Якщо людина здійснює певні дії з метою покращання якогось аспекту свого життя (наприклад, покращання здоров'я)

та отримує очікуваний результат, то її віра у власні можливості значно зміцнюється і може бути перенесена в інші життєві ситуації (наприклад, міжособистісні стосунки, професійну діяльність тощо). Важливо, щоб у соціальному середовищі повсякденна діяльність людини супроводжувалася інформативним, конструктивно підтримуючим зворотним зв'язком. Фокус зворотного зв'язку повинен бути зосереджений на зусиллях, прогресі та конкретних індивідуальних досягненнях, а не на здібностях і порівняннях досягнень інших людей.

Другий напрямок розглядає саме обов'язки особистості, однак не в контексті соціального боргу, а усвідомленого особистісного розвитку, що спирається на суспільні ідеали (формування соціально досконалої людини). Відповідно ведуться пошуки тих форм соціальної взаємодії, що реалізують подібний етичний розвиток особистості (альтруїзм, компетентність, вдячність тощо). Люди повинні нести відповідальність за ті можливості, що є в них для досягнення як власного благополуччя.

Представники евдемонічного підходу вважають, що для досягнення благополуччя потрібно розвивати самопізнання через встановлення контакту людиною зі своїм несвідомим, власним аутентичним «Я», оскільки здебільшого свідомість сучасної людини є частковою, фрагментарною («людина усвідомлює реальність лише тією мірою, в якій це необхідно для її соціального функціонування» [5, с. 43]).

Пропонуються різні методи досягнення благополуччя через самотрансформацію в напрямку приближення до своєї самототожності. Людина повинна прислухатися до себе, обрати або створити свої способи досягнення благополуччя, довіряючи собі та власним відчуттям. Наприклад, можливі медитація (досягнення стану свідомості, не пов'язаного з повсякденними думками та проблемами буття), розвиток здібностей до самовираження (танці, малювання, музика, рух тощо), «терапія, що сприяє благополуччю» (well-being therapy) – використання когнітивно-біхевіоральних технік для реконструкції уявлень про благополуччя. В результаті людина має усвідомити принципи свого життя, побудувати власну філософію життя, проаналізувати свою мрію, головні цілі на найближчий час, ресурси, які вона має, тощо.

Розвитку терапії благополуччя сприяли три спостереження. По-перше, однією з поширених ознак емоційних розладів, зокрема депресії та тривожних розладів, є повна байдужість до радості життя. Навіть після терапії вона могла призводити до повторення депресивних епізодів [6]. По-друге, виявлено, що в пацієнтів з тривожними розладами навіть у період ремісії фіксували знижений рівень психологічного благополуччя. Постало питання підвищення рівня благополуччя під час лікування. По-третє, клініцисти, які працюють з клієнтами з емоційними розладами, стикаються з постійними повторними випадками загострення хвороби. Повне відновлення спостерігається в незначній частини пацієнтів. Існує потреба розробки інтервенцій для підвищення психологічного благополуччя.

Серед найбільш відомих напрямків психологічної допомоги можемо назвати позитивну психотерапію (Н.П. Пезешкіан [7], А. Дакворт, М. Селігман, Т. Стін [8]), терапію благополуччя (Дж. Фава, К. Руїні [9]), теорію психологічних інтервенцій (Н.Л. Сін, С. Любомирські [10]) та модель самопомоги (А.С. Паркс, Р. Бісвас-Дінер [2]). Серед менш поширених – терапія якості життя (М.Б. Фріц [11]), терапія надії (С. Лопес, Р. Флойд, Дж. Ульвен, С. Снайдер [12]).

Загальним принципом для всіх різновидів позитивної психологічної допомоги є акцент на перевагах особистості: важливо «не боротися із слабостями, а культивувати в собі сильні сторони» [13, с. 74]. Людина розуміється як автор свого життя, що здатна самостійно його організувати і забезпечити своє благополуччя. На думку позитивних консультантів, немає необхідності для кардинальної зміни життя, важливо навчити людину насолоджуватися (цінувати) тим, що в неї є. В ході консультативного процесу необхідно формувати в клієнта впевненість у собі та власних силах, здатності побудувати своє життя таким чином, щоб воно задовольняло саму людину, однак було соціально позитивним.

Ще одним аспектом є звернення до плінного моменту в житті клієнта. У позитивній допомозі не робиться акцент на пошук джерел проблем (минуле), а виявляються чинники, що утримують людину від бажаної трансформації її життя. Третім загальним положенням є специфічне ставлення до поняття про-

блеми. Пропонується відмовитися від негативної оцінки труднощів, а розглядати складні життєві обставини як виклик, що дає можливість для досягнень, розвитку певних здібностей і особистісного зростання в цілому.

Вітчизняні практичні психологи найчастіше звертаються до позитивної психотерапії. Вона активно обговорюється в психологічній літературі [14; 15; 16; 17], має організаційні центри (в Україні з 1992 р. – Українсько-Німецький Центр Позитивної психотерапії, з 2006 р. – Український інститут Позитивної культурної психотерапії і менеджменту), а також викладається в окремих навчальних закладах. Зокрема, в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова після закінчення курсу «Основи психологічного консультування в методі позитивної психотерапії» видається свідоцтво державного зразка.

Позитивна психотерапія робить акцент на такі аспекти: дослідження симптому / проблеми з погляду позитивного впливу на життя людини (позитивний процес); дослідження конкретних подій, що є тригером для конкретних переживань, думок і дій (змістовий процес); розроблення нових цілей та орієнтацій, які допомагають уникати невротичних станів та дозволяють використати потенціал самодопомоги [6]. Завданням консультанта постає допомога клієнту побачити, крім проблемних сторін наявної життєвої ситуації, її сильні ресурсні можливості, а також знайти альтернативні рішення.

Ще один напрям терапії, порівняно менш відомий вітчизняній спільноті психологів, – терапія благополуччя (Well-being therapy). Це нова психотерапевтична стратегія, метою якої є підвищення психологічного благополуччя в теоретичному трактуванні К. Ріффа. Запропонована італійськими психологами Джованні Фава та Кьярою Руїні [6; 9].

Традиційна психотерапія робить акцент на психологічні дисфункції та націлена на позбавлення від симптомів психологічних (інколи психічних) розладів – негативних поведінкових наслідків. У новій моделі підкреслюється, що психологічне здоров'я не можна прирівнювати до відсутності хвороби. Відсутність благополуччя створює умови для вразливості в ймовірних майбутніх тяжких ситуацій, а стратегія стійкого відновлення полягає не

тільки в полегшенні наявного негативного стану, але у формуванні позитивних ресурсів. Зокрема, інтервенції, що виводять людину з негативного функціонування (наприклад, приступів агорафобії чи паніки), є одними, а ті, що забезпечують позитивне відновлення, – зовсім іншими [18].

Самі автори визнають, що за формою терапія благополуччя дуже схожа на когнітивно-поведінкову терапію, оскільки в обох випадках використовується самомоніторинг – систематичне спостереження та слідкування людиною за своєю поведінкою й обставинами, в яких вона здійснюється. Зокрема, пацієнту рекомендується вести щоденник, який допомагає йому відслідкувати негативні думки. Однак лінія розмежування полягає в ставленні до механізмів позитивного мислення. Традиційна когнітивна психотерапія дуже обережно ставиться до позитивного мислення, оскільки воно підвищує можливість створення у свідомості ілюзійного, а не реального, світу. Когнітивна психотерапія виходить з того, що психічні розлади мають джерелом викривлені негативні погляди (наприклад, «катастрофічне мислення» чи «отруєння думками»), які потрібно виправити. Відповідно позитивне мислення виникає тоді, коли особа позбувається таких шкідливих поглядів. Основою терапії благополуччя є положення, що існують критерії, які дають можливість відрізнити корисне позитивне мислення від нереалістичних очікувань, відповідно підвищення психологічного благополуччя може привести до зменшення дистресу і збільшення рівня життєстійкості у несприятливих обставинах. Головна відмінність – акцент на стані емоційного благополуччя в терапії благополуччя на противагу психологічного дистресу у когнітивній терапії. Друга ключова відмінність полягає в меті психотерапевтичної роботи. У когнітивній психотерапії мета – зменшення дистресу через контроль нав'язливих думок і протистояння їм, тоді як у терапії благополуччя мета – сприяння набуттю психологічного благополуччя за моделлю К. Ріфф. Третя відмінність: на відміну від пізнавальних поведінкових структур, терапія благополуччя утримується від пояснень пацієнту стратегії впливу, але спирається на його прогресивну самооцінку. Наприклад, пацієнту з підвищеною тривожністю пояснюють, що тривога – це неминучий елемент жит-

тя, якому можна протидіяти, підвищуючи компетентність і самоприйняття. Підсилення прийняття (на відміну від контролю) дистресу і позитивного ресурсу, щоб тримати захворювання в межах, а також створення індивідуального шляху до одужання через збільшення розуміння пацієнтом, є характерною рисою терапії благополуччя.

Оскільки в позитивній психології особа розглядається як така, що має достатній ресурс для самостійного просування в позитивних змінах, запропоновано кілька моделей самодопомоги. Найбільш розробленими з них є дві: теорія психологічних інтервенцій Н. Сін і С. Любомирські та емпірична модель самодопомоги А. Паркс та Р. Бісвас-Дінер. Позитивні психологічні інтервенції розглядаються як втручання, спрямовані на збільшення позитивних відчуттів, позитивної поведінки та/або позитивних когніцій на протигагу провокації патології або фіксації негативних настанов, що породжують неадаптивні паттерни поведінки [10, с. 469]. На думку дослідників, вони повинні впливати не на настрій (короткочасні зміни), а на тривалу перспективу.

Визначення Н. Сін і С. Любомирські підкреслює два важливі чинники: 1) концентрацію на збільшенні позитивності замість зменшення негативності; 2) довгострокові ефекти. Болір Л. та колеги до цього визначення додали, що ці дії мають спиратися на теорії, які запропоновані в межах позитивної психології [19].

Паркс А. та Бісвас-Дінер Р. запропонували більш розгорнуту дефініцію. Позитивні психологічні інтервенції мають відповідати таким критеріям: 1) звертатися до конструктів позитивної психології; 2) мати наукові докази їх ефективності. Оскільки доволі популярні повсякденні уявлення про стратегії, що можуть нагадувати позитивні психологічні інтервенції за формою, але не мати жодної наукової основи [2].

Усі позитивні психологічні інтервенції об'єднані в сім груп: 1) смакування; 2) вдячність; 3) доброта; 4) емпатія (як дія, що посилює соціальні зв'язки і сприяє розумінню); 5) оптимізм; 6) особистісні сили (ідентифікація і використання особистісних характеристик, що приводить до підвищення благополуччя); 7) сенс [20].

Паркс А. та Бісвас-Дінер Р. у своєму підході зробили акцент на самостійній роботі клієнта, який використовує відповідним чином підготовлену інформацію. Тобто найбільш важливим методом забезпечення «доставки» психологічних інтервенцій до клієнта в умовах самодетермінації, на їхню думку, є бібліотерапія. Остання визначається як «використання книг, відібраних на основі змісту в запланованій програмі читання, яка призначена для полегшення відновлення пацієнтів, що страждають на психічні захворювання або емоційні розлади» [21, с. 177].

Були виділені типові стратегії та вивчено особливості їх використання. По-перше, людина має бути вмотивована. Оскільки впровадження стратегій, як формування будь-якої нової звички, вимагає певних зусиль, відповідно має бути якесь підкріплення. Самостійна робота (використання психологічних інтервенцій) без зовнішнього підкріплення (схвалення консультанта або психотерапевта) приводить до швидкого зниження мотивації [22]. Найбільш ефективною підтверджена така схема: індивідуальна терапія – групова терапія – самостійне виконання інтервенцій. По-друге, люди старшого віку більш ефективно використовували інтервенції, ніж молодь. Любомирські С. пояснює це більшою мудрістю, зрілістю і більш серйозним ставленням. Для молоді добре працювали стратегії, пов'язані із спілкуванням [23]. По-третє, важливим чинником є врахування своєрідності кожної особистості, оскільки окремі запропоновані стратегії можуть конкретному індивіду не підходити і, навпаки, знижувати його благополуччя. Наприклад, особам, схильних до депресії та незадоволених міжособистісними стосунками, не підходять техніки вдячності; в експерименті при їх застосуванні рівень суб'єктивного благополуччя знижувався [22]. Не менш важливо модифікувати стратегії впливу таким чином, щоб, з одного боку, вони відповідали потребам конкретної людини, з другого, давали їй можливість використовувати навички новим способом, сприяли її особистісному зростанню. По-четверте, ефективність інтервенцій прямо пов'язана з тривалістю їх застосування: чим триваліше дотримання нової стратегії, тим вищий рівень благополуччя та стійкість його збереження у часі після закінчення певної практики.

Висновки. Зважаючи на вищесказане, можемо зробити такі висновки.

Позитивна психологія не намагається знецінити або замінити вже відомі методи надання психологічної допомоги. Вона також не претендує на зміну парадигми, швидше це відновлення балансу терапевтичної уваги між недоліками (проблемами) і чеснотами (ресурсами) особистості.

Складністю виокремлення специфічних рис психологічної допомоги в позитивній психології є те, що вона використовує традиційні методи та прийоми психотерапії (когнітивні техніки, проблемно-орієнтовані інтервенції, зовнішні впливи на поведінку). Ключовою відмінністю є саме мета психологічного супроводу, що репрезентується відмінним чином в окремих теоретичних концепціях, розроблених у рамках позитивної психології. Так, головною метою допомоги в гедоністичній позитивній психології вважається підвищення позитивного афекту – переживання щастя і задоволення життям. Консультант має сприяти зміні у клієнта фокусу сприймання дійсності та способу мислення. В евдемонічній парадигмі головною є самодетермінація особистості: вона сама має визначити як цілі (напрямок), так і засоби досягнення особистісних змін. Психотерапевт перестає бути директивним експертом, а відіграє роль поінформованого співрозмовника, який робить акцент на можливості клієнта, його сильні сторони, а не допомагає в подоланні проблем.

Основними специфічними рисами консультативного та терапевтичного процесу в позитивній психології можемо виділити такі. По-перше, метою психологічного супроводу є: (гедоністичний підхід) зміна фокусу бачення ситуації клієнтом на більш позитивний та (евдемонічний підхід) досягнення ним особистісної автентичності, при чому вважається, що ресурсів для досягнення благополуччя в особи достатньо. По-друге, консультант не шукає джерела проблем у минулому, а акцентує теперішнє і майбутнє клієнта, виявляє чинники, що заважають останньому трансформувати життєву ситуацію в бажаному напрямку в плинний момент життя. По-третє, проблема трактується не як складне життєве завдання, що потребує вирішення і обов'язковий вихід із

зони комфорту, а як можливість для клієнта вдосконалювати власну особистість.

На нашу думку, важливим під час надання психологічної допомоги є застосування всіх надбань світової психології. Однак оскільки психологічна практика має враховувати культурну специфічність поглядів на щастя, благополуччя та критерії психологічного комфорту, доцільно експериментально перевіряти дієвість засобів психологічного впливу, запропонованих у рамках позитивної психології, в конкретних соціокультурних умовах і за потреби адаптувати до вітчизняної психологічної практики.

Список використаних джерел

1. Мазяр О. В. Методологічні суперечності позитивної психотерапії: історико-психологічний аналіз. *Практична психологія та соціальна робота*. 2012. № 10. С. 41–50.
2. Pressman, S.D., Cohen, S., Miller, G.E., Barkin, A., Rabin, B.S. and Treanor, J.J. (2005), “Loneliness, Social Network Size, and Immune Response to Influenza Vaccination in College Freshmen”, *Health Psychology*, Vol. 24, Issue 3, pp. 297–306.
3. Ардашкин И. Б., Корниенко А. А., Логвинова А. В. Общество социального благополучия versus общества социальной безответственности: pro et contra. *Известия Томского политехнического университета. Социально-гуманитарные технологии*. 2014. Т. 325. № 6. С. 40–46.
4. Фромм Э. Психоанализ и религия. Искусство любить. Иметь или Быть? Киев: Ника-Центр, 1998. 400 с.
5. Fava, G. A., Ruini, C. and Belaise, C. (2007), “The concept of recovery in major depression”, *Psychological Medicine*, Vol. 37, Issue 3, pp. 307–317.
6. Пезешкиан Н. П. Психосоматика и позитивная психотерапия: пер. с нем. Москва: Медицина, 1996. 464 с.
7. Duckworth, A. L., Steen, T. A. and Seligman, M.E.P. (2005), “Positive Psychology in clinical practice”, *Annual Review of Clinical Psychology*, Vol. 1, pp. 629–651.
8. Fava, G. A. and Ruini, C. (2003), “Development and characteristics of a well-being enhancing psychotherapeutic strategy: Well-being therapy”, *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry*, Vol. 34, Issue 1, pp. 45–63.
9. Sin, N. L. and Lyubomirsky, S. (2009), “Enhancing well-being and alleviating depressive symptoms with positive psychological interventions:

A practice-friendly metaanalysis”, *Journal of Clinical Psychology*, Vol. 65, pp. 467–487.

10. Parks, A.C. and Biswas-Diener, R. (2013), “Positive interventions: Past, present and future”, In *Bridging acceptance and commitment therapy and positive psychology: A practitioner’s guide to a unifying framework*, Oakland, CA, New Harbinger.

11. Frisch, M. B. (2006), *Quality of life therapy*, Hoboken, NJ: Wiley.

12. Lopez, S. J., Floyd, R. K., Ulven, J. C. and Snyder, C. R. (2000), “Hope therapy: Helping clients build a house of hope”, In C.R. Snyder (Ed.), *Handbook of hope: Theory, measures and applications*, San Diego, CA, Academic Press, pp. 123–150.

13. Улановский А. М. Коучинг с оглядкой на науку: практики позитивной жизни. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2012. Т. 9. № 4. С. 59–80.

14. Малкина-Пых И. Г. Техники позитивной терапии и НЛП. Москва: Эксмо, 2004. 62 с.

15. Пеньковська Н. М., Шептицький Р. В. Основи психологічного консультування в методі позитивної психотерапії. Тернопіль: Крок, 2014. 285 с.

16. Позитивное направление в консультировании и психотерапии / авт.-сост.: С. А. Вьюжанина, Я. С. Сунцова. Ижевск: Удмуртский университет, 2018. 126 с.

17. Радченко О. Позитивна психотерапія та її вплив на світогляд українців: філософсько-психологічний аспект. *Філософські і психологічні науки*. Серія «Психологія». 2019. Т. 1. № 22. С. 38–45.

18. Ryff, C. and Singer, B. (1996), “Psychological well-being: Meaning, measurement, and implications for psychotherapy research”, *Psychotherapy and Psychosomatics*, Vol. 65, Issue 1, pp. 14–23.

19. Bolier, L., Haverman, M., Westerhof, G.J., Riper, H., Smit, F. and Bohlmeijer, E. (2013), “Positive psychology interventions: a meta-analysis of randomized controlled studies”, *BMC Public Health*, Vol. 13, P. 119.

20. Parks, A. C. and Layous, K. (2016), “Positive psychological interventions”, In Norcross, J. C., VandenBos, G. R., Freedheim, D. K. and Krishnamurthy, R. (Eds.), *APA handbook of clinical psychology: Applications and methods*, American Psychological Association, pp. 439–449.

21. Карпова Н. Л., Лейтес Н. С. Библиопсихология и библиотерапия в образовании, воспитании и коррекции. Библиопсихология. Библиопедагогика. Библиотерапия. Москва: Русская школьная библиотечная ассоциация, 2014. С. 175–180.

22. Parks, A.C., Della Porta, M.D., Pierce, R.S., Zilca, R. and Lyubomirsky, S. (2012), “Pursuing happiness in everyday life: The

characteristics and behaviors of online happiness seekers”, *Emotion*, Vol. 12, Issue 6, pp. 1222–1234.

23. Lyubomirsky, S. (2007), *The How of Happiness; A New Approach to Getting The Life You Want*, Penguin Books.

References

1. Maziar, O. V. (2012), “Methodological contradictions of positive psychotherapy: historical and psychological analysis”, *Practical psychological and social work*, Vol. 10, pp. 41–50.

2. Pressman, S. D., Cohen, S., Miller, G. E., Barkin, A., Rabin, B. S. and Treanor, J. J. (2005), “Loneliness, Social Network Size, and Immune Response to Influenza Vaccination in College Freshmen”, *Health Psychology*, Vol. 24, Issue 3, pp. 297–306.

3. Ardashkin, I. B., Kornienko, A. A. and Logvinova, A. V. (2014), “Social welfare society versus social irresponsibility society: pro et contra”, *Proceedings of Tomsk Polytechnic University. Socio-humanitarian technologies*, Vol. 325, No. 6, pp. 40–46.

4. Fromm, E. (1998), *Psychoanalysis and religion. The art of loving. To have or to be?*, Nika-Centr, Kyiv.

5. Fava, G. A., Ruini, C. and Belaise, C. (2007), “The concept of recovery in major depression”, *Psychological Medicine*, Vol. 37, Issue 3, pp. 307–317.

6. Pezeshkian, N. P. (1996), *Psychosomatics and positive psychotherapy*, Medicina, Moscow.

7. Duckworth, A. L., Steen, T. A. and Seligman, M.E.P. (2005), “Positive Psychology in clinical practice”, *Annual Review of Clinical Psychology*, Vol. 1, pp. 629–651.

8. Fava, G. A. and Ruini, C. (2003), “Development and characteristics of a well-being enhancing psychotherapeutic strategy: Well-being therapy”, *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry*, Vol. 34, Issue 1, pp. 45–63.

9. Sin, N. L. and Lyubomirsky, S. (2009), “Enhancing well-being and alleviating depressive symptoms with positive psychological interventions: A practice-friendly metaanalysis”, *Journal of Clinical Psychology*, Vol. 65, pp. 467–487.

10. Parks, A. C. and Biswas-Diener, R. (2013), “Positive interventions: Past, present and future”, *Bridging acceptance and commitment therapy and positive psychology: A practitioner’s guide to a unifying framework*, Oakland, CA, New Harbinger.

11. Frisch, M. B. (2006), *Quality of life therapy*, Hoboken, Wiley, New Jersey.

12. Lopez, S. J., Floyd, R. K., Ulven, J. C. and Snyder, C. R. (2000), “Hope therapy: Helping clients build a house of hope”, in Snyder, C.R. (Ed.), *Handbook of hope: Theory, measures and applications*, Academic Press, CA, San Diego, pp. 123–150.

13. Ulianovskyi, A. M. (2012), “Coaching with a Science Facing in mind: Practices for a positive life”, *Journal of the Higher School of Economics*, Vol. 9, No. 4, pp. 59–80.

14. Malkina-Pyh, I. G. (2004), *Positive therapy techniques and NLP*, Eksmo, Moscow.

15. Penkovska, N. M. and Sheptytskyi, R. V. (2014), *Fundamentals of psychological counseling in the method of positive psychotherapy*, Krok, Ternopil.

16. Viuzhanina, S.A. and Suntsova, YA.S. (Eds.) (2018), *Positive direction in counseling and psychotherapy*, Udmurtskiy universitet, Izhevsk.

17. Radchenko, O. (2019), “Psychotherapy is positive and injected into the view of Ukrainians: the philosophical and psychological aspect”, *Philosophical and psychological sciences. Psychology Series*, Vol. 1, No. 22, pp. 38–45.

18. Ryff, C. and Singer, B. (1996), “Psychological well-being: Meaning, measurement, and implications for psychotherapy research”, *Psychotherapy and Psychosomatics*, Vol. 65, Issue 1, pp. 14–23.

19. Bolier, L., Haverman, M., Westerhof, G. J., Riper, H., Smit, F. and Bohlmeijer, E. (2013), “Positive psychology interventions: a meta-analysis of randomized controlled studies”, *BMC Public Health*, Vol. 13, P. 119.

20. Parks, A. C. and Layous, K. (2016), “Positive psychological interventions”, in Norcross, J.C., VandenBos, G.R., Freedheim, D.K. and Krishnamurthy, R. (Eds.), *APA handbook of clinical psychology: Applications and methods*, American Psychological Association, pp. 439–449.

21. Karpova, N.L. and Leites, N.S. (2014), “Bibliopsychology and bibliotherapy in education, upbringing and correction”, *Bibliopsychology. Bibliopedagogy. Bibliotherapy*, Russian School Library Association, Moscow, pp. 175–180.

22. Parks, A. C., Della Porta, M. D., Pierce, R. S., Zilca, R. and Lyubomirsky, S. (2012), “Pursuing happiness in everyday life: The characteristics and behaviors of online happiness seekers”, *Emotion*, Vol. 12, Issue 6, pp. 1222–1234.

23. Lyubomirsky, S. (2007), *The How of Happiness; A New Approach to Getting The Life You Want*, Penguin Books.

УДК 159.938.3:378.1

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.075

ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЧНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ СТАНІВ У ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

Журов Вадим Володимирович, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки, корекційної освіти та менеджменту,
*Чернігівський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського
(14021, Україна, м. Чернігів, вул. Слобідська, 83,
e-mail: choippo.cg@gmail.com)*

Бієнко Наталія Андріївна, старший викладач кафедри психології,
*Чернігівський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського
(14021, Україна, м. Чернігів, вул. Слобідська, 83,
e-mail: choippo.cg@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-5735-143X*

У статті розглянуто питання психологічної саморегуляції психічних станів у контексті засвоєння теорії й практики педагогом для ефективної професійної діяльності та оптимального буття в життєвих звичайних та трансординарних ситуаціях. На основі аналізу з'ясовано те, що феномен саморегуляції різнобічно досліджено в різних фізіологічних та психологічних теоріях, при цьому не вистачає прикладних досліджень, зокрема із фахового використання педагогами знань і навичок. У подальшому матеріалі наводяться факти та аналіз статистичних даних, у тому числі й нашого опитування щодо потреби теоретичного та практичного засвоєння знань про саморегуляцію педагога.

Обгрунтована і запропонована системна мотивація засвоєння педагогами теоретичних засад і практики саморегуляції. Також у статті на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних джерел систематизовано теоретичні напрацювання саморегуляції, що представлені в періодизації зарубіжних досліджень та окремо в періодизації вітчизняних етапів вивчення проблеми. Окремо систематизовано структурні та системно-функціональні аспекти теорії саморегуляції, зроблено аналіз її визначення з пропозицією адаптованого засвоєння формулювання визначення та структури саморегуляції. Крім того, запропоновано форми та змістове наповнення занять із саморегуляції психічних станів особистості для педагогів. За нашим викладом зроблено інтегровані висновки, за якими педагогу рекомендовано підвищувати рівень знань і вмінь з усіх аспектів саморегуляції власних психічних станів.

Ключові слова: саморегуляція психічних станів особистості; мотивація, опанування саморегуляцією психічних станів педагогом; система клініко-психоневрологічних розладів як наслідок професійної педагогічної діяльності

без використання саморегуляції; систематизація теоретичних засад саморегуляції; основи проєкту освіти педагогів із питань саморегуляції.

PHENOMENON OF STATES PSYCHOLOGICAL SELF-REGULATION OF TEACHER'S LIFE ACTIVITIES

Zhurov Vadim, PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Correctional Education and Management,
Chernihiv regional institute of postgraduate pedagogical education named after K.D. Ushynskiy
(14021, Chernihiv, street Slobidska, 83,
e-mail: choippo.cg@gmail.com)

Biienko Nataliia, Senior lecturer of the Department of Psychology
of Chernihiv regional institute of postgraduate pedagogical education named after K.D. Ushynskiy
(14021, Chernihiv, street Slobidska, 83,
e-mail: choippo.cg@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-5735-143X

Based on the structural and system analysis, the article considers the need for self-regulation for teachers, substantiates and provides statistics on the negative psychophysical states of educators, which they acquire as a result of professional activity. One hundred teachers were interviewed in order to define the mastering level of their self-regulation and the need to educate teachers in the theory and practice of these aspects. Based on the data obtained, it is obvious that educators need education on this issue, and the level of assimilation of this information and skills still needs to be better.

The necessity of developing the motivational system of self-regulation mastering by teachers through the following components of this motivation is substantiated in the article: it can be made through a condition of psychophysical health; because of the culturological need of educators and because of the need not to expose others, in particular children, according to the negatives of their emotional deviations; due to the need for pedagogical competence, which has the competence of the psychological spectrum, which determines the professional status; because of the need for the teacher to be a proactive person. Since teachers are mostly motivated to learn self-regulation mainly because of health and the effectiveness of such motivation is limited, we conclude that there should be several motivational areas, where each specialist will find what he needs.

The article analyzes and systematizes theoretical principles of self-regulation of mental states of the personality in order to bring this information in an adaptive form for teachers. In this context, the periodization is made considering the research on self-regulation by scientists from foreign and national physiological and psychological schools. The meaningful information of theoretical bases of regulation is structured and systematized.

The necessity of a regular system of education on the theory and practice of self-regulation is substantiated and in this perspective the article gives the basics of

such education. In our publication the authors offer the term, forms of work and its content. Conclusions are made on improving the awareness of educators of the practical acquisition of knowledge, skills and abilities on the problem.

Key words: *self-regulation of personality mental states; motivation, mastery of self-regulation of mental states by the teacher; systematization of theoretical principles of self-regulation; basics of the teacher education project on self-regulation issues.*

Актуальність і аналіз попередніх досліджень. Феномен саморегуляції (СР) є актуальним для плідної й оптимальної життєдіяльності суб'єкта в соціумі та його соціалізації [1; 2; 3; 4]. Особливо важливим цей феномен є для професійної діяльності людини з елементами ризику, нервово-психічного напруження та для фахівців, які працюють у системі «людина-людина», а саме для педагогів, лікарів, менеджерів, акторів тощо. Дослідженням цього феномена цікавилися численні вчені, зокрема Каструбін Е., Прохоров А., Антілогова Л., Алієв Х., Петров К., Калошин В., Гриньова М. та багато інших. Між тим, хоч теоретичні засади СР є більш-менш розробленими, все ж немає достатньої систематизації цих напрацювань у достатньому для педагога викладенні. З теоретичних досліджень практику-педагогу не завжди зрозуміло, який з видів СР йому потрібний. Крім того, в наукових тлумаченнях багато різночитань і навіть визначення СР є різними. Про недолік практичних технік і підходів неопанування і незнайомення з практикою СР педагогами вже й говорити зайве. На жаль, відсутнє навіть системне обґрунтування, яке б переконало фахівців освіти в необхідності володіння знаннями й уміннями з цього питання. Причин тому кілька:

а) брак і теоретичної, і практичної інформації та її розпорошеність;

б) майже відсутність практичних напрямів і технологій з цього питання саме для педагогів.

Тому **метою** нашої розвідки є: обґрунтувати необхідність опанування СР педагогами; проаналізувати і систематизувати теоретичні напрацювання з СР з метою надання педагогам оптимальної інформації; окреслити пріоритетні для освітян напрями СР та систему навчання.

Виклад основного матеріалу. Загальними чинниками необхідності застосовувати і володіти техніками СР педагогом доцільно вважати такі:

– рівень загальної культури освітян, який ще нерідко є специфічним у напрямі симбіозу радянської культурної спадщини, своєрідної культури країн СНД у перехідний період, нової щодо нас і неоднорідної євроамериканської культури та класичної української національної культури;

– усвідомлення педагогом того, що індивідуальні негативні та невідповідні ситуації, психічні стани не мають впливати на стани інших суб'єктів освітнього процесу і псувати їх психічне здоров'я;

– необхідність педагогові бути «проактивною особистістю» (В. Франкл) з метою фахової успішності та виживання фізичного й особистісного в конкурентному суспільстві. Тут доцільно зазначити, що психологами доведено: порушення гомеостазу особистості є рівнозначним порушення гомеостазу організму. Особистість змушена захищати себе не лише зовнішніми, а й внутрішніми засобами. Сучасне суспільство постійно пропонує виклики особистості.

Аргументом, до якого найчастіше звертаються усі автори з метою мотивування педагогів до засвоєння СР, є здоров'я освітян і, зокрема їх психічне здоров'я. Кожна професія має свої побічні ефекти, і давно доведено, що поширеним результатом педагогічної праці є, на жаль, невроз [2; 3; 4; 5; 7], який освітяни отримують за кілька років своєї праці. Існує багато статистичних даних з цієї проблеми, але всі показники виявляються значними. Сьогодні це питання більш розроблене й формулюється як набуття педагогом системи нервово-психічних і, як наслідок, психосоматичних клінічних станів із-за психогенних чинників професійної діяльності.

Найсвіжішою можна вважати статистику, що її використовує В. Калошин: «73,6 % вчителів помічають у себе порушення емоційної сфери – погіршення настрою, дратівливість, вразливість; 52 % – порушення пам'яті та уваги (зазначимо, що це вже судинні порушення); 43,5 % – порушення розумової і фізичної працездатності; 80 % – мають хронічні недуги, особливо хвороби нервової системи. Лише 9,6 % педагогів почуваються достатньо здоровими». Більше того, ці показники стану вчителів прямо впливають на підвищену невротизацію дітей. Не є винятком і власні діти вчителів. Але ця мотивація недостатньо спонукає до

самодопомоги, мабуть, тому, що ми згодні реагувати щодо себе лише в найбільш критичних станах.

Механізм таких явищ описаний у численних джерелах, він постійно обсервується в практичній діяльності освітян. Фундаментом проблеми є системний стрес педагога, точніше постійне перебування в тривалому пролонгованому стресі зі стрибками цієї синусоїди до пікових позначень дистресу. Причин тому якнайменше кілька: а) постійні й різноманітні ситуації взаємодії з суб'єктами освітнього процесу, навіть у неробочий час; б) раптові ситуації зненацька, які слід терміново вирішувати у непередбачуваних умовах і в найкоротший термін. Це отримало назву в середовищі психологів «синдрому пожежника або ж синдрому спецпризначення».

Сьогодні психологи, на нашу думку, більш декларативно говорять про підвищення стресостійкості. Між тим, ми вважаємо це модною і більшою мірою косметичною тенденцією, адже, як відомо, рівень кортизолу в крові саме визначає рівень стресостійкості. Якщо й можливо впливати на цей рівень, то це питання медичної діагностики і практики. Стресостійкість на загал біологічно запрограмована. Тож ще чіткіше окреслюється проблема у використанні засобів самокеруваності, СР та самозахисту. Хронічний стрес призводить до хронічного напруження, яке є комплексним пусковим механізмом усього спектра можливих патологій (В. Бехтеров, М. М'ясищев, Р. Зачеписький, П. Анохін, А. Маслоу, Олпорт). Щодо психологічного напруження, яке є м'язовим, то це питання психоневрології, і нами не знайдено клінічних даних з цієї проблеми саме щодо педагогів. Тим не менше, у літературі виокремлюють такі чинники емоційного виснаження колег-педагогів, і це вже інший результат напруження, що має психогенний характер:

– індивідуально-психологічні особливості. І тут перевага за слабким типом нервової системи, занесеною за оцінкою астеничним типом нервової системи, що, як результат, є предиктором вразливості;

– мотивація діяльності – економічні, правові та соціальні умови; і це є в «мінусі», адже все зазначене – недосконале, непостійне, змінне;

– емоційна стійкість – без спеціального навчання – якість нерегульована, випадкова і некерована. Необхідність високого рівня самокерованості є очевидною, але багато хто використовує можливість «краще звільнитись, ніж комусь щось доводити». У цьому питанні превалює синдром «я така, яка я є й змінюватися вже не буду» – це відсутність гнучкості, яка може привести до фатальних наслідків;

– рольовий фактор емоційного напруження педагога. Він є працює в умовах розподіленої відповідальності за потреби педагога мати лише власний фронт робіт і за нього цілком відповідати. Цим провокуються суперечності, що призводять до внутрішнього конфлікту;

– адміністративні чинники. Необхідність вибудовувати стосунки на всіх рівнях, а особливо з адміністрацією. Не адміністрація вибудовує стосунки з підлеглими, а навпаки... Ми говорили про чинники емоційного виснаження, і вони мають кілька рівнів за різними джерелами [4; 8]. Американський психіатр Фрейденберг у 1974 році ввів поняття «емоційне виснаження» й виокремив такі рівні: фізіологічний; початковий; поведінковий; змістовний.

Отже, психосоматика, емоційна сфера, діяльність, спілкування, відносини, ментальні порушення – такою є схема зростання наших патологій. Закінчується все професійною непридатністю та клінічними аспектами психоневрологічного диспансеру. Джерела наводять також інформацію про те, що 50 % вчителів мають важкі психічні стани й пов'язують це лише з професійною діяльністю. Виникає потреба змінити свій стан шляхом зміни професійного середовища, але немає можливості це зробити.

Таким чином, можна зробити припущення, що не існує єдиної мотивації для всіх. Для когось така мотивація самопомогі полягає в спектрі здоров'я свого і навколишніх; для інших цією мотивацією може бути сім'я, економічне пролонговане функціонування; комусь важливі статус, влада, ролі, а інші мотивуються власним зовнішнім образом і враженням на інших. Тож педагогу має бути запропонований спектр, система мотивації для засвоєння СР, де б кожен міг отримати своє.

Ще одним мотивом для опанування педагогом СР психічних станів можна вважати фахову або статусну мотивацію. Профе-

сійний статус та професійна майстерність базуються на професійній компетентності й передбачають високий рівень самокерованості та самоорганізації. Поняття «ключових компетентностей» є вузловим стосовно того, що воно має інтегративний характер [1; 3; 8]. Ця якість полягає в поєднанні професійних знань, інтелектуальних навичок, вмінь і способів діяльності. Одним із найвідоміших дослідників цього питання є Дж. Равель. Йому належить книга «Компетентність у сучасному суспільстві». Згідно з її висновками, загальна професійна компетентність диференціюється за фаховими компетенціями, а вони в свою чергу – за окремими компетенціями. Під *компетенцією* розуміють сукупність взаємозалежних якостей особистості, знання, вміння, навички, способи діяльності, які є необхідними для конкретної професійної діяльності. Існує кілька майже аналогічних визначень педагогічної компетентності, але більшістю фахівців (як більш прийнятне) визначає педагогічну компетентність як систему наукових знань, інтелектуальних і практичних умінь, навичок особистісних якостей і утворень, яка при достатній мотивації та при високому рівні психічних процесів забезпечує самореалізацію, самозбереження та самовдосконалення особистості педагога в процесі професійної діяльності. У різні роки ця проблема цікавила Амонашвілі Ш., Бондар В., Коломієць М., Маркова А., Орлов А., Синенко В.

Серед змістових компонентів педагогічної компетентності на перший план висувують особистісні якості вчителя та організаторські вміння. Більш другорядною, але також дуже важливою, є низка професійних компетенцій. Можна зробити висновок, що ознаками педагогічної компетентності виступають мобільність, гнучкість і критичність мислення. Також серед компетенцій, на які структурно прийнято розподіляти педагогічну компетентність, представлена й психологічна складова.

Крім того, варто зазначити, що педагогічна компетентність виконує певні функції. Серед них знаходимо функцію педагогічної самопрофілактики та самореабілітації. Відповідно до цього: а) високий фаховий статус і педагогічна компетентність не є можливими без психологічного спектра компетенцій; б) для психологічних компетенцій буде обов'язковим високий рівень самов-

ладання, самокерованості та самовідновлення особистості й психічних властивостей педагога; в) самовладання, самоуправління та самовідновлення, а також оптимальне спілкування педагога зумовлені високим рівнем СР, його психічних станів, що й потрібно активізувати, стимулювати, максимально розвивати.

З метою з'ясування рівня знань та умінь педагогів у напрямі СР нами було здійснене анкетування, в межах якого було опитано 100 вчителів. Воно показало, що 79 % опитуваних вважають СР необхідною умовою щоденного буття і користування. 21 % мають думку, що СР можна вважати винятково науковим поняттям. Найпростіше визначення СР для себе можуть дати 81 % опитаних, 19 % мають труднощі з формулюванням цього поняття. Можна зробити висновок, що приблизно п'ята частина опитаних недостатньо розуміють сутність (зміст) СР, але при цьому 98 % педагогів переконані, що свідомо саморегуляція психічних станів педагогу-практику потрібна, а 87 % опитаних намагалися регулювати власні психічні стани. З останніх 87 % власну ефективність СР (за 10-бальною шкалою) до 5-ти балів оцінили 29 % опитаних, від 6 до 8 балів свою ефективність оцінили 62 % опитаних, на 9–10 балів оцінили власну ефективність СР 9 % респондентів. Назвати хоча б три техніки СР змогли 46 % опитаних і не змогли цього зробити 54 %. На питання «Чи потрібна вам додаткова інформація зі змісту та практики СР психічних станів?» позитивно відповіли 87 % педагогів. Така статистика свідчить про те, що значна кількість освітян недостатньо володіють знаннями і техніками СР і майже 90 % педагогів бажали б отримати цю інформацію.

Перейдемо до аналітичного розкриття психологічної сутності СР та психічних станів особистості. За дослідженнями різних етапів розвитку цього феномена Антілогова Л. зазначає, що, аналізуючи зарубіжні джерела, можемо дійти висновку, що за кордоном досліджуваний феномен розглядався або однобічно, без врахування біологічної складової, або ж у відриві від врахування соціальних чинників [1; 3; 8]. Прохоров А. зазначає при цьому, що теоретичні дослідження СР і саме СР психічних станів особистості сьогодні у світі здійснюють лише окремі науковці. І він же вказує на те, що в зарубіжних країнах дуже бракує

таких теоретичних досліджень, натомість превалюють комерційні практичні напрацювання за окремими напрямками, наприклад, СР для домогосподарок, студентів, педагогів тощо [1; 8]. Разом з тим з такими розробками широкий науковий загал виявляється ознайомленим обмежено, враховуючи їх комерційний характер і спрямування. З іншого боку, як ми й згадали, закордонних психологів усе ж хвилюють окремі аспекти розгляданого феномена. Так, З. Фройнд і А. Фройнд досліджували регуляцію в контексті захисних механізмів, що оберігають суб'єкта від руйнівних впливів агресивного соціуму і викликають тривожність та страхи, що є важливими факторами майбутніх неврозів. Звідси виникає синонімічний СР термін «техніки і технології самозахисту». Дослідники називають це напрямками дослідження СР, але оскільки все зазначене майже складається в хронологічну послідовність, то, на нашу думку, буде доцільним розглядати систему досліджень СР етапами цих досліджень.

Отже, першим буде етап фрейдизму – «психоаналітичний етап».

Бандура І., Скіннер В., Уотсон Д. та інші представники біхевіоризму розглядали регуляцію виконавчим актом дії (другий етап досліджень СР). Але в межах біхевіоризму також виникла ідея про те, що СР є предиктором самогальмування або самоактивізації, підкріплення самооцінки під час акту діяльності. Біхевіористична теорія й сьогодні є однією з провідних та дієвих для освітньої практики в світі.

Третій етап – «когнітивізм». Його представниками є М. Арнольд, Дж. Келлі, М. Лазарус, Ж. Піаже та ін. За запропонованою ними доктриною регулюючу функцію в поведінці суб'єкта відіграють пізнавальні процеси й зокрема пізнавальний інтерес. Тому, з одного боку, тут не розглядали СР як феномен, але знайшли іншу сторону регулятивних процесів.

Четвертий етап представлений гуманістичною психологією, фундаментом якої є гуманістична та екзистенціальна філософія, а наслідком – гуманістична педагогіка. Основними дослідниками цього напрямку є Ф. Беррон, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл. Ці дослідники стверджували, що СР є процесом, що сприяє фізичному виживанню та адаптації особистості в по-

всякденних та трансординарних умовах. Особливо чітко, на нашу думку, в практиці це довів саме В. Франкл. Потрібно зазначити, що наша спроба окреслення етапів зарубіжних досліджень – відносна й виконана лише для зручності розуміння проблеми. Сьогодні всі згадані напрями співіснують одночасно, жодний з них не виявляє ознак девальвації.

На цьому тлі вітчизняна наука теж зробила свій внесок у розвиток уявлень про СР, пропонуючи при цьому свої особливості в процесі дослідження проблеми, зокрема: а) ширшу у порівнянні з пропозиціями західних учених системність; б) більш ранній початок розроблення цієї проблеми; в) чітку й більш прозору періодизацію.

Щодо останнього, то перший етап, який умовно названо «фізіологічним», запропонований у працях А. Лурія, П. Анохіна, І. Павлова, І. Сеченова, які акцентували увагу на регуляторному характері психічних функцій та процесів. За І. Павловим людина є умовною системою, що підкоряється єдиним, неминучим для всього живого законам, однак ця система є єдиною за високим рівнем саморегуляції. Вона сама себе підтримує, відновлює, корегує й навіть вдосконалює. На підґрунті ідей І. Сеченова і І. Павлова, П. Анохін розумів СР як універсальну властивість організму, що визначає його адаптацію до зовнішніх впливів і захист від них. Ці позиції, на його думку, виявляють сенс життя цілісного організму. Відповідно до цього в уявленнях і клінічних спостереженнях фізіологів СР є універсальною генералізованою якістю, властивістю функціонування організму, що визначає його прилаштування до середовища й захист від його агресивних впливів.

Другий вітчизняний етап дослідження феномена СР представлений у працях В. Бехтерова, Б. Ананьєва, М. Басова, А. Лазурського, В. М'ясищева. В їх більшою мірою психоневрологічних працях увага дослідників концентрувалася на теоретичних й експериментальних дослідженнях з обґрунтування СР як процесу збереження функціонально-психологічної єдності організму індивідууму. Йдеться про індивідний рівень збереження психічного тону і про збереження оптимальних можливостей

для забезпечення наявних спроможностей суб'єкта. Цей етап можливо позначити як «психоневрологічний».

Подальші етапи дослідження СР виокремила Л. Антілогова [1; 8], назвавши їх підходами. Вони зберігають хронологічну послідовність. На думку дослідниці, наступні етапи можна позначити як «системно- діяльнісний» і «особистісно орієнтований». На першому з них СР розглядалася процесом досягнення мети та активності суб'єкта в ході його діяльності. На думку О. Конопкіна, під СР тут слід розуміти систему організованого психічного процесу, що стимулює, підтримує та керує усіма видами й формами як зовнішньої, так і внутрішньої активності. Тож СР розглядається як генералізована функція. Доповнює цю думку концепція СР К. Дикої, де це явище розглядається як психічна діяльність і психічна система одночасно. Остання має рівневу структуру та власні пускові механізми, завдяки яким здійснюється регулятивний процес під час діяльності суб'єкта. Оскільки системно-діяльнісний підхід передбачає регуляцію стійкого стабільного функціонування особистості в різних середовищах, умовах, то йдеться про довільне регулювання за такими параметрами функціонування: стан, поведінка, ефективність, взаємодіяльність або співробітництво, контактність. Тут, у надрах академічного діяльнісного підходу зароджується також напряма дослідження «СР психічних станів особистості», що сьогодні активно пропагується в теорії і практиці школами А. Прохорова й Л. Антілогової [1; 3; 8].

Іншим підґрунтям концепції СР психічних станів особистості є етап особистісно орієнтованих досліджень цього явища. Згідно з провідним концептом цього етапу, особистість репрезентує собою регулятор активності людини. На думку К. Альбуханової-Славської, СР є вищим рівнем якості суб'єкту життя. При цьому за допомогою СР особистість підтримує стабільний рівень активності незалежно від перебігу власних психічних станів. Однак це твердження можна й поставити під сумнів, адже особистість не завжди може бути незалежною від станів. Крім того, А. Прохоров стверджує, що психічні стани є малодослідженими явищами. У подальшому К. Альбуханова-Славська зазначає, що якості особистості пов'язані з чуттєвою сферою й узгоджуються

з об'єктивними когнітивними умовами та вимогами ситуації, в якій перебуває суб'єкт. Іншими словами, особистість буде мати високий рівень СР за умови значного рівня розвитку власних чуттєвих і когнітивних здібностей та за умови, що рівень цих процесів не буде нижчим напруженості конкретної ситуації.

Згідно з Ю. Міславським, феномен СР пов'язаний з особливостями внутрішнього діалогу в контексті самоставлення особистості до власного «Я». Взаємини з іншими надають досвід й обидва різновиди взаємин є частиною системи СР особистості. Отже, за Л. Антілоговою та К. Петровим, в особистісно орієнтованих концепціях суб'єктом СР є саме особистість, яка спрямована на досягнення цілей і на основі системи власних цінностей здійснює регуляцію індивідуальної поведінки та діяльності. Аналізуючи джерела, можна стверджувати, що: а) поняття СР є міждисциплінарним; б) це поняття розглядали й досліджували різні школи, напрями фізіологів та психологів, чим зумовлене різночитання у формулюванні визначення СР.

Загалом важко віднайти універсальне визначення СР, що задовольнило б більшість дослідників, але варто погодитися з тим, що більшою мірою це поняття є психологічним феноменом. (На цьому тлі може викликати зацікавлення питання про різновиди СР, що можуть бути найважливішими саме для освітян? Услід за джерелами можна стверджувати, що серед таких:

- 1) СР психічних станів особистості і СР емоційної сфери;
- 2) СР педагогічної діяльності.)

Повертаючись до проблеми дефініції, зазначимо, що найбільш прийнятним сьогодні вважають формулювання поняття СР, що міститься в «Короткому психологічному словнику» за редакцією А. В. Петровського. Значно новішим у часі визначенням можна згадати варіант дослідників А. Прохорова та Л. Антілогової: «Саморегуляція психічних станів особистості – це складне системне психологічне утворення, що репрезентує собою свідомий цілеспрямований процес впливу людини на саму себе, який виявляється в довільній регуляції власного стану» [1; 8]. Крім наведеного, існує й «спрощене» визначення СР, що ним користувалися фізіологи старих шкіл. Воно, на нашу думку, є оптимальним для фахівців, що цікавляться проблемою. Згідно

з ним, СР пропонує вплив людини на саму себе за допомогою засобів другої сигнальної системи з метою забезпечення само-допомоги.

У СР психічних станів особистості виділяють декілька характеристик [1; 3; 5; 8], а саме: цілеспрямованість – мобілізація внутрішніх ресурсів для досягнення поставленої мети; усвідомленість – свідомий вплив людини на здійснення нею діяльності. Крім того, існують ще й інші характеристики: адекватність, пластичність, надійність, стійкість-стабільність. Останні розкривають внутрішні резерви людини, даючи їй відносну свободу від обставин і платформу для самоактуалізації.

Сучасні дослідники виділяють види СР психічних станів особистості, до яких відносять [2; 4; 6]: вольову СР як здатність людини свідомо керувати собою, своєю діяльністю у злагоді з метою; емоційну СР як здатність людини до активізації психічних і фізичних процесів, що призводить до емоційної рівноваги та стійкості; довільну СР, яка є системно-організованим процесом внутрішньої активності людини, що спрямований на стимулювання, підтримку та управління довільною активністю; мотиваційну СР як здатність приймати або відкидати зовнішні або внутрішні стимули та виклики; інтелектуальну СР – уміння довільно керувати власною індивідуальною діяльністю, або цілеспрямовано будувати процес самонавчання за допомогою самоконтролю.

На основі цих рівнів СР виникає можливість говорити про структуру саморегуляції психічних станів особистості. Її розуміють як сукупність елементів, що мають стійкі зв'язки між собою й є єдиним цілим [1; 7; 8]. Компоненти структури СР будуть змінними залежно від концепції дослідження. Останнім часом однією з найбільш оптимальних вважають структуру, запропоновану О. Конопкіним. Згідно з нею, структура СР має такі складові: постановка цілі; самопрограмування діяльності; програмування виконавчих дій; контроль, оцінка результатів і при цьому зазначені компоненти є взаємопов'язаними. Вони отримують функціональну змістовну визначеність під час функціонування цілісного акту СР. За концепцією Ю. Міславського, структура СР складається з цінностей, цілей, ідеалів, образу «Я», самовимог, прагнень, самооцінювання. Усе це, на думку

автора, формується в процесі набуття досвіду спілкування та взаємин. Останньою, згідно з хронологією, є концепція А. Прохорова – «функціональних структур регуляції психічних станів». Автор робить акцент на вивченні системно-функціональних механізмів регуляції психічних станів та функціональних структур. Найбільш лаконічно зміст концепції А. Прохорова можна звести до того, що під час діяльності суб'єкта в соціумі розгортається психологічний прошарок або рівень СР, що складається з процесів, станів, функцій, властивостей. Цей прошарок буде тим досконалішим, чим більший досвід має суб'єкт щодо ситуацій його життєдіяльності.

Таким чином, виділяють рівні, на яких працює СР: фізіологічний, психофізіологічний, психологічний, соціально-психологічний. Є очевидним, що найбільш ефективним буде той регулятивний акт, за яким будуть забезпечуватися, здійснюватися всі рівні СР і більшість складових другої сигнальної системи. Дієвим прикладом може бути хоча б «Методика набуття оптимального бойового стану», яку пропонує А. Прохоров.

Фізіологічний рівень вміщує нейробіофізіологічні характеристики, морфологічні та біохімічні зміни, що відбуваються під час онтогенетичного розвитку та сприяють підвищенню загальної активності мозку, що активізує функціонування інших систем організму. Психофізіологічний рівень характеризується вегетативними реакціями, змінами у психомоторних та сенсорних станах. На цьому рівні здійснюється регуляція фізіологічних функцій організму, самопочуття, станів активності фізіологічних процесів, подолання різновидів дериваційного впливу. Психологічний рівень вміщує регуляцію психічних функцій, настрою, емоцій, здійснює регуляцію різноманітних співвідношень пригніченого, роздратованого, індиферентного, афективного та ейфорійного настрою. Крім того, на цьому рівні регулюються стани напруги втоми, перевтоми. Така регуляція сприяє уникненню всього спектра когнітивних та ментальних розладів. Цей рівень передбачає розуміння та усвідомлення спектра власних психічних станів, а також усвідомлення значення їх саморегуляції в процесі життєдіяльності. Соціально-психологічний рівень тісно пов'язаний із структурою особистості, яка забезпечує розвиток людини у від-

повідності з соціальними нормами (соціалізація), цінностями та системою особистісних сенсів. У цих структурах здійснюється свідоме регулювання станів особистості за допомогою вольових зусиль, життєвих прагнень і цілей, корегування сенсу діяльності. Усі зазначені рівні є взаємопов'язаними, тому зміна психічного стану особистості на одному рівні приводить до змін на інших рівнях структури. Ланцюгова реакція від однієї зміни через зміну інших структур до інформації всієї системи визначає ефективність СР станів особистості. Тож СР – багаторівнева структура, що забезпечує успішність здійснення процесу впливу особистості на саму себе з метою змінення психічного стану.

У цій публікації нами зроблено спробу надати педагогам систематизований матеріал з теорії саморегуляції, де ми намагалися викласти засадничі основи СР та з'ясувати, які саме її напрями потрібні освітянам. Також ми надали розгорнуту систему мотивації опанування СР педагогами. Крім того, виходили з того, що за результатами здійсненого нами анкетування постає очевидним, що освітяни переважно недостатньо обізнані щодо змісту СР, подекуди не розуміють її актуальності, малознайомі з конкретними техніками та пов'язаними засобами. Тож значній частині педагогів невідомо ні «навіщо», ні «як». Звідси робимо висновок, що освітянам з питань СР бажана системна освіта із засвоєння теорії та практики СР. Змістова складова таких занять може пропонувати педагогам підходи з релаксації та самоактивізації, зняття втоми, перенавантаження та їх профілактику: послаблення або ліквідацію наслідків стресів, дистресу; набуття емоційної рівноваги; зняття чи уникнення станів роздратованості, розпачу, туги, тривоги, страху та субдепресивних станів; стану агресії тощо.

Висновки. Виходячи зі згаданого в цій розвідці, підсумуємо: 1. Хоч феномен СР і досліджували в багатьох напрямках, але кількість розробок із врахуванням специфіки праці освітян у контексті СР є дуже обмеженою. 2. Можна стверджувати, що педагогам, особливо педагогам-практикам, потрібні знання з СР психічних станів. 3. Наявний рівень опанування педагогами СР бажане і може бути кращим. 4. Лише комплексна різнобічна мо-

тивація опанування СР може привести до засвоєння і використання цього феномена освітянами.

Список використаних джерел

1. Антилогова Л. Н. Саморегуляция психических состояний личности. Омск: ОМГПУ. 2010. 168 с.
2. Басова Н. В. Практическая психология для преподавателей. Москва: Информиздат, 1997. 328 с.
3. Гриньова М. В. Саморегуляция: навчальний посібник. Полтава: АСМІ, 2008. 268 с.
4. Калошин В. Створюємо собі настрій: практичні поради педагогу з психологічної саморегуляції. *Початкова школа*. 2014. № 5. С. 44–46.
5. Каструбин Э. Системы и программы психической самозащиты. Москва: КСП, 1996. 304 с.
6. Ключева Н. В. Технологии работы психолога с учителем. Москва: ТЦ «Сфера», 2000. 192 с.
7. Напрієко О., Петров К. Психічна саморегуляція. Київ: Здоров'я. 1995. 238 с.
8. Прохоров А. О. Технологии психологической саморегуляции. Харьков: Гум. Центр, 2018. 360 с.

References

1. Antilohova, L. N. (2010), *Self-regulation of mental states of person*, Omsk State Pedagogical University, Omsk.
2. Basova, N. V. (1997), *Practical psychology for teachers*, Informizdat, Moscow.
3. Hrinova, M. V. (2008), *Self-regulation: manual*, ASMI, Poltava.
4. Kaloshyn, V. (2014), Creating a mood: practical advice from a teacher on psychological self-regulation, *Primary School*, No. 5, pp. 44–46.
5. Kastrubin, E. (1996), *Systems and programs of mental self-defense*, KSP, Moscow.
6. Kliueva, N. V. (2000), *Technologies of work of the psychologist with the teacher*, Shopping Centre “Sphere”, Moscow.
7. Naprienko, O. and Petrov, K. (1995), *Mental self-regulation*, Health, Kyiv.
8. Prohorov, A. O. (2018), *Technologies of psychological self-regulation*, Humanitarian Center, Kharkiv.

УДК 355.23;339.19

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.091

**ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ
ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СИСТЕМИ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

Ісламова Олександра Олегівна, кандидат філософських наук,
викладач кафедри іноземних мов,

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

(29003, Україна, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46,

e-mail: a.islatova90@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-2102-7363

У статті висвітлено перспективні напрями євроатлантичної інтеграції системи професійної підготовки персоналу Державної прикордонної служби України. Розглянуті перспективні напрями передбачають долучення до системи спільної підготовки фахівців різних суб'єктів прикордонної діяльності з метою підвищення рівня інтероперабельності персоналу Державної прикордонної служби України на основі стандартів НАТО. Визначено, що це потребує проведення широких консультацій з представниками НАТО та держав-членів НАТО щодо розробки програм підготовки персоналу з питань, що відносяться до компетентності українського прикордонного відомства, забезпечення участі НАДПСУ у започаткуванні нових наукових проєктів між Україною та НАТО, отримання грантів на підтримку досліджень. З'ясовано, що в умовах запровадження неформальної та інформальної моделей освіти в українській системі підготовки фахівців-прикордонників за різними спеціальностями необхідно запроваджувати досвід країн НАТО щодо розробки та проведення тренінгів за актуальною тематикою, особливо щодо формування ініціативної професійної компетентності прикордонників згідно зі стандартами НАТО відповідно до STANAG 6001. Модернізація технічної складової освітнього процесу вищого військового закладу освіти передбачає: створення внутрішньої освітньої мережі з питань прикордонної безпеки і управління, впровадження платформи з обміну інформацією та встановлення зв'язку між національними та закордонними навчальними закладами; створення віртуального контактного центру для забезпечення режиму відеоконференції; інтенсивне використання мобільного навчання, впровадження електронних інструментів, віртуальних тренажерів і симуляторів для використання викладачами у підготовці персоналу.

Ключові слова: *євроатлантична інтеграція, прикордонники, інтегрована підготовка, стандарти НАТО, інтероперабельність, система професійної підготовки персоналу, Державна прикордонна служба України.*

PERSPECTIVES OF EURO-ATLANTIC INTEGRATION OF THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF THE PERSONNEL OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE

Islamova Oleksandra, PhD in Psychology, Senior Lecturer of the
Department of Foreign Languages,
*National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named
after Bohdan Khmelnytskyi*
(29003, Ukraine, Khmelnytsky, Shevchenko street, 46,
e-mail: a.islamova90@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-2102-7363

The purpose of the article is the definition of prospective areas of Euro-Atlantic integration of the system of professional training of future border guard officers on the basis of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine.

Results. The article reveals perspectives of Euro-Atlantic integration of the system of professional training of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine. The considered perspective directions envisage joining the system of joint training of specialists of various subjects of border guard activity in order to increase the level of interoperability of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine on the basis of NATO standards. It has been determined that it is necessary to carry out wide consultations with representatives of NATO and NATO member states on the implementation of training programs for personnel training on issues within the competence of the Ukrainian Border Guard Service, ensuring the participation of National Academy in new research projects between Ukraine and NATO, obtaining grants for research support. It was found out that in the conditions of introduction of informal models of education in the Ukrainian system of training of border guards of various specialties it is necessary to introduce experience of NATO countries on development and carrying out of trainings on relevant subjects, especially on formation of foreign language professional competence of border guards according to STANAG 6001.

Practical implications and value. Modernization of the technical component of the educational process of a higher military educational institution includes: creation of an internal educational network on border security and management, introduction of a platform for information exchange and communication between national and foreign educational institutions; creation of a virtual contact center to provide video conferencing; intensive use of mobile learning, introduction of electronic tools, virtual simulators and simulators for use by teachers in personnel training.

Key words: the Euro-Atlantic integration, border guards, integrated training, NATO standards, interoperability.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Актуальність теми дослідження обумовлена вимогами євроатлантичної

інтеграції силових відомств України, що передбачає активну участь персоналу Державної прикордонної служби України (ДПСУ) у спільних багатонаціональних військових навчаннях НАТО, отримання передового досвіду та адаптації професійної підготовки персоналу ДПСУ до стандартів НАТО. Події на Сході країни вимагають відповідних змін у національній системі підготовки прикордонників. Вивчення зарубіжного досвіду є джерелом формування стратегії реформування і виявлення сучасних тенденцій розвитку системи підготовки представників силових відомств, а також сприяє впровадженню передових ідей цього досвіду в практику освітнього процесу прикордонних закладів освіти України [2].

Стратегічний вибір України щодо членства в Північноатлантичному альянсі вимагає вирішення завдань з реформування й виконання взятих зобов'язань, необхідності не відставати від процесів модернізації та реформування всередині НАТО, долати перешкоди застосування гібридних тактик третіх країн в умовах наявності збройного конфлікту з Російською Федерацією [4]. У цих умовах особливе значення має інтеграція професійної підготовки персоналу Державної прикордонної служби України у систему підготовки фахівців сектору безпеки і оборони країн Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення цієї проблеми і на які спирається автор. Вивчення результатів аналізу педагогічної та психологічної літератури дозволили з'ясувати, що нині як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці накопичено значну кількість досліджень щодо професійної підготовки військовослужбовців у євроатлантичному вимірі. Особливості професійної підготовки європейських прикордонників вивчали: А. Балендр, О. Діденко, О. Кіреєв. Різні аспекти участі українських військовослужбовців у багатонаціональних миротворчих операціях досліджували О. Гуржій, Ю. Ольхова, І. Козинець. Особливості систем військової освіти й підготовки військовослужбовців країн НАТО висвітлено у наукових працях: Ю. Приходька, В. Ягупова, О. Челпанова, І. Руснака, В. Телелима, Г. Філоненка. Проте на сьогодні майже цілком відсутні військово-педагогічні дослідження особливос-

тей євроатлантичної інтеграції системи професійної підготовки українських прикордонників.

Формування цілей статті. Метою статті є висвітлення перспективних напрямів євроатлантичної інтеграції системи професійної підготовки майбутніх прикордонників на базі Національної академії Державної прикордонної служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. У сучасних умовах процес виконання програм оборонної реформи доцільно розглядати з погляду створення такої моделі Збройних сил, яка б одночасно відповідала сучасним досягненням воєнного мистецтва, національним особливостям та досвіду ведення неоголошеної гібридної війни України з Російською Федерацією. Найбільш сучасною та перспективною залишається на сьогодні модель Збройних сил, що сформована за принципами та стандартами армій держав-членів НАТО [7].

Стратегічним оборонним бюлетенем України [6] визначено шляхи досягнення цілей оборонної реформи, що передбачають “...активну участь України у реалізації Спільної безпекової і оборонної політики ЄС та активне співробітництво з НАТО з досягненням критеріїв, необхідних для набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору”.

Сьогодні нашій державі необхідно впроваджувати всі можливості для співпраці з НАТО. Наприклад, активно розвивається співпраця в межах Трастових фондів та програм із надання допомоги НАТО для України – Програми з розбудови доброчесності оборонних структур (Building Integrity), з професійного розвитку (Professional Development Program), з удосконалення військової освіти (DEEP) і програми «Наука заради миру та безпеки» (SPS). Реалізується Комплексний пакет допомоги, затверджений Альянсом на Варшавському саміті 2016 р. Перспективною вбачається участь України в Програмі розширених можливостей (Enhanced Opportunities Program – EoP) для особливих партнерів НАТО, яка спрямована на досягнення оперативної сумісності зі збройними силами Альянсу, а отже, здатна сприяти реформуванню Збройних сил України та досягненню ними стандартів НАТО [4].

Нова стратегічна концепція НАТО вимагає, щоб підготовка міжнародних сил була спрямована на демонстрацію своєї спроможності спільно виконувати поставлені завдання. Як правило, повний спектр процедур базується на стандартах, що прийняті у НАТО. Досвід участі українських контингентів у спільних операціях довів необхідність ретельного вивчення цих керівних документів НАТО. У першу чергу це обумовлено тим, що під час проведення багатонаціональних операцій до роботи в штабах (тактичного, оперативного та стратегічного рівнів) залучаються оперативні групи від усіх національних контингентів, які беруть участь в операції [5].

Водночас щороку збільшується кількість спільних багатонаціональних навчань у рамках міжнародних миротворчих операцій під егідою ООН, ОБСЄ та НАТО, що має неабиякий вплив на рівень підготовки підрозділів ЗС України та підвищення їх рівня інтегрованості з підрозділами збройних сил НАТО [3].

Започаткування Програми професійного розвитку НАТО в Україні дозволяє організувати надання допомоги у формуванні професійних навичок персоналу військових навчальних закладів України, в тому числі й Національної академії Держприкордонслужби відповідно до професійних обов'язків персоналу підрозділів охорони кордону.

Організація професійної підготовки офіцерів-прикордонників нині повинна включати елементи роботи за стандартами НАТО, особливо для слухачів факультету підготовки керівних кадрів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (НАДПСУ) з метою їх підготовки до виконання спільних завдань у межах міжнародних операцій під егідою ООН, ОБСЄ та НАТО. Важливим є також вивчення питання підвищення рівня професійної іншомовної підготовки українських прикордонників згідно зі стандартом НАТО STANAG 6001 [9], для забезпечення їх активної участі у спільних багатонаціональних навчаннях НАТО [2].

У 2020 році за участю представників ДПСУ та об'єднаної багатонаціональної групи з підготовки НАТО – Україна JMTG-U, було започатковано проведення навчань для підготовки особового складу за стандартами НАТО. Під час ознайомчої зустрічі

представників JMTG-U ознайомлено з особливостями ДПСУ, як складової сектору безпеки та оборони України, а також зроблено акцент на навчанні для якнайшвидшого набуття інтероперабельності та інтеграції штабів і підрозділів у ході ведення бойових дій, що крім особового складу мобільних підрозділів, до тренувань за стандартами НАТО залучають також офіцерів регіональних управлінь ДПСУ, прикордонних загонів, а також професорсько-викладацький склад НАДПСУ. Учасники навчань проходять складний курс підготовки за стандартами НАТО, починаючи від індивідуальної підготовки, закінчуючи комплексним тренуванням у складі батальйону та бригади. Представники ДПСУ вивчають структуру та вимоги керівних документів НАТО з питань підготовки, планування та застосування підрозділів, осмислюють визначене завдання, навчаються проводити розрахунок часу та здійснюють планування дій спільно з підрозділами Збройних сил України. Заходи об'єднаної підготовки дають можливість здійснювати підготовку складових сил безпеки і оборони за єдиним замислом та планом до виконання завдань із захисту держави [8].

На сьогодні перспективи НАДПСУ у впровадженні євроатлантичних стандартів передбачають долучення до системи спільної підготовки фахівців різних суб'єктів прикордонної діяльності, створення нових структур, центрів [1]. У системі прикордонної безпеки, у зв'язку з новими викликами на державному кордоні (тероризм, посилення міграційних процесів), сьогодення вимагає інтеграційних зусиль усіх суб'єктів системи прикордонної безпеки щодо підготовки різних категорій фахівців. Так, необхідним є забезпечення узгодження змісту освіти у сфері прикордонної безпеки з уніфікованими програмами підготовки персоналу щодо реалізації завдань з протидії злочинності на кордоні, як інноваційного механізму забезпечення прикордонної безпеки на сучасному етапі.

На стратегічному рівні співпраця з НАТО нині охоплює спільне опрацювання з Міжнародним секретаріатом НАТО та державами-членами НАТО:

– питань щодо проведення оцінки спільних інституційних можливостей ДПСУ та НАТО щодо боротьби з транскордонни-

ми викликами, в тому числі із кризовими ситуаціями в міграційній сфері;

- проведення широких консультацій з представниками НАТО та державами-членами НАТО з питань впровадження програм підготовки персоналу щодо протидії транскордонним загрозам;

- забезпечення участі ДПСУ у започаткуванні нових наукових проєктів між Україною та НАТО в межах Програми «Наука заради миру та безпеки» та отримання грантів для співробітництва на підтримку досліджень у сфері «людська та суспільна динаміка»;

- подальше впровадження у діяльність ДПСУ механізмів Програми НАТО з побудови цілісності, прозорості, підзвітності, запровадження доброчесності та зниження корупційних ризиків у роботі оборонних і безпекових інституцій;

- безпосереднє залучення Національної академії ДПСУ до імплементації проєктів Міжнародного секретаріату НАТО в межах Програми НАТО з побудови цілісності, прозорості, підзвітності, запровадження доброчесності та зниження корупційних ризиків у роботі оборонних і безпекових інституцій;

- забезпечення участі ДПСУ в реалізації Політики НАТО з питань жінок, миру і безпеки для забезпечення імплементації Резолюції Ради Безпеки ООН №1325 (2000) «Жінки, мир і безпека».

У Національній академії Держприкордонслужби України важливим є створення єдиної інформаційної навчальної платформи (ресурсу) для дистанційного навчання, накопичення, обміну навчальною інформацією і оперативного інформування про проведення спільних освітніх заходів. Це дозволить здійснювати обмін досвідом, організувати стажування персоналу в органах охорони кордону, проводити спільні наукові дослідження з персоналом інших правоохоронних відомств і впроваджувати їх результати в практику підготовки фахівців-прикордонників [10].

Сьогодні проблеми освітнього процесу можуть бути вирішені шляхом створення внутрішньої освітньої мережі з питань прикордонної безпеки і управління, що дозволить інтегруватися в єдиний освітній простір, з метою підготовки фахівців з питань безпеки. Впровадження платформи з обміну інформацією та встановлення зв'язку між національними та регіональними нав-

чальними закладами, які надають освіту в галузі прикордонної безпеки та управління. Така платформа дозволить також створити в Академії віртуальний контактний центр з обміну інформацією з навчальними закладами, які займаються підготовкою спеціалістів у питаннях, що пов'язані із здійсненням прикордонної діяльності. Створення такого центру можливе за умов наявності достатніх технічних та організаційних можливостей. Віртуальний контактний центр необхідний для забезпечення режиму відеоконференції з представниками інших навчальних закладів на постійній основі.

Важливим вбачається посилення ролі мобільного навчання, впровадження електронних інструментів, віртуальних тренажерів і симуляторів, які будуть використовуватися викладачами під час підготовки персоналу (електронний тир, системи «LaserTag», електронна бібліотека, використання електронних журналів ведення успішності курсантів, використання платформи WebEx, Google Classroom та ін.). Під час проведення стажування курсантів необхідно застосовувати процес електронного контролю за діяльністю курсантів та широко застосовувати змішану форму підготовки персоналу (Blended learning, Flipped classroom).

У сучасних умовах активного запровадження неформальної та інформальної моделей освіти українській системі підготовки фахівців-прикордонників за різними спеціальностями необхідно запроваджувати досвід країн НАТО щодо розробки та проведення тренінгів:

- з подальшого розвитку лідерських якостей для постійного складу і слухачів факультету підготовки керівних кадрів Академії та розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів;

- щодо формування належного рівня психологічної готовності особового складу всіх категорій до виконання службових завдань в умовах значних службових навантажень;

- щодо вміння працювати команді з урахуванням особливостей військового середовища;

- щодо розвитку вмінь та навичок попереджати та долати конфліктні ситуації у військових колективах;

- з розвитку іншомовних умінь і навичок під час виконання службових завдань та під час участі в міжнародних зустрічах з прикордонної безпеки.

На особливу увагу заслуговує саме необхідність формування іншомовної професійної підготовки сучасних прикордонників відповідно до стандартів НАТО [9]. У НАДПСУ з цією метою функціонують Курси інтенсивного вивчення англійської мови, за основу яких узято рівні володіння англійською мовою зазначеної стандартизаційної угоди НАТО. Хоча у цьому навчанні мають потребу багато груп офіцерів, цільовою групою обрано в основному викладачів професійних дисциплін та офіцерів, які несуть службу в пунктах пропуску. Проте сьогодні, у зв'язку із посиленням ролі НАДПСУ у багатонаціональних навчаннях НАТО («Cooperative Partner», «Safe Sky», «Rapid Trident» та ін.), перш за все, необхідним вбачається організувати цілеспрямований процес підвищення рівня кваліфікації науково-педагогічних кадрів викладачів НАДПСУ у Військовому лінгвістичному Центрі США (Defense Language Institute) та інших навчальних центрах Європи. Також важливим є розглянути можливість проходження викладачами НАДПСУ курсів підвищення кваліфікації фахівців з питань тестування рівня володіння англійською мовою за стандартом НАТО 6001, в рамках співпраці з ВІЛС (Бюро з питань міжнародної координації щодо вивчення іноземної мови). Організація мовного стажування викладачів НАДПСУ у військових (правоохоронних) навчальних закладах Канади (в Королівському військовому коледжі Канади на курсах вивчення англійської мови для військовослужбовців Royal Military College of Canada (Second Official Language Education and Training (SOLET)) та сприяти участі викладачів НАДПСУ в міжнародних конференціях організації TESOL (Організація з питань вивчення англійської мови як другої).

Висновки. Отже, розглянуті перспективні напрями євроатлантичної інтеграції системи професійної підготовки персоналу ДПСУ на базі Національної академії ДПСУ передбачають долучення до системи спільної підготовки фахівців різних суб'єктів прикордонної діяльності з метою підвищення рівня інтероперабельності персоналу ДПСУ на основі стандартів НАТО. Так, необхідним вважаємо проведення широких консультацій з представниками НАТО та держав-членів НАТО щодо реалізації навчальних програм для підготовки персоналу з питань, що відно-

сяться до компетентності українського прикордонного відомства, забезпечення участі НАДПСУ у започаткуванні нових наукових проєктів між Україною та НАТО, отримання грантів на підтримку досліджень. В умовах запровадження неформальної та інформальної моделей освіти українській системі підготовки фахівців-прикордонників за різними спеціальностями необхідно запроваджувати досвід країн НАТО щодо розробки та проведення тренінгів за актуальною тематикою, особливо щодо формування іншомовної професійної компетентності прикордонників відповідно до стандартів НАТО (STANAG 6001). Модернізація технічної складової освітнього процесу вищого військового закладу освіти передбачає: створення внутрішньої освітньої мережі з питань прикордонної безпеки і управління, впровадження платформи з обміну інформацією та встановлення зв'язку між національними та закордонними навчальними закладами; створення віртуального контактного центру для забезпечення режиму відеоконференції; інтенсивне використання мобільного навчання, впровадження електронних інструментів, віртуальних тренажерів і симуляторів для використання викладачами у підготовці персоналу. Підготовка персоналу ДПСУ за умов євроатлантичної інтеграції потребує вивчення досвіду прикордонних відомств держав-членів НАТО щодо забезпечення умов для розвитку інтероперабельності прикордонників різних країн, що вимагає подальшого ґрунтовного дослідження окресленого напрямку.

Список використаних джерел

1. Балендр А. Досвід запровадження курсів інтенсивного вивчення англійської мови в Національній академії Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. № 4.
2. Балендр А. Сучасні підходи до професійної підготовки офіцерів Державної прикордонної служби України за стандартами НАТО до участі в багатонаціональних навчаннях. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: педагогічні науки. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2016. № 4 (6). С. 6–17.
3. Балендр А. Сучасний досвід підготовки персоналу прикордонної поліції Республіки Румунія. *Молодь і ринок*. 2012. № 12. С. 57–61.

4. Потехін О., Фесенко М. Зовнішньополітичні умови та особливості формування державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції України. Україна: контекст світових подій. *Аналітичні записки Державної установи «Інститут всевітньої історії НАН України»* (2017–2019 рр.). 2019. С. 202–206.

5. Риженко А., Білоусов В. Стандартна методологія планування операцій в НАТО. *Наука і оборона*. 2012. № 8.

6. Стратегічний оборонний бюлетень України: Указ Президента України від 06.06.2016 № 240 Про рішення РНБО України від 20 травня 2016 року “Про Стратегічний оборонний бюлетень України”. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137> (дата звернення: 03.03.2021).

7. Фролов В. С., Устименко О. В. Особливості впровадження в ЗС України систем військового управління за принципами та стандартами НАТО. *Зб. наук. пр. Центру воєн.-стратегіч. дослідж. Нац. ун-ту оборони України ім. Івана Черняховського*. 2018. № 3. С. 18–26.

8. ПКШР ШКВАЛ знову бере участь у навчаннях за стандартами НАТО на Львівщині, 2020. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/%20video%20-pkshr-shkval-znovu-beru-uchast-u-navchanniah-za-standartami-nato-na-lvivshchini/> (дата звернення: 03.03.2021).

9. NATO Standartization Agreement 6001 (Edition 4). URL: <http://www.stanag6001.com> (дата звернення: 03.03.2021).

10. Soroka O., Kalaur S., Balendr A. Diagnostics of Leadership Qualities of Specialists of «Man–Man» Type of Professionsc in Military and Civil Higher Education Institutions: Psychological and Pedagogical Approach. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2019. Vol. 11, Issue 4 Supl. 1. P. 263–277.

References

1. Balendr, A. (2013), Experience of introducing intensive English language courses at the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*. № 4, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_4_5 (accessed 27.10.2020).

2. Balendr, A. (2016), Modern approaches to the training of officers of the State Border Guard Service of Ukraine according to NATO standards to participate in multinational exercises, *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, № 4 (6), pp. 6–17.

3. Balendr, A. (2012), Modern experience in training the border police of the Republic of Romania, *Youth and Market*, № 12, pp. 57–61.

4. Potiekhin, O. and Fesenko, M. (2019), Foreign policy conditions and features of state policy formation in the field of Euro-Atlantic integration of Ukraine. Ukraine: the context of world events, *Analytical notes of the State Institution "Institute of Universal History of the National Academy of Sciences of Ukraine"*, pp. 202–206.

5. Ryzhenko, A. and Bilousov, V. (2012), Standard methodology for planning NATO operations, *Science and Defense*, № 8.

6. *Strategic Defense Bulletin of Ukraine*: Decree of the President of Ukraine dated 06.06.2016 № 240 On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 20, 2016 "On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine", available at: <http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137> (accessed 27.10.2020).

7. Frolov, V. and Ustimenko, O. (2018), Features of the introduction of military command systems in the Armed Forces of Ukraine according to NATO principles and standards, *Collection of scientific works of the Center for Military and Strategic Studies of the University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky*, № 3, pp. 18–26.

8. *Rapid Response Unit "SHKVAL" again participates in exercises according to NATO standards in Lviv region* (2020), available at: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/%20video%20-pkshr-shkval-znovu-bere-uchast-u-navchannyah-za-standartami-nato-na-lvivshchini/> (accessed 27.10.2020).

9. *NATO Standartization Agreement 6001 (Edition 4)*, available at: <http://www.stanag6001.com> (accessed 27.10.2020).

10. Soroka, O., Kalaur, S., Balendr, A. (2019). Diagnostics of Leadership Qualities of Specialists of «Man–Man» Type of Professions in Military and Civil Higher Education Institutions: Psychological and Pedagogical Approach, *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, Vol. 11, Issue 4, pp. 263–277.

УДК 159.9

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.103

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО РЕВНОЩІ В ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Кухар Тетяна Володимирівна, кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: tatyanakukhar@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-2352-323X

Щербата Вікторія Григорівна, кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри психології,
Академії Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: vikashch@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-1541-7605

Стаття присвячена емпіричному дослідженню соціальних уявлень про ревності в осіб юнацького віку. Дослідники по-різному тлумачать поняття ревності, розглядаючи їх як емоцію (почуття), як настанову, як афект, що характеризується втратою адекватності інтелектуальних функцій і поведінки. Проблема дослідження уявлень про ревності серед молоді сьогодні є актуальною, тому що кожна особистість унікальна сама по собі і робить свій індивідуально-особистісний внесок у розуміння дійсності. Важливим залишається дослідження відмінностей в уявленнях про ревності за певними соціально-демографічними та індивідуально-особистісними детермінантами серед осіб юнацького віку.

Під час проведення дослідження виявлено статеві відмінності в уявленнях про ревності. Встановлено особливості уявлень про ревності залежно від сиблінгової позиції. Емпірично підтверджено статистично достовірну залежність між уявленнями про ревності та наявністю близьких стосунків із протилежною статтю. Виявлено статистично достовірні відмінності в уявленнях респондентів залежно від особливостей міжособистісних стосунків у батьківській родині, їх власного сімейного статусу та стилю реагування у конфліктних ситуаціях.

Ключові слова: ревності, соціальні уявлення, уявлення про ревності, юнацький вік.

PECULIARITIES OF SOCIAL IDEAS ABOUT JEALOUSY IN YOUNG PEOPLE

Kukhar Tatiana, PhD in Psychology, Senior Professor
of the Department of Psychology,
Academy of the State Penitentiary Service

(34 Honcha street, 14000, Ukraine, Chernihiv,
e-mail: tatyanakukhar@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-2352-323X

Shcherbata Viktoriya, PhD in Psychology, Associate Professor of the
Department of Psychology,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha street, 14000, Ukraine, Chernihiv,
e-mail: vikashch@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-1541-7605

The purpose of the article. *The purpose of this study is to identify features of perceptions of jealousy in adolescents.*

Methodology. *The basis of the study is theoretical analysis, synthesis, generalization, systematization of available scientific sources on this issue; use of methods of primary and secondary mathematical and statistical analysis of results, in particular the method of correlation analysis (Mann-Whitney correlation coefficient).*

Results. *As a result of the study it was found:*

– most adolescents describe jealousy as an emotional and passionate feeling. In addition, girls present jealousy as a more emotional experience than boys;

– features of perceptions of jealousy depending on the sibling position of the subjects were revealed: the only children in the family present them as safe, "honest", while for people who have siblings, jealousy is an emotional, insincere, threatening phenomenon;

– a statistically significant relationship between perceptions of jealousy and the presence of a close relationship with the opposite sex: subjects who have a close relationship, imagine feelings of jealousy conscious, but devoid of pleasant emotions, and for people who do not have a loved one, jealousy in the imagination causes joy, the positive emotions they seek to experience;

– a statistically significant relationship was found between the perceptions of respondents' jealousy and the peculiarities of interpersonal relationships in the parental family: people who have never observed quarrels due to their parents' jealousy, feelings of jealousy seem calm and quiet, and for young people who witnessed quarrels - emotional, passionate and negatively colored;

– the following statistically significant differences were identified between young people's perceptions of jealousy depending on their marital status: married people perceive feelings of jealousy as conscious, devoid of pleasant emotions, and for people who do not have a loved one, jealousy

causes joyful emotions, but acts as an unconscious phenomenon. relationship with the opposite sex;

– the dependence of perceptions of jealousy on the style of reaction in conflict situations is revealed: people whose reaction in conflict is usually calm, jealousy is perceived as a safe and conscious feeling, and young people with violent or dependent on the partner's reaction are dangerous, passionate.

Practical implications. *The identified relationships between the perception of jealousy and sexual characteristics of respondents, their sibling positions, behavior in conflict, etc. can be taken into account when building a program of correctional work with adolescents who have difficulty in intimate personal communication with the opposite sex. In addition, the results obtained should be taken into account when conducting psychological and educational work with parents involved in raising children.*

Value (originality). *There were statistically significant differences in perceptions of jealousy of adolescents in terms of gender, sibling characteristics, characteristics of behavior in conflict, and so on.*

Key words: *jealousy, social thoughts, thoughts of jealousy, junior age.*

Постановка проблеми. Частіше і гостріше почуття ревності проявляється в юнацькому віці, набуваючи масштаб драматичних переживань. Пов'язано це, головним чином, з тим, що в цей час молоді люди відчують певну недосконалість, незрілість, певну «незакінченість». Але приходить досвід, а з ним і почуття самодостатності, і почуття ревності із часом минає. Але в деяких людей ревності не проходять, протягом усього життя залишаючись на рівні юнацького сприйняття. Тоді вони перетворюються на рису характеру і нагадують про себе у процесі побудови міжособистісних стосунків. Пов'язано це, насамперед з внутрішньою установкою та соціальними уявленнями, які формуються в юнацькі роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення не виділених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Серед ключових постатей, які приділяли увагу вивченню проблеми ревності, такі психоаналітики, як: З. Фройд, М. Кляйн, Ж. Лакан, неофрейдисти К. Хорні й А. Адлер. Вивчаючи цей феномен, науковці досліджували різні його аспекти. Значний внесок у дослідження видів та причин виникнення ревності зробили такі дослідники, як: О.С. Васильєва,

П.Н. Куттер, Е.Е. Лінчевський, Д.І. Спірідонов. Питання ревнощів вивчали такі українські вчені: А.М. Волкова, Г.Н. Данилова, С.В. Журавльова, О.С. Мартинова, Ю.М. Мошкіна, А.В. Пашковська та інші.

Дослідники по-різному тлумачать поняття ревнощів, розглядаючи їх як емоцію (почуття), як настанову, як афект, що характеризується втратою адекватності інтелектуальних функцій і поведінки [1; 4; 5; 7]. Ільїн Е. [2] розглядає ревнощі як підозріле ставлення людини до об'єкта обожнювання, пов'язане з болісним сумнівом у його вірності або знанням про невірність об'єкта. Ушаков Д. М. визначає ревнощі як болісний сумнів у любові, вірності, відданості близькій людині; як бажання володіти значущим для неї об'єктом [6].

Проблема дослідження уявлень про ревнощі серед молоді сьогодні є актуальною, тому що кожна особистість унікальна сама по собі і робить свій індивідуально-особистісний внесок у розуміння дійсності, тому важливість цього дослідження полягає у виявленні особливостей розуміння ревнощів саме в осіб юнацького віку, оскільки деякі з них ще не встигли пережити це почуття у своєму житті, а деякі навіть з явним приводом для ревнощів не проявляють їх. Ревнощі в юнаків та дівчат – явища різної природи, також уявлення про цей феномен може значно відрізнятися в осіб, які мають кохану людину, від тих, що на цей момент не мають стосунків. Саме тому важливим залишається дослідження відмінностей в уявленнях про ревнощі за певними соціально-демографічними та індивідуально-особистісними детермінантами серед осіб юнацького віку.

Формулювання цілей статті. Метою цього дослідження є виявлення особливостей уявлень про ревнощі в осіб юнацького віку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження проводилось на базі Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка та Чернігівського інституту бізнесу та права. У ролі досліджуваних виступили 80 осіб студентської молоді. Вибірка є однорідною за статевою належністю і налічує 40 юнаків та 40 дівчат юнацького віку.

Сама процедура емпіричного дослідження проходила в 2 етапи. На діагностичному етапі дослідження був використаний комплекс психодіагностичних методик із метою виявлення загального уявлення студентів про почуття ревнощів. Серед них – методика «Семантичний диференціал», що являє собою низку протилежних за значенням дихотомій слів-прикметників і призначена для виявлення уявлень, значень та ставлення людини до того чи іншого об'єкта. Досліджуваному пропонувалося оцінити слова-стимули за допомогою запропонованого набору шкал антонімів (наприклад легкий – важкий; швидкий – повільний; активний – пасивний; сильний – слабкий; хороший – поганий тощо). Набір шкал – біполярний.

З метою виявлення уявлень про ревнощі та їх особливостей залежно від віку, статі, сімейного стану, порядку народження у сім'ї, особливостей емоційно-вольової сфери та схильності до прив'язаності був використаний модифікований варіант анкети вивчення почуття ревнощів Ю. В. Щербатих.

Другий (аналітичний) етап дослідження був присвячений кількісному та якісному аналізу отриманих результатів. Математична обробка даних відбувалася з використанням пакету комп'ютерних програм (версія SPSS 22.0).

Зупинимося детальніше на аналізі отриманих результатів. У табл. представлено статевий розподіл основних асоціацій щодо слова-стимулу «ревнощі».

Таблиця – Основні слова-асоціації та їх статевий розподіл

№	Слова-асоціації	Кількість досліджуваних (у %)	
		Юнаки	Дівчата
1.	Емоційність	43	47
2.	Небезпека	25	75
3.	Нещирість	39	61
4.	Пристрасть	49	51
5.	Біль	41	59
6.	Доброта	63	37
7.	Радість	71	29

Як видно з табл., емоційність та пристрасність є однаково значущими асоціаціями в уявленнях про ревнощі серед представників різної статі. Пояснити це можна загальною сутністю ревнощів, які є достатньо емоційними та насиченими за своєю при-

родою. Однак дівчата цей феномен характеризують як болісне, небезпечне почуття (75 %), що супроводжується страхом, гнівом, нещирістю стосунків (61 %) і майже не викликає позитивних асоціацій (доброта та радість лише 37 та 29 % відповідно). У юнаків ревності, у першу чергу, викликають позитивні асоціації з радістю, добром (71 та 63 % відповідно). Таким чином, уявлення про ревності серед більшості юнаків позитивно забарвлені на відміну від уявлень більшості дівчат.

Встановлено, що дівчата ревності характеризують як більш емоційне явище, ніж хлопці. Це можна пояснити особливостями гендерного виховання юнаків та дівчат. Хлопцям з дитинства забороняють проявляти свої емоції, наказують стримувати їх, наголошуючи при цьому, що вони майбутні чоловіки, що їм не можна плакати, ображатися тощо. Такі соціальні стереотипи відображаються потім на загальних уявленнях про ревності [3].

Була виявлена статистично достовірна різниця в уявленнях про ревності юнаків та дівчат за такими словами-асоціаціями, як:

– добрий (при $p \leq 0,01$): для юнаків ревності уявляються приємними, добрими, а для дівчат вони є агресивним, небезпечним почуттям;

– ніжний (при $p \leq 0,05$): переважна більшість юнаків уявляють ревності як ніжне почуття, для дівчат цей феномен асоціюється з грубістю, жорстокістю;

– веселий (при $p \leq 0,05$): для юнаків ревності породжують веселощі, радісні емоції, тоді як особам протилежної статі вони, навпаки, не приносять позитивних емоцій, уявляються як сумне, неприємне явище. Це можна пояснити емоційністю та глибиною переживань, властивою для жінок. Тоді як чоловіки характеризують більш поверховими переживаннями;

– тихий (при $p \leq 0,05$): особи чоловічої статі, уявляють ревності спокійним явищем, у той час для дівчат – це почуття, яке супроводжується бурхливими емоціями;

– емоційний (при $p \leq 0,05$): юнакам і дівчатам ревності уявляються дуже емоційними, але не в однаковій площині. Для дівчат емоції, пов'язані з ревностями, уявляються негативними, у хлопців ревності породжують позитивні емоції.

Наступним кроком нашого дослідження був аналіз особливостей уявлень респондентів про ревності залежно від сиблінгової позиції, тобто наявності (відсутності) рідних братів чи сестер. Виявлена статистично-достовірна різниця уявлення єдиних дітей у сім'ї та осіб, які мають сиблінгів, за такими словами-стимулами:

– чесний (при $p \leq 0,01$): для дітей, що єдині у сім'ї, уявлення про ревності асоціюються з чесністю та надійністю;

– емоційний (при $p \leq 0,01$): особи, які мають сиблінгів, ревності уявляють надто емоційними, у той час, як для єдиних дітей у сім'ї, ревності є тихим і спокійним явищем. Ми пояснюємо це наявністю споконвічної конкуренції за увагу дорослих із братами (сестрами), що виникає ще у дитинстві;

– безпечний (при $p \leq 0,05$): в уявленнях респондентів, які мають сиблінгів, ревності несуть небезпеку. Відповідно, для єдиних у сім'ї дітей ревності безпечні та не несуть загрози.

Пояснити відмінності в уявленнях респондентів юнацького віку залежно від сиблінгової позиції можна, звертаючись до поглядів А. Адлера щодо природи поведінки єдиних дітей у сім'ї та осіб, які мають сиблінгів. Автор зазначає, що єдина дитина ніколи не відчувала страху втратити увагу батьків або інших родичів, які відволікалися б на інших сиблінгів та, навпаки, приділяли увесь вільний час тільки їй, тому небезпеки вона не відчувала. Старша ж дитина спостерігає, як її брат (сестра) вступає в змагання за батьківську увагу і ніжність, і навіть найчастіше перемагає, тому вона зростає схильною відвойовувати своє верховенство в сім'ї. У результаті ця дитина усвідомлює, що батьки зайняті, щоб терпіти її інфантильні вимоги [1].

Подальший аналіз результатів дослідження уявлень про ревності був присвячений виявленню їх залежності від стосунків із протилежною статтю. Виявлено статистично-достовірну різницю за такими словами-стимулами:

– усвідомлений (при $p \leq 0,01$). В уявленнях осіб, які мають кохану людину або перебувають у шлюбі ревності виступають усвідомленим явищем у стосунках. Пояснити це можна тим, що у людей, у яких є постійний об'єкт кохання та обожнювання, тобто особа, з якою вони перебувають у стосунках, ревності ус-

відомлені, тому що, не бажаючи втратити таку людину, вони усвідомлено відчувають почуття ревності. Також особи, які перебувають у шлюбі, більш відповідальні стосовно один до одного, проте їх стосунки законно та офіційно закріплені. Для осіб, які не мають коханої людини, ревності уявляються неусвідомленим, не вираженим почуттям. Пояснюється це, по-перше, відсутністю об'єкта кохання, людини, яку можна втратити, тому ревності виступають неусвідомленими, проте за відсутності страху втратити значущу людину це почуття не буде явно уявлятися;

– веселий (при $p \leq 0,05$). Для тих осіб, які не мають коханої людини, ревності уявляються веселими, радісними. Не маючи партнера, такі особи уявляють собі міжособистісні стосунки приємними, веселими, позбавленим неприємних, болісних емоцій та почуттів, оскільки вони не відчувають на цей момент страху втратити близьку людину. Для осіб, які перебувають у шлюбі або мають кохану людину, це почуття подібних позитивних асоціацій не викликає, можливо саме через страх втратити ці стосунки.

Аналізуючи відповіді студентської молоді, ми співвіднесли індивідуально-особистісні характеристики досліджуваних з їх уявленнями про ревності та дійшли таких висновків. Особи, в яких переважає спокійний емоційний стан, ревності уявляють як почуття спокійне, тихе та беземоційне. Також почуття ревності в їх уявленнях є розумним, тобто оцінивши слова-стимули «розумний-не розумний», респонденти розуміють ревності не просто як звичайне почуття, яке може бути присутнє в міжособистісних стосунках, але як почуття, інтелектуальне.

Співставляючи результати дослідження уявлень про ревності респондентів залежно від стосунків у батьківській родині, було виявлено статистично достовірну різницю за такими словами-стимулами:

– тихий (при $p \leq 0,05$): для осіб, які ніколи не спостерігали у батьків сварок через ревності, це почуття уявляється тихим, а для тих осіб, які часто мали змогу спостерігати сварки, ревності уявляються емоційними та агресивними. Це можна пояснити пережитими емоціями молодих осіб під час сварок через ревності, їх експресивністю (підвищення голосу, плач, агресія, прист-

расть, зачіпання або пошкодження майна, іноді навіть фізичне насилля);

– пристрасний (при $p \leq 0,01$): особам, які мали змогу часто спостерігати за сварками через ревності, вони уявляються дуже пристрасними та палкими.

Наступним кроком цього дослідження було виявлення особливостей уявлень про ревності залежно від стилю реагування у конфліктних ситуаціях (спокійне, бурхливе реагування чи залежно від поведінки співрозмовника). Було виявлено статистично достовірну різницю за такими словами-стимулами:

– безпечний (при $p \leq 0,05$). В уявленнях осіб, які зазвичай спокійно реагують у конфліктних ситуаціях, ревності уявляються як безпечні, а в осіб, які вирізняються бурхливими реакціями, ревності постають небезпечними. У той же час особи, які реагують у конфліктних ситуаціях залежно від поведінки співрозмовника, ревності також уявляють як небезпечне явище, але менш пристрасне;

– усвідомлений (при $p \leq 0,05$): молодим людям, які спокійно реагують у конфліктних ситуаціях, ревності уявляються як усвідомлене почуття, а особам, чия реакція бурхлива або залежить від співрозмовника почуття ревності виступає як неусвідомлене явище;

– пристрасний (при $p \leq 0,01$): для осіб, які бурхливо реагують у конфліктних ситуаціях, ревності уявляються дуже емоційними та пристрасними, що можна пояснити загальною насиченою емоційністю реагувань таких осіб у напружених ситуаціях.

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі

ВИСНОВКИ:

– більшість осіб юнацького віку характеризують ревності як почуття емоційне та пристрасне. До того ж дівчата уявляють ревності як більш емоційні переживання, ніж хлопці, що пояснюється сформованими з дитинства гендерними стереотипами (хлопцям з дитинства забороняють проявляти свої емоції, наказують стримувати їх), що в подальшому відображається на їх соціальних уявленнях;

– виявлено такі особливості уявлень про ревності залежно від сиблінгової позиції: єдині діти у сім'ї уявляють їх безпечними,

«чесними», тоді як для осіб, які мають братів або сестер, ревності уявляються явищем емоційним, нещирим, загрозливим. Пояснити це можна страхом таких осіб втратити увагу батьків або інших родичів через конкуренцію, яка сформована у дитинстві;

– встановлено статистично достовірну залежність між уявленнями про ревності та наявністю близьких стосунків із протилежною статтю: досліджувані, які мають близькі стосунки, уявляють почуття ревності усвідомленими, однак позбавленими приемних емоцій, а для осіб, які не мають коханої людини, ревності в уяві викликають радість, позитивні емоції, які вони прагнуть пережити, та виступають як неусвідомлене явище у стосунках із протилежною статтю;

– виявлено статистично достовірну залежність між уявленнями про ревності респондентів та особливостями міжособистісних стосунків у батьківській родині: особам, які жодного разу не спостерігали сварок через ревності власних батьків, почуття уявляється спокійним та тихим, а для молоді, які були свідками сварок, ревності уявляються емоційними, пристрасними та негативно забарвленими;

– встановлено такі статистично значущі відмінності між уявленнями юнаків про ревності залежно від їх сімейного статусу: заміжні особи почуття ревності уявляють усвідомленим, позбавленим приемних емоцій, а для осіб, які не мають коханої людини, ревності викликають радісні емоції, однак виступають як неусвідомлене явище у стосунках з протилежною статтю;

– виявлено залежність уявлень про ревності від стилю реагування у конфліктних ситуаціях: особи, чия реакція у конфлікті зазвичай спокійна, ревності уявляються як почуття безпечне та усвідомлене, а молоді люди, чия реакція бурхлива або залежить від дій партнера по спілкуванню, вони уявляються небезпечними, пристрасними.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виявленні впливу ревності на стратегію взаємодії молоді під час побудови близьких стосунків.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. Москва, 1995. 261 с.

2. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер. 2002.
3. Ильин Е. П. Психология мужчины и женщины. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 554 с.
4. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / В. Б. Шапар, В. О. Оліфір, А. С. Куфлієвський та ін. Харків: Прапор, 2009. 672 с.
5. Спиридонов Д. В. Динамическая модель ревности: концептуальные, клинические и функциональные аспекты. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2013. № 2. С. 45–48.
6. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. Москва, 2000.
7. Фридман М. Психология ревности / пер. с нем. М. Кобылинской. Москва: Современный гуманитарный университет, 2009. 140 с.

References

1. Adler, A. (1995), *Practice and theory of individual psychology*, Moscow.
2. Ilyin, E. P. (2002), *Emotions and feelings*, St. Petersburg.
3. Ilyin, E. P. (2002), *Psychology of man and woman*, St. Petersburg
4. Shapar, V. B., Olifir, V. O., Kufliyevsky, A. S., (2009), *Psychological explanatory dictionary of the most modern terms*, Kharkiv.
5. Spiridonov, D. V. (2013), Dynamic model of jealousy: conceptual, clinical and functional aspects, *Journal of Practical Psychology and Psychoanalysis*, Moscow.
6. Ushakov, D. N. (2000), *Explanatory dictionary of the Russian language*, Moscow.
7. Friedman, M. (2009), *Psychology of jealousy*, Moscow.

УДК 37.013.42:]343.846:343.91

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.114

ТЕХНОЛОГІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТА УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ В АСПЕКТІ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ

Пасічник Олена Миколаївна, старший викладач кафедри

педагогіки та гуманітарних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: elenashportuyuk@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-0252-5594

У статті розглянуто інститут умовно дострокового звільнення від відбування покарання як один із засобів стимулювання поведінки засудженого в аспекті проведення соціально-виховної роботи. Соціально-виховна робота з особами, які знаходяться в місцях позбавлення волі, направлена на виправлення та ресоціалізацію. Особливу роль у корекції поведінки засуджених відіграють методи мотивації та стимулювання поведінки, до яких належать різного плану заохочення та пільги.

Багаторічна практика існування та застосування інституту умовно-дострокового звільнення довела, що формуванням у свідомості засуджених реальних перспектив дострокового звільнення від покарання створює сприятливі умови для більш ефективного проходження процесів виправлення та досягнення цілей кримінально-виконавчого законодавства.

Для застосування цієї норми має бути в наявності дві ознаки: формальна (юридична) передбачає факт відбуття засудженим передбаченої законом частини строку покарання та фактична (суб'єктивна) ознака, яка передбачає, що засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці повинен довести своє виправлення. Орієнтиром для визначення того, що засуджений «довів своє виправлення», визнана сумлінна поведінка, сумлінне ставлення до праці, до навчання, активна участь у роботі самодіяльних організацій. Сумлінна поведінка має передбачати не тільки наявність у засудженого заохочень, але й доводити те, що засуджений подає приклад поведінки іншим засудженим. Сумлінне ставлення до праці передбачає прагнення засудженого до перевиконання встановлених норм виробітку або зразкового виконання робіт, а також відшкодування збитків, заподіяних злочином і надання матеріальної допомоги сім'ї або виплати позовів.

Однак попри актуальність та тривалість використання інструмента умовно-дострокового звільнення існує низка питань щодо технології його застосування, визначення ступеня виправлення під час прийняття рішення щодо застосування цієї пільги, розгляду матеріалів судом за заявою засудженого, а також підготовки необхідних матеріалів для суду в рамках впровадження оцінки ризиків.

Ключові слова: соціально-виховна робота, умовно-дострокове звільнення, технологія застосування, стимулювання поведінки засуджених.

TECHNOLOGY OF THE APPLICATION OF CONDITIONAL EARLY RELEASE IN THE ASPECT OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH CONVICTED PERSONS

Pasichnyk Olena, Senior lecturer of the Department of Pedagogy and Humanitarian Sciences;
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha str., 14000, Chernihiv, Ukraine,
e-mail: elenashportyuk@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-0252-5594

The article examines the issue of the institute of conditional early release from serving a sentence as one of the means of stimulating the convict's behavior in terms of social and educational work. Social and educational work with persons, who are in places of deprivation of liberty is aimed at correction and resocialization, where a special role in correcting the convicts' behavior is played by methods of motivation and stimulation of behavior, which include various incentives and benefits.

The long-term practice of existence and application of the institution of conditional early release from serving a sentence has proved that the formations in the convicts' minds of real prospects of conditional early release from serving a sentence creates favorable conditions for more effective correction and achievement of the criminal law purposes.

To apply this norm, there must be 2 signs: the formal (legal) one presupposes the fact that the convict has served the part of the sentence, provided by law and factual (subjective) one, which presupposes that the convict must prove his correction by conscientious behavior and attitude to work. Conscientious behavior, conscientious attitude to work and to study, active participation in the work of amateur organizations is recognized as a reference point for determining that the convict "proved his correction". Conscientious behavior should provide not only for the convict to have incentives but also to prove that the convict gives an example of behavior for other convicts. Conscientious attitude to work implies the convict's desire to exceed the established norms of production or exemplary performance of work, as well as compensation for damages caused by the crime and the provision of material assistance to the family or the payment of claims.

However, despite the relevance and duration of the process of conditional early release from serving a sentence, there are a number of issues regarding the technology of its application, determining the degree of correction in deciding on the application of this benefit, consideration of materials by the court at the request of the convict, along with the preparation of necessary materials for the court.

Key words: social and educational work, conditional early release, technology of application, stimulation of behavior of convicts.

Постановка проблеми. Соціально-виховна робота з особами, які знаходяться в місцях позбавлення волі, направлена на виправлення та ресоціалізацію останніх під дією різноманітних

методів, форм та засобів психолого-педагогічного впливу. Особливу роль у корекції поведінки засуджених відіграють методи мотивації та стимулювання поведінки, до яких належать різного плану заохочення та пільги (заохочення передбачені ст. 130 КВК України, а також пільги передбачені: ст. 101 КВК України (зміна умов тримання), ст. 82 КК України (заміна невідбутої частини покарання на більш м'яке), ст. 81, 107 КК України умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання). Зазначені методи заохочення виявляються в оцінці та схваленні позитивних вчинків засудженого, вони спрямовані на закріплення позитивних і гальмування негативних вчинків та спонукування засудженого до активності в різних сферах діяльності (трудовій, навчальній, громадській, дозвільній). Прогресивна система виконання покарання ефективно використовує інститут умовно-дostroкового звільнення, як заохочувальну норму до засуджених, які довели своє виправлення та як стимулюючу норму до осіб, які стають чи стали на шлях виправлення.

Безумовно покарання як соціально-правовий засіб боротьби із злочинністю має забезпечувати свої основні цілі – виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів, однак одним з важливих принципів кримінального покарання є економія кримінальної репресії та принцип пріоритетного розвитку заохочувальної політики над репресивною. Досягати цілей покарання шляхом стимулювання поведінки і разом з тим забезпечувати його мінімальну необхідність дозволяє інститут умовно-дostroкового звільнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування умовно-дostroкового звільнення розглядається як у наукових працях, присвячених прогресивній системі відбування покарань, так і наукових працях, які безпосередньо присвячені дослідженням окремих елементів заохочувальної практики, що використовують у соціально-виховній роботі. У своїх наукових доробках корекцію поведінки засуджених під впливом стимулюючих та заохочувальних заходів, а саме умовно-дostroкового звільнення, висвітлювали В. Дрижак [13], С. Караман [5], С. Чебоненко [13], О. Третяк [12] та ін. Питання застосування умовно-дostroкового звільнення до неповнолітніх розкрила у дисертаційному дослі-

дженні О. Дащенко [2]. Бадира В. у своїй науковій праці висвітлювала стимулювальне значення умовно-дostroкового звільнення при відбуванні покарань засудженими жінками [1].

Формулювання цілей статті. Метою статті є проведення аналізу інструмента умовно-дostroкового звільнення як заохочувальної норми, що використовується з метою корекції поведінки засуджених в аспекті проведення соціально-виховної роботи.

Виклад основного матеріалу. Багаторічна практика існування та застосування інституту умовно-дostroкового звільнення довела, що формуванням у свідомості засуджених реальних перспектив дostroкового звільнення від покарання створює сприятливі умови для більш ефективного проходження процесів виправлення та досягнення цілей кримінально-виконавчого законодавства. Гуманізація кримінального законодавства вивела зазначену норму на досить популярний рівень. Однак попри її актуальність та тривалість використання існує низка питань щодо технології застосування умовно-дostroкового звільнення, ступеня виправлення під час прийняття рішення щодо застосування цієї пільги, а також підготовки необхідних матеріалів для суду в рамках впровадження оцінки ризиків.

Застосування умовно-дostroкового звільнення регламентується ст. 81 КК України та ст. 107 КК України для засуджених неповнолітніх. Казначєєва Д. вважає, що умовно-дostroкове звільнення можна розцінювати як пільгу, вияв довіри до засудженого, який відповідно до законодавства довів своє виправлення [4]. Питанням підготовки матеріалів до суду для застосування умовно-дostroкового звільнення займаються співробітники відділу соціально-виховної та психологічної роботи та відділу по контролю за виконанням судових рішень, тому зазначені категорії персоналу мають володіти знаннями щодо педагогічних особливостей стимулювання поведінки засуджених шляхом застосування цієї пільги, особливостей застосування умовно-дostroкового звільнення, правил обрахування дати настання пільги та порядком підготовки матеріалів для суду щодо можливості застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання.

Для застосування цієї норми має бути в наявності 2 ознаки: формальна (юридична) та фактична (суб'єктивна). Формальну

ознаку вважають умовою для можливості застосування умовно-дострокового звільнення, вона передбачає фактичне відбуття засудженим певної частини призначеного судом покарання, а фактичну ознаку розглядають як підставу для можливості застосування умовно-дострокового звільнення і вона виявляється у ступені виправлення.

Умовою для можливості застосування умовно-дострокового звільнення є факт відбуття засудженим передбаченої законом частини строку покарання:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний злочин середньої тяжкості, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Як бачимо, формальна ознака залежить від таких факторів: тяжкості злочину, належності злочину до корупційних; форми провини (умисний злочин чи злочин вчинений з необережності), а також обтяжує ситуацію вчинення повторного злочину до погашення або зняття судимості і вчинення повторного злочину під час невідбутої частини покарання, якщо особа раніше звільнялась умовно-достроково та не залежить від засудженого.

Також важливим під час обрахування формальної ознаки (конкретної дати, після настання якої матеріали щодо застосування умовно-дострокового звільнення можуть бути подані до суду) є правильно визначити початок строку відбування покарання (повинен бути вказаний у вирокі суду), сам термін покарання відповідно до вироку суду, враховуючи всі заліки, визна-

чені судовими рішеннями, а також правильно вирахувати відбуту частину покарання, користуючись факторами, вказаними у ст. 81, 107 КК України (тяжкість злочину, умисел та ін.).

Фактична (суб'єктивна) ознака або умова для застосування умовно-дострокового звільнення передбачає, що засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці повинен довести своє виправлення. Як ми знаємо, чинне законодавство передбачає три ступені виправлення: «стає на шлях виправлення» (для застосування ст. 101 КВК України), «став на шлях виправлення» (для застосування ст. 82 КК України) та «довів своє виправлення сумлінною поведінкою та ставленням до праці», що передбачає можливість розгляду засудженого на умовно-дострокове звільнення (ст. 81, 107 КК України)). Законодавець не дає чіткого визначення критеріїв ступенів виправлення, однак зазначені поняття є підставою для зміни умов тримання та для прийняття судом рішення щодо умовно-дострокового звільнення засудженого.

І якщо для ступенів «стає на шлях виправлення» та «став на шлях виправлення» взагалі не зазначено в нормах закону конкретних критеріїв, то основним орієнтиром для визначення того, що засуджений «довів своє виправлення», є визначена сумлінна поведінка, сумлінне ставлення до праці, до навчання, активна участь у роботі самодіяльних організацій. Рекомендації Департаменту з питань виконання покарань дають роз'яснення, що сумлінна поведінка має передбачати не тільки наявність у засудженого заохочень, але й доводити те, що засуджений подає приклад поведінки іншим засудженим. Вважається, що не можна розглядати як сумлінну поведінку лише формальний факт відсутності у засудженого не знятих або погашених у встановленому порядку заходів стягнення, оскільки дотримання вимог режиму відбування покарання є обов'язком засудженого. Сумлінне ставлення до праці передбачає прагнення засудженого до перевиконання встановлених норм виробітку або зразкового виконання робіт, а також відшкодування збитків, заподіяних злочином, і надання матеріальної допомоги сім'ї, або виплати аліментів [6, с. 227].

Аналізуючи судову практику щодо підтвердження ступеня виправлення, можемо спостерігати, що під час прийняття позитив-

вних рішень щодо умовно-дострокового звільнення суд бере до уваги такі факти: наявність заохочень (повинно бути не менше 2 залежно від тяжкості злочину і терміну покарання), працевлаштування засудженого на виробництві установи та виконання норм виробітку, погашення (повністю або частково) судового позову.

Для своєчасного розгляду матеріалів щодо застосування пільг, передбачених ст. 81 107 КК України, за три місяці до розгляду матеріалів на засіданні комісії відділ (сектор) по контролю за виконанням судових рішень складає списки засуджених, які надаються для організації роботи з підготовки матеріалів заступнику начальника установи (СІЗО) із соціально-виховної та психологічної роботи, начальнику оперативного підрозділу, начальнику відділу нагляду і безпеки установи, начальнику медичної частини. Матеріали щодо можливості застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання мають бути розглянуті на комісії установи не пізніше місячного терміну з дня відкриття пільги. Рішення щодо направлення матеріалів до суду для розгляду питання умовно-дострокового звільнення засудженого приймається на спільному засіданні установи виконання покарань та спостережної комісії колонії на підставі матеріалів особової справи засудженого та матеріалів, які підготував начальник відділення (характеристика на засудженого з відповідним висновком та обґрунтуванням доведення його виправлення, довідка про заохочення та стягнення та ін.). Засідання комісії проводяться не менше двох разів на місяць.

Після прийняття комісією позитивного рішення відділ по контролю за виконанням судових рішень установи формує пакет документів та надсилає до суду, а саме:

- подання, яке містить анкетні дані, в тому числі про наявність чи відсутність непогашених та незнятих судимостей, про відбуту частину строку покарання, поведінку засудженого, ставлення до праці та навчання за весь час відбування покарання (погоджене зі спостережною комісією (службою у справах дітей));

- висновок комісії установи (СІЗО) (витяг з протоколу спільного засідання адміністративної комісії установи (СІЗО) та спостережної комісії);

– характеристика на засудженого з оцінкою ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, визначена з використанням підсистеми «КАСАНДРА» Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту;

– дані про достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку стягнення (довідка про заохочення та стягнення);

– особова справа засудженого, наказ ВКВСР.

Після затвердження наказом Міністерства юстиції України від 27 листопада 2020 року № 4121/5 Методичних рекомендацій щодо проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими до позбавлення волі, до матеріалів, що направляються до суду, має бути долучена оцінка ризиків [10]. Оцінка ризиків у роботі із засудженими в установах виконання покарань проводиться за встановленою формою з метою виявлення факторів ризику, які обумовлюють протиправну поведінку особи, та визначення потреб, які необхідно задовольнити, з метою його/її виправлення та ресоціалізації та спостереження за основними змінами у поведінці засуджених. Однак, оскільки ця форма поки що не передбачена законодавчими нормами як обов'язкова для врахування судом під час розгляду матеріалів щодо умовно-дострокового звільнення, суди не погоджуються брати її до уваги під час розгляду справ, оскільки вона не є законодавчо регламентованою підставою для прийняття рішення по справі.

Слід також зазначити, що суд у процесі розгляду справи може витребувати від адміністрації установи інші документи, що підтверджують на їх думку ступінь виправлення засудженого та можливість застосування до нього умовно-дострокового звільнення, які не зазначені у цьому переліку, а саме виконання норм виробітку, довідку про погашення позову, довідку про навчання та ін.

Необхідно зауважити, що у разі відмови суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким повторне подання в цьому питанні щодо осіб, засуджених за тяжкі і особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може

бути розглянуто на засіданні комісії та внесено до суду не раніше як через один рік з дня винесення постанови про відмову, а щодо засуджених за інші кримінальні правопорушення та неповнолітніх засуджених – не раніше як через шість місяців [3].

Неврегульованим залишається питання щодо визначення суб'єктів звернення до суду при застосуванні умовно-дostroкового звільнення, оскільки законодавством передбачене як подання адміністрацією до суду пакету документів на засудженого для вирішення питання його звільнення умовно-дostroково після прийняття позитивного рішення комісією установи, так і право засудженого звертатись до суду із заявою самостійно. І оскільки кореспонденція, адресована засудженим до суду, перегляду не підлягає, адміністрація готує пакет документів уже на вимогу суду і доцільність розгляду питання можливості застосування пільги на спільному засіданні адміністративної комісії установи та спостережної комісії підпадає під сумнів.

Висновки. Розглянувши деякі елементи процесу заохочення засуджених в аспекті соціально-виховної роботи, передбачені ст. 81, 107 КК України, можемо стверджувати, що технологія умовно-дostroкове звільнення є одним із видів звільнення від покарання, в якому знайшли своє відображення принцип гуманізму та є заходом психолого-педагогічного впливу, який відіграє особливу роль у корекції поведінки засуджених, виступаючи методом мотивації та стимуляції, є важливим стимулом виправлення засуджених, який чинить позитивний виховний вплив.

Однак реалізація цієї норми в рамках соціально-виховної роботи із засудженими викликає низку питань:

- повною мірою не визначені критерії, які визначають ступені виправлення засуджених;
- визначення періодичності надання заохочень як засобу мотивації;
- не розтлумачено законодавчо поняття «сумлінності» поведінки та ставлення до праці у доведенні виправлення;
- неузгодженість норм під час направлення до суду заяви засудженим щодо застосування до нього умовно-дostroкового звільнення (в які терміни повинна надати характеризуючі мате-

ріали адміністрація та чи повинна розглядати на адміністративній комісії установи);

– законодавчо не визнана необхідність врахування висновку оцінки ризиків щодо скоєння повторного злочину засудженим, матеріали якого направляються до суду, що призводить до марності її проведення.

Зазначені недоліки знижують ефективність застосування умовно-дострокового звільнення в аспекті проведення соціально-виховної роботи та вимагають нормативної та законодавчої регламентації з метою вдосконалення цього інституту.

Список використаних джерел

1. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08 / Гуманітарний університет «Запорізький інститут державного та муніципального управління». Запоріжжя, 2005. 241 с.

2. Дащенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2009. 23 с.

3. Інструкція про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів: затв. наказом М-ва юстиції України від 08.06.2012 р. № 847/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12#Text>.

4. Казначеева Д. В. Кримінально-виконавчі засади звільнення засуджених від відбування покарання (кримінально-виконавчий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук / Харківський інститут внутрішніх справ. Харків, 2011. 206 с.

5. Караман О. Л. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах: монографія. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 448 с.

6. Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент.; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Одиссей, 2005. 560 с.

7. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

8. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10; № 11–12. № 13. Ст. 88.

9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

10. Методичні рекомендації щодо проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими до позбавлення волі: затв. наказом М-ва юстиції України від 27.11.2020 р. № 4121/5.

11. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: наказ Міністерства юстиції від 04.11.2013 № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text>.

12. Третяк О. С. Теоретико-методологічні засади проведення соціальної та виховної роботи із засудженими до позбавлення волі: монографія. Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2012. 400 с.

13. Чебоненко С. О., Дрижак В. В., Новак В. І. Пенітенціарна педагогіка та соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі. Чернігів, 2006. 124 с.

References

1. Badyra, V. A. (2005), *Correction of women sentenced to imprisonment as a purpose of punishment*: PhD in Law thesis, Humanities University “Zaporizhzhya Institute of State and Municipal Administration”, Zaporizhzhia.

2. Dashchenko, O. V. (2009), *Conditional early release from serving a sentence of juveniles*: PhD in Law thesis, Classical Private University, Zaporizhzhia.

3. Instruction on the Work of Departments (groups, sectors, senior inspectors) control on the execution of court decisions of correctional institutions and pre-trial detention centers: approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine dated June 8, 2012 № 847/5, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12#Text>.

4. Kazncheeva, D. V. (2011), *Criminal and executive principles of release of convicts from serving a sentence (criminal and executive analysis)*: PhD in Law thesis, Kharkiv Institute of Internal Affairs, Kharkiv.

5. Karaman, O. L. (2012), *Socio-pedagogical work with juveniles in correctional institutions*: monograph, Publishing house of Luhansk national university of Taras Shevchenko, Luhansk.

6. *Criminal and Executive Code of Ukraine: scientific-practical commentary* (2005) in Stepaniuka A. Kh. (Ed.), LLC “Odyssey”, Kharkiv, pp. 227.

7. Ukraine (2004), *Criminal and Executive Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

8. Ukraine (2013), *Criminal and Procedural Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

9. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

10. *Methodical recommendations on risk assessment of re-offending by convicts*: approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine dated November 11, 2020, № 4121/5.

11. *On the organization of social, educational and psychological work with convicts*: order of the Ministry of Justice dated November 04, 2013 № 2300/5, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text>.

12. Tretiak, O. S. (2012), *Theoretical and methodological principles of social and educational work with convicts*: monograph, Chernihiv National Pedagogical University of T.H. Shevchenko, Chernihiv.

13. Chebonenko, S. O., Dryzhak, V. V. and Novak, V. I. (2006), *Penitentiary pedagogy and social-educational work with convicts*, Chernihiv.

УДК 376.58

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.126

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ

Пахомов Ілля Володимирович, викладач центру професійної освіти,
*Територіально відокремлене відділення «Білоцерківська філія Академії
Державної пенітенціарної служби»,
(Київська обл., м. Біла Церква, вул. Кожедуба, 333,
e-mail: pahomov.ilya@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-6101-9384*

Стаття присвячена аналізу міжнародного досвіду духовного виховання засуджених. Зроблено висновок про наявність у більшості розвинених країн світу капеланської служби в кожній пенітенціарній установі, де капелани виконують як богослужбові, так і позабогослужбові (соціальні) функції.

***Мета статті** – аналіз особливостей духовного виховання засуджених у розвинених країнах світу.*

***Методологія статті:** порівняльний аналіз.*

***Результати.** Адміністрація пенітенціарних установ досліджуваних країн світу в цілому реалізує право засуджених на релігійну діяльність. Духовно-просвітницьку роботу з ними здійснюють в'язничні капелани різних Церков. Вони не тільки проводять богослужіння, але й беруть участь у соціальних програмах. Для засуджених різних віросповідань запрошують представників їх релігійних конфесій.*

***Практичне значення** здобутих результатів полягає у застосуванні міжнародного досвіду в розбудові капеланської служби пенітенціарних установ України.*

***Значення (оригінальність).** Наукове значення дослідження полягає в узагальненні результатів духовного виховання засуджених у 41 розвиненій країні світу.*

***Ключові слова:** духовне виховання, засуджені, міжнародний досвід, в'язничні капелани, релігійні організації.*

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF SPIRITUAL EDUCATION OF CONVICTED PERSONS

Pakhomov Illia, Senior lecturer of of vocational education center,
*Territorially Separate Branch “Bila Tserkva Branch of the Academy
of the State Penitentiary Service
(333, Kozheduba St., 09100, Ukraine, Bila Tserkva,
e-mail: pahomov.ilya@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-6101-9384*

The article is devoted to the analysis of the international experience of spiritual education of convicts. It is concluded that in most developed countries of the world there is a chaplaincy service in every correctional institution, where chaplains perform both liturgical and non-liturgical (social) functions.

The purpose of the article is to analyze the features of spiritual education of convicts in developed countries.

Methodology. The article has the comparative analysis.

Results. The administration of correctional institutions of the studied countries of the world promotes the right of convicts to religious activity. Spiritual and educational work with them is carried out by prison chaplains of various Churches. They not only worship, but also participate in social programs. Representatives of their religious denominations are invited for convicts of different religions. In most countries, prison chaplains perform both liturgical and non-liturgical (social) functions.

Practical implication. International experience of convicts' spiritual education can be used to create a national chaplain service in Ukraine.

Value (originality). Manifested in the analysis of the experience of convicts' spiritual education in 41 developed countries.

Key words: spiritual education, convicts, international experience, prison chaplains, religious organizations.

Постановка проблеми. Останнім часом діяльність релігійних організацій у виправних установах України набуває все більш системного і стійкого характеру. Наявність великої кількості засуджених, що потребують духовної підтримки, зростання ролі релігії в повсякденному житті виправних установ вимагає продовження і зміцнення співробітництва між релігійними організаціями та адміністрацією установ. Відродження споконвічних традицій душпастирської опіки в місцях позбавлення волі позитивно впливає на морально-психологічну обстановку в них, сприяє установленню взаємин партнерства між персоналом і засудженими щодо їх виправлення та морального виховання.

Важливим питанням взаємодії релігійних організацій та ДКВС України є юридичне забезпечення статусу в'язничних капеланів. З цією метою 14 травня 2015 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах і установах, що належать до сфери управління ДПтС України» №419-VIII [1].

В умовах реформування української пенітенціарної системи особливої актуальності набувають завдання пошуку нових ме-

тодів та форм духовного виховання засуджених, які можуть бути впроваджені в Україні. Для цього надзвичайно важливим та актуальним є вивчення досвіду інших країн, можливість його адаптації до реалій України, аналіз проблемних питань, які можуть виникати при цьому, та можливих шляхів їх вирішення.

Безумовно, існують відмінності в соціально-економічному та політичному розвитку кожної держави, однак проблеми виправлення і ресоціалізації засуджених, їх соціальної адаптації, запобігання пенітенціарному й постпенітенціарному рецидиву загальнопоширені. Дослідження та узагальнення світового та особливо європейського досвіду духовного виховання засуджених є безумовною передумовою можливості використання кращих позитивних практик у діяльності вітчизняної пенітенціарної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості міжнародного досвіду соціально-виховної роботи із засудженими розглядалися М. С. Пузирьовим [2], О. С. Третяк та С. О. Чебоненко [3], але особливості міжнародного досвіду духовного виховання засуджених залишаються недостатньо дослідженими.

У межах нашої статті визначаємо **мету** – проаналізувати особливості духовного виховання засуджених у розвинених країнах світу.

Виклад основного матеріалу. Християни сумлінно та самовіддано виконували настанову апостола Павла: «Пам'ятайте в'язнів, якби і ви були з ними в узах, і страждених» (Євр. 13,3). Історія в'язничного капеланства розпочалася ще у IV ст. н. е., коли піклування про в'язнів стало обов'язком християнського духовенства. І Вселенський Нікейський собор (325 рік) заснував християнську організацію *Procuratores Pauperum* (піклування про бідних, бідолашних), члени якого були зобов'язані відвідувати тюрми, клопотатися про звільнення невинних, забезпечувати, в разі необхідності, одягом та всіма засобами судового захисту, здійснювати духовний супровід.

У середньовіччі в'язничне капеланство було вже нормою в європейських в'язницях. Ним займалися не тільки духовенство (до XVI ст. – лише католицьке, з XVI ст. – також і протестантське), але й громадські організації мирян.

Одним з перших інститутів такого типу стало створене в 1506 році в Генуї «Товариство для нагляду за тюрмами», діяльність якого абсолютно не залежала від державної влади і мала суто філантропічний характер. У 1541 році в Мілані за ініціативою герцога Карла V була створена «Колегія піклувальників про тюрми». Крім філантропічної діяльності, колегія підготувала значну кількість пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та практичного поліпшення тюремної справи у герцогстві. В роботі колегії брав активну участь міланський кардинал Карл Барромеус, що дало можливість поєднати у цьому напрямку зусилля як світських осіб, так і духовенства.

У 1636 році чернець-бернардинець Мобільйон розробив проєкт влаштування тюрми, розрахованої на пробудження в душах злочинців каяття, який передбачав належні умови для життя, роботи і навіть, садок для прогулянок. Кожному засудженому видавалася Біблія, він мав можливість регулярно відвідувати церковні служби, сповідатися та причащатися.

Інша духовна особа – священник Клавдій Берnard, який особисто переніс тягар тюремного життя, виступав захисником інтересів засуджених. Усе своє життя він присвятив турботам про покращення матеріального та морального стану ув'язнених і його глибоко християнська діяльність знаходила всіляку підтримку в суспільстві.

На базі ідей Мобільйона і Клавдія Бернарда за ініціативою папи Климента IX (понтифікат 1704–1735 рр.) був відкритий виправний дім святого Михайла для малолітніх злочинців, які вдень працювали при повному мовчанні, а на ніч розводилися по окремих келіях. У 1766 році тюрма такого типу була побудована в Мілані, а в 1772 році за ініціативою графа Віконта Білена XIV – в Генуї.

Ідеї в'язничного капеланства з Європи були перенесені в Америку. В Північно-Американських штатах у 1776 році в Філадельфії було засноване перше тюремне товариство за ініціативою релігійної громади квакерів, під впливом якого відбувся перегляд кримінальних законів, зведене до мінімуму застосування смертної кари.

У кожному рішенні міжнародних тюремних конгресів (1845 рік – Франкфурт-на-Майні, 1846 рік – Брюссель, 1856–1857 рр. – Франкфурт-на-Рейні, 1871 рік – Цинциннаті, 1872 рік – Лондон, 1878 рік – Стокгольм, 1885 рік – Рим, 1890 рік – Санкт-Петербург, 1895 рік – Париж, 1900 рік – Брюссель, 1905 рік – Будапешт, 1911 рік – Вашингтон) зазначалось про необхідність духовного виховання засуджених.

Наприклад, французький пенітенціарист Алексіс Клерель де Токвіль вважав, що «ніяка могутність людська не може порівнятися з релігією у справі виправлення злочинців: усе майбутнє виправної реформи залежить винятково від неї» [4, с. 100].

Його співвітчизник Мішель де Лафарелль погоджувався з ним: «Релігійний елемент складає найбільш відомий і розповсюджений засіб виправлення засуджених. Неодноразові релігійні повчання мають за мету, наскільки можливо, пробудити в серцях засуджених почуття обов'язку» [4, с. 100].

Інший француз – пенітенціарист Теодор Обанель зазначав: «Було б справжньою помилкою вважати релігійний і моральний вплив сторонньою справою в пенітенціарній тюрмі, рівно як шкодувати про марно втрачений на це час» [4, с. 100].

Німецький юрист професор Карл Міттермайер вважав, що «релігія і особистий вплив священника або пастора, розумного, прихильного і освіченого, може бути дієвим засобом морального виправлення ув'язнених» [4, с. 101].

З ним погоджувався англійський пенітенціарист Джон Говард: «Засудженому необхідно надати релігійну освіту і виправити норови для його власної користі і для користі суспільства» [4, с. 101].

Одне з рішень міжнародного тюремного конгресу у Цинциннаті (1871 р.) проголошує: «Із факторів виправлення релігія є першою за своїм значенням, оскільки вона має великий вплив на душу і життя людини. Ми впевнились у бездіяльності всіх виправних заходів, крім тих, які засновані на релігії, оживлені й одухотворені її силою. Марно застосовувати різноманітні репресивні і примусові заходи, якщо душа і совість, на які не діє сила зовнішнього примусу, залишаються нечуттєвими. Релігія – єдина сила, здатна протистояти збудженню, що підриває моральні сили людей з могутніми пристрастями, які поміщені до тюрми» [4, с. 101].

У 1976 році у США колишнім засудженим Чарльзом Колсоном була створена Міжнародна Асоціація тюремного служіння. Нині ця організація об'єднує національні організації в більш ніж 115 країнах світу, до її складу входять понад 100 тис. служителів. Вона є найбільшим у світі об'єднанням національних християнських тюремних служінь.

Сучасні міжнародні нормативно-правові документи, які регламентують душпастирську опіку засуджених та осіб, які тримаються під вартою, визначають їх невід'ємне право на свободу віросповідання. До них відносяться насамперед: правило 46 Європейських пенітенціарних правил та правила 65 та 66 Мінімальних стандартних правил поведіння з ув'язненими [5; 6]. Вони надають кожному засудженому право на релігійну діяльність: зустрічі з представниками релігійних організацій, можливість брати участь у богослужіннях, духовно-просвітницьких заходах.

З метою аналізу міжнародного досвіду духовного виховання засуджених нами було проаналізовано офіційні сайти пенітенціарних служб та пенітенціарне законодавство 41 країни світу. Переважну більшість їх становили країни Європи (33 країни). Також ми розглядали духовне виховання засуджених США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Південної Кореї, Сінгапуру, Тайваню та Японії.

Аналіз офіційних сайтів пенітенціарних служб та пенітенціарного законодавства зазначених країн показав, що в кожній з них функціонує служба в'язничних капеланів, які не тільки проводять богослужіння, але й беруть участь у соціальних програмах. Також вони ведуть облік релігійних засуджених і запрошують для них представників їх релігійних конфесій.

Лише у третині досліджуваних країн (39 %) в'язничний капелан лише один. Він здійснює духовно-просвітницьку роботу із більшістю релігійних засуджених пенітенціарної установи. Для засуджених інших релігійних конфесій він організовує зустрічі з представниками їх релігійних організацій. Також він бере участь у соціальних, психологічних та просвітницьких програмах (відновлення соціальних зв'язків, підтримка засуджених у кризові періоди, профілактика самогубств засуджених, морально-просвітницькі заходи).

Серед таких країн насамперед варто назвати Австрію, Бельгію, Ірландію, Іспанію, Італію, Португалію, Угорщину, Францію, де в кожній пенітенціарній установі є штатний капелан – священнослужитель Римо-католицької Церкви. В деяких країнах (Греція, Болгарія, Грузія, Косово та Сербія) капелан є священнослужителем Православної Церкви, у Норвегії та Швеції – пастором Лютеранської (Євангелічної) Церкви, у Туреччині – мусульманським священнослужителем.

Але у більшості досліджуваних країн (61 %) в'язничних капеланів кілька. Кожен з них здійснює духовно-просвітницьку роботу із засудженими власної конфесії. Вони також беруть участь у соціальних, психологічних та просвітницьких програмах, які є у пенітенціарній установі.

Серед них насамперед варто назвати Албанію, Велику Британію, Данію, Ісландію, Латвію, Литву, Нідерланди, Німеччину, Польщу, Румунію, Словаччину, Словенію, Хорватію, Чехію, Швейцарію, Австралію, Канаду, Нову Зеландію, Південну Корею, Тайвань та Сінгапур, де один з в'язничних капеланів – священнослужитель Римо-католицької Церкви.

У деяких країнах (Албанія, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Хорватія, Чехія) один з капеланів є священнослужителем Православної Церкви.

У низці країн (Данія, Естонія, Ісландія, Латвія, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Швейцарія, США) один з в'язничних капеланів є пастором Лютеранської (Євангелічної) Церкви. Священнослужителі Англіканської Церкви є в'язничними капеланами у Великій Британії, Австралії та Новій Зеландії.

Враховуючи значну частку засуджених-іноземців в країнах Європи (Швейцарія – 72 %, Австрія – 55 %, Греція – 53 %, Бельгія – 44 %, Італія – 33 %, Норвегія – 31 %, Данія – 29 %, Іспанія – 28 %, Німеччина – 24 %, Франція та Швеція – по 22 %), більшість з яких сповідують іслам, виникає проблема задоволення їх релігійних потреб [7]. Для них в'язничні капелани запрошують священнослужителів-мусульман. Але капелани-мусульмани є лише в Албанії та Туреччині.

У деяких країнах Азії (Південна Корея, Японія, Тайвань, Сінгапур) обов'язки в'язничних капеланів виконують буддійські ламы, а в Японії – також священнослужителі синтоїзму.

У деяких країнах світу (Австралія, Нова Зеландія, США, Канада) серед засуджених можуть бути аборигени. За їх бажанням в'язничні капелани можуть запрошувати духовних лідерів їх племен.

З нерелігійними засудженими Нідерландів та Німеччини працюють нерелігійні капелани (так звані «гуманісти»), які надають духовну допомогу засудженим на основі загальнолюдських моральних цінностей.

Представники новітніх протестантських течій (Євангельські Християни-баптисти, Християни Віри Євангельської-п'ятидесятники, Адвентисти Сьомого Дня, Свідки Іегови та ін.), як правило, не мають власних релігійних капеланів у пенітенціарних установах, але можуть запрошуватися в'язничними капеланами на прохання засуджених.

На наш погляд, найбільш розвинутою є капеланська в'язнична служба Великої Британії, де духовно-просвітницьку роботу із засудженими проводять в'язничні капелани, як правило, священнослужителі Римо-католицької Церкви та Англійської Церкви. Для засуджених інших віросповідань запрошують представників інших релігійних конфесій (насамперед мусульман та неопротестантів).

Команди в'язничних капеланів надають різноманітні релігійні послуги в пенітенціарних установах Великої Британії. Капелани виступають у ролі позитивних моделей для наслідування і підтримують засуджених у особливо важкі часи. Команда капеланів надає не лише релігійні послуги, а й проводить заняття, що стосуються різних актуальних питань: втрати, емпатії жертві, розвитку життєвих навичок. Також капелани беруть участь у «днях сім'ї», під час яких засуджені зустрічаються зі своїми рідними.

У Великій Британії з 1779 року в кожній пенітенціарній установі повинен бути священник Англійської Церкви, яка у цій країні є державною. З того часу капелан є штатним працівником в'язниці та державним службовцем. З 1863 року до капеланів

почали приймати також і священників Римо-католицької Церкви. До команди капеланів можуть входити також представники інших конфесій. Але оплата праці запрошеного капелана здійснюється тоді, коли в УВП більше 10% релігійних засуджених його конфесії [8, с. 112.]

Головний капелан Великої Британії носить сан архідиякона, в нього є заступники по регіонам, представники Англiканської Церкви та Римо-католицької Церкви. Він є державним службовцем, тобто представляє інтереси насамперед держави. Крім того, в Англiканській Церкві є єпископ по в'язницям, положення якого відповідає положенню старшого капелана, але він відстоює інтереси тільки Англiканської Церкви.

Структура команди капелана у в'язниці така: старший капелан є заступником начальника в'язниці і може бути священником як Англiканської Церкви, так і мирянином, який виконує адміністративні обов'язки з координації роботи команди капеланів. Капелани можуть працювати на повну чи часткову ставку, з почасовою оплатою або волонтером. Як правило, у в'язниці працюють 3–4 штатних капелана (на ставці), а також запрошені представники інших релігійних організацій (з почасовою оплатою чи волонтери). Також на капелана покладається душпастирська опіка персоналу та членів їх сімей [8, с. 131].

Навчання капеланів проходить у спеціальному коледжі св. Михайла у місті Кардіф (Уельс), який є частиною богословського університету. Він готує священників та дияконів Англiканської Церкви, а також соціальних працівників. Випускники отримують магістерський диплом з капеланства. Цікаво, що семінаристи проводять по кілька тижнів разом із засудженими в умовах ізоляції з метою кращого їх розуміння [9].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Таким чином, адміністрація пенітенціарних установ досліджуваних країн світу в цілому реалізує право засуджених на релігійну діяльність. Духовно-просвітницьку роботу з ними здійснюють в'язничні капелани різних Церков. Вони не тільки проводять богослужіння, але й беруть участь у соціальних програмах. Для засуджених різних віросповідань запрошуюють представників їх релігійних конфесій.

Подальші розвідки цього напрямку можна проводити щодо участі в'язничних капеланів у реабілітаційних програмах роботи з різними категоріями засуджених.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах і установах, що належать до сфери управління ДПтС України: Закон України від 14 травня 2015 року №419-VIII. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-19#Text> (дата звернення: 13.09.2021).

2. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: Дакор, 2018. 514 с.

3. Третяк О. С., Чебоненко С. О. Становлення соціальної роботи із засудженими в місцях позбавлення волі за кордоном. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. Чернігів, 2013. Вип. 108.1. С. 50–55.

4. Радов Г. О. Пенітенціарна ідея : думки на тему. Київ: Леся, 1997. 160 с.

5. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: Рекомендація №R(2006)2 Комітету Міністрів Ради Європи від 11.01.2006. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 10.04.2021).

6. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Мандели): Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 21.05.2015 №E/CN.15/2015/L.6/Rev.1. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 10.04.2021).

7. World Prison Brief data. URL: <https://www.prisonstudies.org/world-prison-brief-data>.

8. Peter Phillips. Roles and identities of the Anglican chaplain: a prison ethnography. A thesis submitted in accordance with the regulations for the award of the degree of PhD at Cardiff University. November 2013. 365 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/20343361.pdf>.

9. The Cardiff Centre for Chaplaincy Studies at St Michael's College. URL: <http://www.stmichaels.ac.uk/chaplaincy-studies.php>.

References

1. Ukraine (2015), *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Regulation of the Activities of Clergymen*

(Chaplains) in Bodies and Institutions Belonging to the Sphere of Management of the State Tax Service of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

2. Puzyrev, M. S. (2018), *Comparative analysis of execution of punishment in the form of imprisonment for a certain period in Ukraine and foreign countries: monograph*, Kyiv.

3. Tretiak, O. S. and Chebonenko, S. O. (2013), Formation of social work with convicts in places of imprisonment abroad, *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Pedagogical sciences*, Vol. 108, № 1, pp. 50–55.

4. Radov, G. O. (1997), *Penitentiary idea: thoughts on the topic*, Kyiv.

5. Council of Europe (2006), *European penitentiary (prison) rules: Resolution*, the Committee of Ministers, Strasbourg.

6. United Nations Organization (2015), *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules): Resolution*, the General Assembly, New York.

7. World Prison Brief data, available at: <https://www.prisonstudies.org/world-prison-brief-data> (accessed 10 April 2021).

8. Phillips, P. (2013), Roles and identities of the Anglican chaplain: a prison ethnography, PhD thesis, Cardiff University, Cardiff, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/20343361.pdf> (accessed 10 April 2021).

9. The Cardiff Centre for Chaplaincy Studies at St Michael's College, available at: <http://www.stmichaels.ac.uk/chaplaincy-studies.php> (accessed 10 April 2021).

УДК 159.9:316.473.45

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.137

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ГАЗЛАЙТИНГУ ЯК ФОРМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА У СІМ'Ї

Руденок Алла Іванівна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки,
Хмельницький національний університет
(29000, Україна, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
e-mail: rudenok-alla@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-1197-0646

Петяк Олена Віталіївна, доктор філософії,
старший викладач кафедри психології та педагогіки,
Хмельницький національний університет
(29000, Україна, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
e-mail: lenapetyak@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-0635-493X

Ігумнова Ольга Борисівна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки,
Хмельницький національний університет
(29000, Україна, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
e-mail: igumnovaolga@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-4758-2082

У статті розкрито проблему психологічного насильства у сім'ї та розглянуто гендерні аспекти маніпулятивного феномена газлайтинг. Маніпуляції націлені на те, щоб змусити інших людей виконувати саме ті дії, які потрібні маніпулятору. Ці дії призводять до визначених наслідків, які маніпулятор хоче отримати відповідно до своїх мотивів. У сімейних стосунках партнеру-газлайтеру не важливо, чого хоче і що прагне партнер-жертва. Йому важливо, щоб інші підкорювались. Оскільки партнер-жертва не завжди погоджується підкорюватись цьому тиску, газлайтер застосовує маніпуляції, щоб побічно вплинути на мотивацію, рішення і дії партнера-жертви. Маніпулятивні прийоми часто завуальовані таким чином, щоб жертва не могла зрозуміти шкодливого впливу, який чинить на неї партнер.

Метою дослідження було вивчення поняття «газлайтинг» у середовищі міжособистісних стосунків шлюбних партнерів; дослідження гендерних особливостей газлайтингу; виявлення характерних для газлайтера вербальних та невербальних засобів вияву маніпуляції; розробка практичних рекомендацій щодо способів протидії газлайтеру.

Результати нашого дослідження показали, що деструктивні висловлювання партнерам-жертвам характеризують специфіку газлайтингу як різновиду психологічного, емоційного насильства в сімейних стосунках. Жінкам

більше говорять висловлювання про їхнє психічне нездоров'я, неповноцінність, принижують гідність, успіхи. Чоловіки в свою адресу частіше чують від партнерок висловлювання стосовно неправильного сприйняття реальності. Найпоширенішими виявами газлайтингу в сімейних стосунках респондентів є: приниження особистості партнером(кою), знецінення почуттів і значення важливих подій, а також перекидання відповідальності на партнера(ку). Стосовно маніпулятивних дій, які застосовували партнери-газлайтери до респондентів, ми виокремили: звинувачення зі сторони партнерів, ігнорування почуттів, вербальні ображення та неприйняття способу життя партнерів-жертв. Ключовими стратегіями вирішення конфліктів в сім'ї, які застосовують респонденти, визначено суперництво та пристосування. Загалом за результатами ми встановили, що у використанні шлюбними партнерами газлайтингу в сімейних стосунках відсутні гендерні варіації – адже як жінки, так і чоловіки рівнозначно стикаються з виявами цього феномена в сім'ї.

Ключові слова: газлайтинг, маніпулятор, партнер-газлайтер, партнер-жертва, психологічне насильство, сімейні стосунки.

GENDER ASPECTS OF GASLIGHTING AS A FORM OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE IN THE FAMILY

Rudenok Alla, PhD. in Psychology, Assistant Professor,
Khmelnytskyi National University
(11, Instytutska street, 29000, Ukraine, Khmelnytskyi,
e-mail: rudenok-alla@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-1197-0646

Petyak Olena, PhD. in Psychology, Senior Lecturer,
Khmelnytskyi National University
(11, Instytutska street, 29000, Ukraine, Khmelnytskyi,
e-mail: lenapetyak@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-0635-493X

Igumnova Olga, PhD. in Psychology, Assistant Professor,
Khmelnytskyi National University
(11, Instytutska street, 29000, Ukraine, Khmelnytskyi,
e-mail: igumnovaolga@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-4758-2082

The article reveals the problem of psychological violence in the family and considers the gender aspects of the manipulative phenomenon of gaslighting. Manipulations are aimed at forcing other people to perform exactly the actions that the manipulator needs. These actions lead to certain consequences that the manipulator wants to get in accordance with his motives. In a family relationship, the gaslight partner does not care what the victim partner wants and aspires to. It is important to him that others obey. Because the victim partner does not always agree to submit to this pressure, the gaslighter uses manipulation to indirectly influence the motivation, decisions and actions of the victim partner. Manipulative techniques

are often veiled in such a way that the victim cannot understand the harmful effects that the partner has on him.

The aim of the study was to study the concept of "gaslighting" in the environment of interpersonal relationships of marital partners; studies of gender features of gaslighting; identification of verbal and nonverbal means of manipulation characteristic of a gaslighter; development of practical recommendations on ways to counteract the gaslighter.

The results of our study showed that destructive statements to victim partners characterize the specifics of gaslighting as a kind of psychological, emotional violence in family relationships. Women are more told about their mental illness, inferiority, humiliation, success. Men in their address more often hear from partners statements about the wrong perception of reality. The most common manifestations of gaslighting in the family relationships of respondents are: humiliation of the person by the partner, devaluation of feelings and the importance of important events, as well as the transfer of responsibility to the partner. Regarding the manipulative actions used by gaslight partners towards the respondents, we highlighted accusations from partners, ignoring feelings, verbal insults and rejection of the lifestyle of partner victims. The key strategies for resolving family conflicts that respondents use are rivalries and adaptations. In general, based on the results, we found that there is no gender variation in the use of gaslighting by marital partners in family relationships - since both women and men are equally faced with the manifestations of this phenomenon in the family.

Key words: *gaslighting, manipulator, gaslighter partner, victim partner, psychological violence, family relations.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В останнє десятиліття насильство в міжособистісних стосунках стало серйозною і масштабною проблемою, яка може породжувати безліч різних соціальних і психологічних негараздів: зниження самооцінки, втрата впевненості в собі, формування ноогенного неврозу, наявність депресивного стану, зловживання психоактивними речовинами, спотворення реалістичного сприйняття, формування спотвореного образу партнера, себе і своїх рис, а також наявність симптомів посттравматичного стресового розладу.

Відсоткова кількість випадків насильства над жінками зі сторони їх партнерів у різних регіонах світу за 2018 рік становить: Північна і Південна Америки – 29,8 %, Західна Африка – 36,6 %, Східне Середземномор'я – 37 %, Західна Європа – 25,4 %, Південно-Східна Азія – 37,7 %, регіони західного узбережжя Тихого океану – 24,6 % [1]. Статистичні дані звернень

щодо насильства у сім'ях України в 2020–2021 роках свідчать: 66 % жінок, що піддавалися психологічному, сексуальному, фізичному або економічному насильству; 36 % жінок піддавалися фізичному і психологічному насильству; 7 % жінок перенесли всі форми насильства одночасно; більше 70 % жінок заявили, що страждають від тієї чи іншої форми психологічного дискомфорту; 51 % жінок вислуховували погрози стосовно себе [2; 3]. Загалом близько 47 % усіх жінок піддавалися тій чи іншій формі насильства в шлюбі зі сторони свого партнера, проте залишається тенденція до збільшення відсотків, що пов'язано із складною епідеміологічною ситуацією в країні та світі через пандемію Covid-19.

Жертви насильства, зазвичай, відчують депресивне пригнічення, апатію, стан посттравматичного стресу, постійні або періодичні відчуття тривоги і страху. З'являється синдром емоційної залежності і надзвичайна потреба в любові. На фоні почуття невпевненості в собі може виникнути нехтування своїми потребами. У жінок-жертв психологічного насильства нерідко формується алкогольна і навіть наркотична залежність, не виключаються і спроби суїциду.

За визначенням Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, насильство – це навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи або групи осіб, результатом якого є тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різні збитки [3]. Найпоширенішим серед усіх форм є домашнє насильство, яке включає такі види: фізичне, сексуальне, економічне, емоційне і психологічне насильство. Ці форми насильства взаємопов'язані один з одним. Психологічне насильство є «ядром» і вихідною формою для фізичного і сексуального насильства [4, с. 182–187]. Психологічне, або ж емоційне, насильство – це форма впливу на емоції або психіку партнера шляхом залякування, погроз, образ, критики, осуду тощо [5, с. 26].

Дослідження газлайтингу в шлюбних, партнерських стосунках як різновиду психологічного насильства та його гендерних аспектів сьогодні особливо актуальне, оскільки партнерові-жертві необхідно вчасно усвідомлювати загрозу та звертатися за допомогою у відповідні служби. Адже зовні психологічне насильс-

тво не помітне, хоча його шкода і деструктивний вплив на особистість можна порівнювати із загрозою фізичної розправи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічне насильство та газлайтинг у шлюбних стосунках було розглянуто в кількох дослідженнях доктора філософії та клінічного консультанта С. Саркіс як окрема категорія [6, с. 64–78]. Вона є автором семи книг, у тому числі «Gaslighting: як розпізнати маніпуляторів і емоційних гвалтівників та вирватися на свободу». У своїй практичній діяльності науковиця спостерігає газлайтинг у 30–40 % сімейних пар. Водночас застосування зазначеного виду психологічного насильства однаково представлене в чоловічому та жіночому гендерах.

Дослідженнями газлайтингу займаються такі сучасні зарубіжні психологи, як: М. Адам, Т. і Дж. Туччі, А. Лів, Дж. Лоурі, Goldsmith, E. Rachel, J. Jennifer, G. Krumins, Л. Бенкрофт, Л. Уолкер, М. Осборн, Р. Стерн. Соціолог П. Суїт у контексті соціальної нерівності та домашнього насильства вивчав тактику газлайтингу та стверджував про гендерне обумовлення, асоційоване з жіночою статтю [7, с. 25].

Згідно К. Абрамсон, газлайтинг не пов'язаний безпосередньо зі статтю, хоча жінки, зазвичай, частіше стають жертвами психологічного насильства порівняно з чоловіками, які, в свою чергу, і застосовують газлайтинг [8, с. 48]. Абрамсон К. пояснював це соціальною обумовленістю. На його думку, це частина структури сексизму: жінки повинні бути менш впевнені в собі, більше сумніватися в поглядах, переконаннях, реакціях і сприйнятті, у порівнянні з чоловіками. А газлайтинг спрямований на піддрив чийось поглядів, переконань, реакцій і сприйняття [8, с. 57–69]. Абрамсон К. говорив, що заклочна «стадія» газлайтингу – важка, велика клінічна депресія [8]. Інший науковець Х. Ліндеманн говорив стосовно жінок, що в таких випадках здатність жертви протистояти маніпуляції залежить від її здатності довіряти своїм власним судженням [9, с. 26].

Формування цілей статті. Мета нашого дослідження – вивчити поняття «газлайтинг» на прикладі міжособистісних стосунків шлюбних партнерів; дослідити гендерну специфіку газлайтингу як одного із видів маніпуляції; описати образ газлайтера,

виявити характерні для нього вербальні та невербальні засоби вияву маніпуляції; визначити способи протидії газлайтеру.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поняття газлайтинг (англ. gaslighting) як різновид емоційного насильства є формою психологічної маніпуляції. Мета газлайтингу – змусити жертву сумніватися в адекватності свого сприйняття навколишньої дійсності, ставлячи під сумнів власну розсудливість та пам'ять. Термін походить від назви п'єси «Газове світло» 1938 року та її екранізації 1944 року (з акторкою І. Бергман), в яких демонструється стійка психологічна маніпуляція, що застосовується головним героєм до своєї дружини.

Газлайтинг є одним з основних елементів психологічного тиску в системі аб'юзивної поведінки, що є психологічною основою сімейного насилля. Газлайтинг – це вища форма психологічного насильства, коли одна людина маніпулює іншою, намагаючись переконати її у власному неадекватному сприйнятті реальності. Цей вид маніпуляції є частим прийомом аб'юзерів: це спосіб встановити тотальний контроль над іншою людиною, бажання домогтися того, щоб їхня жертва втратила зв'язок з навколишнім світом.

Психоаналітик Р. Стерн у книзі «The Gaslight Effect» виділяє три стадії, через які проходить жертва газлайтингу, незалежно від типу стосунків: перша стадія – заперечення: жертва помічає зміни в поведінці аб'юзера, але при цьому заперечує те, що відбувається, думаючи, що це просто інцидент, який більше не повториться; друга стадія – жертва починає сумніватися в собі і сприйнятті ситуації, але вона захищається від газлайтера з надіями на те, що може довести свою точку зору газлайтеру і переконати його; третя стадія – жертва починає вірити в правоту газлайтера, при цьому визнаючи свою провину в усьому, що відбувається [10, с. 64].

Жертви насильства відчувають симптоми депресивного розладу, стан посттравматичного стресу, постійні або періодичні напади тривоги і страху. Формуються неврози, спотворений образ партнера, себе і своїх якостей, розвивається алкогольна та/чи наркотична залежність, ймовірні спроби суїциду. Маніпуляція

спрямована на те, щоб спонукати інших людей зробити саме ті дії, які потрібні маніпулятору. Дії призводять до певних наслідків [11]. Саме їх маніпулятор хоче отримати відповідно до своїх мотивів, при цьому суб'єкту маніпулювання неважливо, чого хочуть інші люди. Йому потрібно, щоб вони підкорилися його волі. Оскільки не всі і не завжди згодні підпорядковуватися, партнер-газлайтер застосовує маніпуляцію, щоб побічно вплинути на мотивацію, рішення і дії партнера-жертви, які вигідні тільки газлайтеру.

Розглянемо реальні тактики газлайтингу в сімейних стосунках:

1. *Газлайтери говорять брехню.* Найприкріше, що партнер-жертва часто знає та розуміє, що це відверта брехня. Але газлайтер говорить неправду з незворушним виглядом. Чому ж маніпулятори так безсоромно брешуть? Вони створюють прецедент. Одного разу в такій ситуації тотальної і безсоромної брехні партнер-жертва не зможе точно зрозуміти, що зі сказаного правда, що напівправда, що майже правда, а що брехня. Головна мета такої поведінки – сформувані у жертви сумнів і викликати сум'яття [12, с. 39–58].

2. *Газлайтери заперечують, що говорили раніше щось подібне, незважаючи на беззаперечні докази.* Партнер-жертва знає про наміри свого співрозмовника, він йому особисто про них розповів. Однак тепер маніпулятор заперечує, що вимовляв щось подібне, змушуючи жертву засумніватися в реальності того, що відбувається. Жертва починає думати, що розмова, яка відбулась раніше – лише плід її уяви. І чим частіше маніпулятори застосовують такий прийом, тим більше жертви схильні їм вірити.

3. *Маніпулятор «зачіпає найбільчіше», знаючи про важливі для партнера речі.* Наприклад, газлайтеру прекрасно відомо ставлення партнера до власної родини, батьків. І саме це стає приводом для нападок зі сторони маніпулятора. Такий суб'єкт заявить, що батьки партнера не достойні, родина має безліч проблем тощо. А ще він міг би партнера-жертву вважати гідною людиною, але цьому перешкоджає великий список його негативних рис. Маніпулятори атакують основу існування партнера-жертви.

4. *Беруть змором, наполегливістю.* Це одна з відмінних рис газлайтингу: вплив на партнера-жертву здійснюється поетапно,

протягом довгого часу [13]. Одна брехня, потім інша, часті неприємні зауваження тощо. Атака поступово набирає обертів. Навіть розумні і свідомі люди ризикують потрапити в пастку. Починає діяти закон переходу кількісних змін у якісні, і партнер-жертва думає: «Не може ж мій чоловік (дружина) весь час мене обманювати і вводити в оману?».

5. *Слова не збігаються з діями.* Якщо на жертву чинить психологічний вплив газлайтер, варто слідкувати не за його словами, а за вчинками. Не має особливого значення, що говорить маніпулятор – це порожній звук, адже слова не підтверджуються діями.

6. *Газлайтери збивають з пантелику фальшивою похвалою.* Партнер-газлайтер тривалий час принижуватиме заслуги і достоїнства жертви, говоритиме, що вона нічого не варта. Згодом починає хвалити роботу партнера-жертви. Така поведінка може збентежити і людина починає думати, що її партнер-маніпулятор, загалом, не такий уже й поганий. Але це ретельно продуманий хід, спрямований на дестабілізацію стану партнера-жертви [14]. Як результат, жертва знову піддає сумніву реальність і те, що відбувається.

7. *Сум'яття робить людину слабшою.* Маніпуляторам відомо, що люди вважають за краще відчуття стабільності і сталості. Їхня мета – викоринити це і змусити жертву постійно сумніватися.

8. *Вони «відводять вогонь від себе».* Газлайтери вдаються до крайніх заходів, постійно звинувачуючи в своїх проблемах партнера. Це відбувається з такою регулярністю, що жертва робить спроби захиститися, а спосіб життя самого газлайтера відходить на задній план [15, с. 127].

9. *Всебічно намагаються налаштувати інших людей проти партнера-жертви.* Газлайтери легко знаходять людей, які будуть їхніми однодумцями і намагаються використовувати їх проти партнера-жертви. Маніпулятори будуть говорити коментарі на кшталт: «Та людина знає, що ви не праві», або «Цій людині теж відомо, що користі від вас ніякої». Вони використовують таку тактику, щоб партнери-жертви розгубилися, не знаючи, кому довіряти. Як результат, така маніпуляція знову приведе жертву до газлайтера, чого він, власне, і прагнув. Ізоляція дає йому більше контролю.

10. Вони заявляють жертві або стороннім, що їхній партнер неадекватний (психічно нестабільний). Це один з найефективніших прийомів газлайтера, який допомагає придушити волю жертви. Маніпулятор знає, що інші люди сумніваються в адекватності жертви. Вони не повірять, якщо партнер-жертва заявить, що газлайтер став агресивним і некерованим. Це «найефективніша» техніка газлайтера.

11. Вони запевняють, що навколо вас одні брехуни. Розповідаючи партнерові-жертві, що всі навколо (його рідні, друзі, колеги, ЗМІ) говорять неправду, маніпулятор змушує в черговий раз сумніватися в реальності того, що відбувається. Таким способом газлайтер змушує партнера-жертву звертатися до нього за, нібито єдино правильною, інформацією.

Таким чином, для дослідження гендерних аспектів газлайтингу в сімейних стосунках ми використали анкетне опитування. Анкетування проводилося в травні 2021 року в онлайн-форматі за допомогою програмного забезпечення Google форми. Опитано було 64 повнолітніх респондента міста Хмельницького та Хмельницької області. Серед респондентів виявилось 24 особи (24,5 %) чоловічої статі і 40 (75,5 %) – жіночої. Більшість опитаних (87 %) стикалися з газлайтингом зі сторони своїх шлюбних партнерів. Найчастіше психологічний тиск чинить або чоловік (43 %), або обидва партнери (45 %). Говорячи про елементи психологічного насильства, респонденти зазначали наступне (див. табл. 1–3).

Таблиця 1 – Елементи психологічного насильства зі сторони шлюбного партнера (%)*

З якими елементами психологічного насильства ви стикались протягом свого сімейного життя (можливо декілька варіантів відповідей)	Жінки	Чоловіки
Коли говорять, що ти неадекватний (психічно хворий, неврівноважений)	37,5	26,4
Коли твої почуття не хочуть сприймати серйозно	73,4	51,2
Коли стверджують, що ти постійно все забуваєш	21,5	33,7
Коли принижують, не поважають, нехтують	92,6	81,4
Коли не зважають на важливі для тебе події	50,3	22,1
Коли говорять, що ти некомпетентний	24,8	13,2
Коли під час неприємної розмови «переводять стрілки» від себе на тебе	54,1	56,9

Джерело: * складено автором.

Таким чином, найбільш розповсюдженими симптомами газлайтингу в сімейних стосунках респондентів є пониження особистості (жінки стосовно себе – 92,6%, чоловіки – 81,4 %), знецінення почуттів (73,4 % жінок і 51,2 % чоловіків з цим стикались) і важливих подій (50,3 % жінок), перекладення відповідальності на партнера (54,1 % жінок і 56,9 % чоловіків). У табл. 2 проаналізовані деструктивні висловлювання партнерів як ознаки газлайтингу.

Деструктивні висловлювання, які партнери говорили респондентам, характеризують вияви газлайтингу як психологічного насильства та маніпуляцій. Найчастіше з фразами стосовно власного психічного нездоров'я стикались жінки (71,7 %) і власної неповноцінності, пониженням гідності (64,5 %). Чоловіки в свою адресу частіше чули висловлювання стосовно неправильно сприйняття реальності (67,9 %).

Таблиця 2 – Деструктивні висловлювання – ознаки газлайтингу зі сторони шлюбного партнера (%)*

Виберіть із запропонованих висловлювань ті, які вам говорив партнер (можливо декілька варіантів відповідей)	Жінки	Чоловіки
Ти постійно все забуваєш, губиш речі	41,5	37,9
Не втрачай розуму, досить говорити маячню	71,7	50,8
Без мене ти ніхто, нічого не досягнеш у цьому житті	64,5	21,7
Що з тебе взяти, ти поводишся як дитина	72,6	41,4
Досить скиглити, треба було думати раніше	54,3	32,1
Я такого не казав (ла), цього не було	41,8	36,2
Ти все неправильно зрозумів (ла)	56,1	67,9

Джерело:* складено автором.

У табл. 3 проаналізовані дії, що характеризують наявність газлайтингу між партнерами в сімейних стосунках.

Таблиця 3 – Дії, які характеризують газлайтинг у сім'ї (%)*

Які дії застосовував ваш партнер? (можливо декілька варіантів відповідей)	Жінки	Чоловіки
Звинувачення	64,5	51,4
Залюкування	65,4	21,2
Переконання в моїй некомпетентності	27,5	39,7
Ігнорування моїх почуттів	88,6	57,4
Пониження моїх успіхів	47,3	30,1
Погрози	29,8	17,2
Неприйняття мого способу життя	54,7	59,8

Примушування до виконання непосильних завдань	21,5	13,2
Переконання в ненормальності (психічному нездоров'ї)	37,1	28,3
Образи	39,6	42,5
Інше	3,8	2,5

Джерело:* складено автором.

Газлайтинг – це не лише образливі слова та висловлювання, це ще й постійні дії стосовно жертви, які спочатку викликають стан заперечення, потім жертва намагається чинити опір, а далі розвивається залежність – жертва починає щиро вірити, що маніпулятор правий. Більшість респондентів стикались зі звинуваченнями зі сторони партнерів (64,5 % жінок та 51,4 % чоловіків), ігноруванням почуттів (88,6 % жінок та 57,4 % чоловіків), образами (39,6 % жінок та 42,5 % чоловіків) та неприйняттям способу життя (54,7 % жінок та 59,8 % чоловіків відповідно).

У наступному питанні в анкеті досліджувались стратегії вирішення конфліктних ситуацій (табл. 4).

Таблиця 4 – Стратегії вирішення конфліктних ситуацій в сім'ї (%)*

У випадку конфлікту з моїм партнером я обираю частіше:	Жінки	Чоловіки
Суперництво	20,0	17,0
Пристосування	14,9	9,0
Компроміс	6,4	6,6
Співробітництво	3,1	3,4
Уникнення	12,3	7,3

Джерело: * складено автором.

Найефективнішу модель вирішення конфліктів – співробітництво – вибрали лише 6,5 % респондентів (чоловіків та жінок сумарно), стосовно яких вчиняли газлайтинг. Водночас респонденти були більше схильні до суперництва (37,0 %) і пристосування (23,9 %). Таким чином, з результатів дослідження випливає висновок: жертви психологічного тиску в звичайних конфліктах вестимуть себе інакше, ніж звичайні люди – вони готові до протистоянь, схильні поступитися своїми інтересами на користь суперника, замість того, щоб обговорити проблему і знайти компроміс.

Також були виявлені відмінності в питанні про емоції, які переживають жертви маніпуляцій. Найбільше відповіді респон-

дентів розподілилися між варіантами «я хвилювався (ась), почував (а) себе некомфортно» і «я сильно ображався (ась), відчував (а) себе приниженим (ою)» (по 28,0 % кожен).

Таким чином, ми розробили практичні рекомендації для шлюбних партнерів щодо протидії газлайтингу в сімейних стосунках:

1. Насамперед варто визначити, хто, як і коли газлайтить. Подумайте над тим, яким чином партнер змушує вас відчувати себе психічно неврівноваженим. Запишіть все, що спадає на думку. Вам потрібні факти та підтвердження, перш ніж ви зможете рухатися далі.

2. Звертайте увагу на ознаки газлайтингу, наприклад, відчуття, що вас недооцінюють, принижують, маніпулюють вами. Глибоко дихайте, очистіть свій розум і сконцентруйтеся на собі. Частіше практикуйте концентровану медитацію, щоб залишатися об'єктивним навіть у складних ситуаціях.

3. Вирішіть, чи варто вам продовжувати стосунки з цією людиною. Спробуйте оцінити, чи є сенс залишатися в сім'ї. Якщо піти немає можливості, зведіть всі вербальні контакти до мінімуму, поки не відчуєте себе досить упевненим.

4. Поговоріть з близькою людиною, якій ви довіряєте. Ви також можете звернутися до психолога або іншого фахівця соціального профілю.

5. Подивіться на все з іншого погляду і уявіть себе не жертвою, а переможцем, що володіє власними силами.

Газлайтинг – один з найнебезпечніших психологічних прийомів. Це жорстока маніпуляція, яка спрямована на знищення особистості (особистостей) і перетворення її в безвольного раба. Слід знати про те, що маніпуляція має намір стати життєвою позицією, стратегією діяльності людини, яка завжди її застосує в особливих ситуаціях, що передбачають досягнення поставлених цілей будь-якою ціною.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. З результатів проведеного нами дослідження випливає висновок, що вважати газлайтинг невидимим насильством не зовсім правильно. Він кваліфікований респондентами як психологічне насильство, маніпулятивна техніка.

Серед жителів м. Хмельницького та Хмельницької області газлайтинг у сімейних стосунках шлюбних партнерів поряд з іншими видами психологічного насильства досить поширений.

Згідно з отриманими результатами, нами було встановлено, що деструктивні висловлювання партнерам-жертвам характеризують специфіку газлайтингу як форми психологічного насильства. Жінки більше чули фрази про власну психічну неповноцінність, приниження гідності, тоді як чоловіки в свою адресу частіше чули висловлювання стосовно неправильно сприйняття реальності. Найпоширенішими симптомами газлайтингу в сімейних стосунках респондентів ми виявили: приниження особистості партнером (кою), знецінення почуттів і важливих подій, а також перекладення відповідальності на партнера (ку). Стосовно дій, які застосовували партнери-газлайтери до респондентів, були встановлені звинувачення зі сторони партнерів, ігнорування почуттів, образи та неприйняття способу життя. Провідними стратегіями вирішення конфліктів у сім'ї визначено суперництво та пристосування. Згідно з результатами дослідження ми встановили, що у застосуванні шлюбними партнерами газлайтингу в сімейних стосунках відсутні гендерні варіації – як жінки, так і чоловіки рівнозначно стикаються з виявами цього феномена в сім'ї. Перспективи подальших досліджень ми бачимо в напрямі поглиблення вивчення проблеми газлайтингу в міжособистісних стосунках чоловіків та жінок у період дошлюбного етапу.

Список використаних джерел

1. Этьен Г. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире. Москва: Весь Мир, 2003. 376 с.
2. Орлов А. Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи. *Психолог в детском саду*. Москва, 2000. № 2–3. С. 182–187.
3. Зборовська О. П., Прохоренко Т. Г., Носирева Г. А. Гендерний аспект проблеми насильства в сім'ї і суспільстві. *Вісник Міжнародного Слов'янського Університету*. Харків: Соціологічні науки, 2006. № 1. С. 45–57.
4. Аптикиева Л. Р. Последствия психологического насилия для разных возрастных категорий. *Вестник ОГУ*. Оренбург, 2020. № 1. С. 224–239.

5. Пузанкова И. Е., Дическул О. М. Психологическое насилие в семье: что это такое и как с ним бороться. *Вестник Прикамского социального института*. Прикамск, 2020. № 1. С. 85–97.

6. Саркис С. Газлайтинг. Как распознать эмоциональное насилие и вырваться на свободу из токсичных отношений. Москва: Феникс. 2016. 304 с.

7. Савка О. І. Правові засади протидії насильству в сім'ї. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Львів, 2011. № 2.

8. Романов Д. В. Газлайтинг как современный социально-психологический феномен. *Инновационные достижения науки и техники АПК: сборник научных трудов*. Кинель: РИО СГСХА, 2018. С. 127–138.

9. Савина А. Газлайтинг: зачем мужчины внушают женщинам, что они не в себе. URL: <http://www.wonderzine.com/wonderzine/life/life/226936-gaslighting> (дата звернення: 26.05.2021).

10. Stern R. *The Gaslight effect*. New-York: Morgan road books, 2007. 163 p.

11. Стерн Р. Скрытые манипуляции для управления твоей жизнью. *STOP газлайтинг*. Санкт-Петербург: Питер, 2020. 304 с.

12. Бэнкрофт Л. Мужья-тираны. Как остановить мужскую жестокость. Москва: Эксмо, 2012. 460 с.

13. Фажжионато Д. Убийства женщин: чрезвычайная ситуация в мире. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0567/gazeta031.php> (дата звернення: 12.06.2021).

14. Коломоець О. Д. Світовий досвід протидії насильству в сім'ї. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия «Юридические науки». Симферополь, 2011. Т. 24 (63). № 1.

15. Кочетков Я. Газлайтинг: насилие, о котором не говорят. URL: <https://www.psychologies.ru/standpoint/gazlayting-nasilie-o-kotorom-ne-govoryat/> (дата звернення: 15.05.2021).

References

1. Etienne, G. (2003), *Violence and its impact on health. World Situation Report*, Ves Mir, Moscow.

2. Orlov, A. B. (2000), "Psychological violence in the family - definition, aspects, main directions of providing psychological assistance", *Psychologist in kindergarten*, No. 2–3, pp. 182–187.

3. Zborovska, O. P., Prokhorenko, T. G., Nosireva, G. A. (2006), "Gender aspect of the problem of violence in the family and suspensions", *Bulletin of the International Slovenian University*, Kharkiv, No. 1, pp. 45–57.

4. Aptikieva, L. R. (2020), "The consequences of psychological abuse for different age categories", *OSU Bulletin*, Orenburg, No. 1, pp. 224–239.

5. Puzankova, I. E., Dicheskul, O. M. (2020), "Psychological violence in the family: what it is and how to deal with it", *Bulletin of the Prikamsky Social Institute*, Prikamsk, No. 1, pp. 85–97.

6. Sarkis, S. (2016), *Gaslighting. How to recognize emotional abuse and break free from toxic relationships*, Phoenix, Moscow.

7. Savka, O. I. (2011), "Legal ambush against violence in the family", *Scientific list of Lviv State University of Internal Reference. Seria is legal*, Lviv, No. 2.

8. Romanov, D.V. (2018), "Gaslighting as a modern socio-psychological phenomenon", *Innovative achievements of science and technology of the agro-industrial complex: collection of scientific papers*, Kinel, pp. 127–138.

9. Savina, A. (2021), *Gaslighting: why do men inspire women that they are not themselves*, available at: <http://www.wonderzine.com/wonderzine/life/life/226936-gaslighting> (last accessed 26. 05. 2021).

10. Stern, R. (2007), *The Gaslight effect*, Morgan road books, New York.

11. Stern, R. (2020), *Hidden manipulations to control your life. STOP gaslighting*, Publisher: Peter.

12. Bancroft, L. (2012), *Tyrant husbands. How to Stop Male Violence*, Eksmo, Moscow.

13. Faggionato, D. (2021), *The murder of women: an emergency in the world*, available at: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0567/gazeta031.php> (last accessed 14.05.2021).

14. Kolomoets, O. D. (2011), "Svitovy admonition against violence in the family", *Scientific notes of the Tavrichesky National University named after V. I. Vernadsky Series "Legal Sciences"*, Simferopol, Vol. 24 (63), No. 1.

15. Kochetkov, J. (2021), *Gaslighting: Violence Not to Talk About*, available at: <https://www.psychologies.ru/standpoint/gazlayting-nasilie-otkotorom-ne-govoryat/> (last accessed 05.05.2021).

УДК 378.1:355.23

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.152

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДО ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО (КОРАБЕЛЬНОГО) ГОСПОДАРСТВА У ПІДРОЗДІЛАХ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Саган Віталій Васильович, старший викладач кафедри логістики,
*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
(29007, Україна, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46,
e-mail: Sagan2161@ukr.net)
ORCID:0000-0003-1042-8353*

У статті визначено й обґрунтовано педагогічні умови майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства в підрозділах Державної прикордонної служби України. Висвітлено педагогічні умови, здатні забезпечити якісну підготовку курсантів до ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах Державної прикордонної служби України. У роботі використовувались методи спостереження, анкетування, вивчення педагогічної документації, незалежна характеристика.

Розроблено педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах Державної прикордонної служби України, що створюють комплекс шляхів покращення процесу підготовки майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства. Обґрунтовані педагогічні умови закладають основу для вдосконалення підготовки майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах Державної прикордонної служби України.

Таким чином, нами визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ: активізація ціннісно-мотиваційного ставлення курсантів до вивчення особливостей та організації військового (корабельного) господарства у підрозділах Державної прикордонної служби України; відбір і структурування змісту навчального матеріалу з урахуванням актуальних вимог до військового (корабельного) господарства, реформування організаційно-штатної структури Державної прикордонної служби України (зміни у структурі навчальних дисциплін, навчально-матеріального забезпечення, спеціальних курсів, факультативів тощо) з урахуванням досвіду країн НАТО; набуття майбутніми офіцерами умінь і навичок на засадах контекстного навчання з використанням потенціалу військового стажування та навчальної практики; професійний

розвиток/саморозвиток науково-педагогічних працівників з питань логістики, а також – створення інформаційно-освітнього середовища для ефективного формування у курсантів необхідних навичок і вмій щодо організації та ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах Державної прикордонної служби України, мотивування в них поглибленого вивчення логістики прикордонного відомства.

Ключові слова: *організація, військове (корабельне) господарство, підрозділи Державної прикордонної служби України, педагогічні умови, забезпечення.*

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL READINESS FORMATION OF FUTURE OFFICERS TO THE OF THE MILITARY (SHIP) ECONOMY MAINTENANCE IN SUBDIVISIONS OF THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE

Sahan Vitalii, Senior Lecturer of the Department of Logistics,
*National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi
(29003, Ukraine, Khmelnytsky, Shevchenko street, 46,
e-mail: a.islamova90@gmail.com)
ORCID: 0000-0003-1042-8353*

The purpose of the article – *substantiation of pedagogical conditions of readiness of future officers for conducting military (ship) economy in divisions of the State Penitentiary Service of Ukraine.*

Methodology. *Analysis, conversation, observation, testing, comparison of practical experience and theoretical knowledge, independent characteristics.*

Results. *The article defines and substantiates the pedagogical conditions of future officers to conduct military (ship) economy in the subdivisions of the State Border Guard Service of Ukraine. The defined pedagogical conditions are able to provide high-quality preparation of cadets for conducting military (ship) economy in divisions of the State frontier service of Ukraine. The methods of observation, questionnaires, study of pedagogical documentation, independent characteristics were used in the work.*

Practical implications. *Developed and substantiated pedagogical conditions for the formation of professional readiness of future officers for military (ship) economy in the subdivisions of the State Border Guard Service of Ukraine create a set of ways to improve the process of training future officers for military (ship) economy. Substantiated pedagogical conditions lay the foundation for improving the training of future officers to conduct military (ship) economy in the units of the State Border Guard Service of Ukraine.*

Value. *The pedagogical conditions of formation of professional readiness of future officers in the subdivisions of the State Border Guard Service of Ukraine are defined and substantiated: activation of value-motivational attitude of cadets to*

studying of features and the organization of military (ship) economy in divisions of the State Border Guard Service of Ukraine; selection and structuring of the content of training material taking into account the current requirements for the military (ship) economy, reforming the organizational and staffing structure of the State Border Guard Service of Ukraine (changes in the structure of disciplines, training, special courses, electives, etc.) taking into account the experience of NATO countries; acquisition of skills and abilities by future officers on the basis of contextual training with the use of the potential of military internship and training practice; professional development/self-development of scientific and pedagogical workers on logistics, as well as - creation of information and educational environment for effective formation of cadets' necessary skills and abilities for organization and management of military (ship) economy in the State Border Guard Service of Ukraine, motivation of in-depth study logistics of the border department.

Key words: organization, military (ship) economy, subdivisions of the State Border Guard Service of Ukraine, pedagogical conditions, provision.

Постановка проблеми. Обраний шлях держави Україна до вступу у НАТО, вимоги освітнього законодавства України в контексті підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів (далі – ВВНЗ) зумовлює Державну прикордонну службу України (далі – ДПСУ) проводити пошук дієвих механізмів для реалізації головного завдання, що покладено на ДПСУ – забезпечення недоторканності державного кордону й охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та винятково (морській) економічній зоні [1].

Вимоги освітнього законодавства України щодо підготовки здобувачів вищої освіти за відповідними спеціальностями поступово стають більш високими, але усе менш спроможними їх виконати стають ВВНЗ. Не є винятком і Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ). Сьогодні керівництво ДПСУ у першу чергу ставить перед НАДПСУ завдання підготувати висококваліфікованого офіцера-прикордонника. При цьому освітній процес НАДПСУ має бути побудований з урахуванням специфіки діяльності підрозділів ДПСУ і, відповідно, у закладі освіти має бути створено специфічні умови навчання.

Роль військового (корабельного) господарства (далі – ВКГ) у загальній системі всебічного забезпечення органів і підрозділів ДПСУ є найважливішою.

Досліджуючи систему всебічного забезпечення в організації оперативно-службової діяльності органів і підрозділів охорони державного кордону, впроваджуючи її в освітній процес НАДПСУ, ми помітили, що питанням організації та ведення ВКГ в органах і підрозділах ДПСУ уваги приділяється недостатньо. На наш погляд, проблема полягає у низькій підготовленості випусника відомчого закладу освіти з питань організації ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ як теоретично, так і практично.

Питання організації та ведення ВКГ є ключовими під час надзвичайного стану. Це підтверджують події 2014–2021 років у Донецькій, Луганській областях, де суттєві проблеми виникли, в тому числі, внаслідок недостатньої обізнаності військовослужбовців ДПСУ щодо організації обліку й використання матеріальних засобів у польових умовах [2].

Приймаючи захист проходження практичної підготовки в курсантів, аналізуючи звіти стажування науково-педагогічного складу НАДПСУ в органах і підрозділах ДПСУ, ми дійшли висновку, що від питань організації ВКГ значною мірою залежить рівень, якість і своєчасність організації оперативно-службової діяльності підрозділу.

Незважаючи на те, що у НАДПСУ багато уваги приділяють підвищенню якості освіти, універсальності підготовки випускника, його адаптованості до проходження служби на різних посадах у різних підрозділах, особистісній орієнтованості навчального процесу, його інформатизації, виникає потреба в обґрунтуванні педагогічних умов готовності майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах ДПСУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічні умови формування та підготовки до певного виду діяльності були досліджені різними науковцями, наприклад, у роботах В. А. Гащука «Педагогічні умови деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників» [3], О. П. Гнидюка «Педагогічні умови підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до фізичного самовдосконалення» [4], В. Є. Мозальова «Педагогічні умови моніторингу якості підготовки фахівців у вищих війсь-

кових навчальних закладах» [5], М. Є. Шепель «Педагогічні умови професійної адаптації студентів до простору вищого педагогічного навчального закладу» [6], Р. В. Павленко «Педагогічні умови формування морально-вольових якостей майбутнього командира у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України» [7]. Разом з тим обґрунтування педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ не досліджувалося.

Мета статті – обґрунтування педагогічних умов готовності майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах ДПСУ.

Методи дослідження. Аналіз, бесіда, спостереження, тестування, співставлення практичного досвіду і теоретичних знань, незалежна характеристика.

Виклад основного матеріалу. Актуальність проблеми формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ підсилюється наявними суперечностями:

1) у керівних документах ДПСУ визначено завдання та обов'язки посадових осіб щодо організації та ведення ВКГ у підпорядкованому підрозділі ДПСУ, однак необхідних навчальних дисциплін або окремих тем для опанування цього напряму діяльності в навчальних планах Академії, робочих навчальних програмах дисциплін, що викладаються на кафедрі логістики НАДПСУ, не передбачено;

2) вимоги до якості всебічної професійної підготовленості випускників НАДПСУ постійно зростають, але в навчальних планах надзвичайно мінімізовано кількість аудиторних годин для підготовки здобувачів освіти до організації ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ;

3) сучасні умови забезпечення різноманітних видів прикордонної діяльності потребують ретельної, дієвої, цілеспрямованої професійної підготовленості фахівців з логістики, але на сьогодні не розроблено дієвих форм, методів підготовки категорії військовослужбовців за посадою старшини підрозділу (начальника відділення логістики);

4) у підрозділах ДПСУ посаду заступника (помічника) начальника відділу прикордонної служби з логістики скорочено (частково), на таких підрозділах як відділення інспекторів прикордонної служби цієї посади взагалі не передбачено штатами, але існує практика щодо призначення на посади керівників підрозділів, які мають вищу цивільну освіту, але не мають відповідних знань, умінь, навичок щодо організації ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Зазначені суперечності, звісно, негативно впливають на якість організації ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Тому нами прийнято рішення визначити й обґрунтувати дієві педагогічні умови, які б сприяли усуненню цих суперечностей.

У навчальному посібнику «Педагогіка» В. В. Ягупова подано визначення, згідно з яким формування – це надання певної форми, завершеності процесу становлення особистості, досягнення нею рівня зрілості та стабільності [8, с. 75]. З огляду на це, формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ можна визначити як науково обґрунтовану систему організації та стимулювання їхньої діяльності, що дозволяє розробити їх мотиваційну сферу, вольові якості, сформувати вміння самостійного вдосконалення через включення у самопізнання, самоактуалізацію та самоосвіту.

У навчальному посібнику С. Г. Карпенчук «Теорія і методика виховання» ми звернули увагу на визначення поняття «формування особистості», що використовується у двох аспектах [10].

Перший – формування особистості як її розвиток, його процес і результат.

Другий аспект – формування особистості як її цілеспрямованого виховання – педагогічний підхід.

Формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ – багатоетапний та складний процес, що залежить від багатьох психолого-педагогічних умов.

Ми вважаємо, що педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ – це сукупність заходів навчально-виховного процесу, проведення

яких сприяє найбільш ефективному формуванню зазначеної (досліджуваної) властивості у процесі навчання у ВВНЗ.

У роботі «Сутність, особливості змісту і структура поняття «професійна готовність офіцера прикордонника до ведення військового (корабельного) господарства» [11], професійна готовність до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ виражає ставлення військовослужбовця до дійсності й виявляється в готовності й здатності вирішувати поставлені завдання ВКГ у різних умовах оперативно-службової діяльності органів і підрозділів ДПСУ.

Слід зазначити, що вчені на сьогодні визначають різні умови формування готовності залежно від виду діяльності. Зокрема С. Д. Максименко зауважив, що основними умовами формування вмінь і навичок є усвідомлення мети завдання та розуміння його змісту і способів виконання. Успіх формування вмінь і навичок найбільшою мірою залежить від свідомого ставлення, готовності особистості до вироблення в собі вмінь і навичок, інтересу до кращого виконання дій, пов'язаних з виконанням завдання [9].

Не менш важливу роль, на його думку, у засвоєнні вмінь і навичок відіграють умови навчання, правильна організація процесу вправління: послідовність засвоєння дій, поступовий перехід від простішого до складніших завдань, від повільного до швидкого темпу їх виконання.

Погоджуючись із думкою С. Д. Максименка стосовно особливостей розвитку властивостей особистості, ми дійшли висновку, що неусвідомлення мети організації ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ, завдання і розуміння його змісту й способів виконання негативно впливає на особистісний та професійний розвиток, затримує професійне самовизначення та самоактуалізацію майбутніх офіцерів. Важливим компонентом професійної готовності до практичної діяльності в підрозділах кордону в цілому є, зокрема, уявлення про організацію ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ. Курсанти уявляють організацію ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ в аспекті набуття досвіду, оволодіння методикою роботи і звикання до умов праці.

У роботі О. П. Гнидюка «Педагогічні умови підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до фізичного самовдосконалення» ми звернули увагу на педагогічні умови, які сформулював учений Д. Донсков. Серед основних умов він називає такі: посилення дидактичної спрямованості й виховного потенціалу змісту дисципліни; вдосконалення педагогічної майстерності викладачів; забезпечення індивідуального підходу до курсантів і слухачів з урахуванням принципу змагальності й рівня сформованості в них потреби у вдосконаленні [4].

Аналізуючи працю М. Є. Шепель «Педагогічні умови професійної адаптації студентів до простору вищого педагогічного навчального закладу» ми помітили, що довідкова література розглядає умову як чинник методології, який визначає (умова необхідна) чи робить можливим (умова достатня) виникнення певного стану речей (випадки, явища, стосунки, характеристики), а також чинник, який збільшує його ймовірність (умова сприяльна) [6]. Сам же автор розуміє педагогічні умови як сукупність обставин, які сприяють успішній адаптації тих, хто навчається, до простору навчального закладу та до обраного фаху. І ми не можемо з цим не погодитись.

Однією з умов, яку ми визначили, є формування в курсантів зацікавленого ставлення та готовності до майбутньої діяльності.

Ми вважаємо, що курсантам потрібно прищеплювати інтерес до такого роду діяльності як організація ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ. Разом з тим, на наш погляд, слід зауважити, що відповідно до навчального посібника С. Г. Карпенчук «Теорія і методика виховання» [10], умови – це ланка в системі, яка акцентує увагу на наявність відповідних умов, для реалізації мети і цілей, створення умов з метою ефективного здійснення процесу і використання більш оптимального варіанта.

Продовжуючи пошук дієвих умов формування готовності до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ, ми звернули увагу на потребу у стимулюванні особистісних мотивів студентів, їх творчої активності. Ця умова, на нашу думку, сприятиме розвитку самостійності в курсантів.

Підбиваючи підсумок пошуку дієвих педагогічних умов, а також усвідомлення терміна «педагогічні умови», ми дійшли висновку, що «педагогічні умови» є детермінантами, які забезпечують процес формування в курсантів знань, умінь, навичок.

З метою визначення та обґрунтування педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів до організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ нами взято на озброєння підходи дослідника О. В. Пожидаєва та під педагогічними умовами підготовки розуміти сукупність обставин життєдіяльності суб'єктів (педагог – курсант), які зумовлюють розвиток особистості, сприяють формуванню готовності до діяльності у новій соціокультурній ситуації [12].

Водночас ми усвідомлюємо, що процес підготовки майбутніх офіцерів до організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ має свою специфіку. Набуття курсантами теоретичних знань, практичних умінь, навичок є визначальним у процесі підготовки і формування готовності майбутніх офіцерів до майбутньої професійної, в тому числі і до питань господарської діяльності.

Узагальнення теоретичних підходів та порад експертів до визначення характеристики понять «педагогічні умови» дозволило нам визначити та обґрунтувати зміст педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів до організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Отже, першою педагогічною умовою нами визначено *активізацію ціннісно-мотиваційного ставлення курсантів до вивчення особливостей та організації ВКГ у підрозділах ДПСУ*.

Ми вважаємо, що підготовка майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ буде ефективною за умови організації системної, цілеспрямованої роботи з формування ціннісно-мотиваційного ставлення в курсантів до організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Для активізації ціннісно-мотиваційного ставлення курсантів до вивчення особливостей та організації ВКГ у підрозділах ДПСУ пропонується планувати й організовувати освітній процес НАДПСУ таким чином, щоб забезпечити опанування випускниками системи відповідних знань, навичок і вмінь, інших

компетентностей та набуття відповідної готовності, що дозволить їм вирішувати типові завдання професійної діяльності під час виконання певних службових функцій та обов'язків. Адже на практиці рівень навичок і вмінь курсантів є значно нижчим від запланованого.

Успіх у виконанні цього завдання буде залежати від фахової, науково-методичної підготовки науково-педагогічних працівників і керівників курсантських підрозділів, які безпосередньо навчають і виховують курсантів, а також – від якості навчально-методичних матеріалів, розроблених кафедрою.

На нашу думку, чинниками, що зможуть активізувати ціннісно-мотиваційне ставлення курсантів до вивчення особливостей та організації ВКГ у підрозділах ДПСУ, може стати бажання курсантів до того, щоб їх ВКГ було здатне якісно, вчасно і в повному обсязі задовольнити потреби особового складу в якісному та смачному харчуванні, відпочинку, речовому майні, грошовому забезпеченні, пально-мастильних матеріалах, будівельних матеріалах, медичному забезпеченні тощо. Також, на нашу думку, мотивацією і цінностями можуть виступати певні знання щодо вимог керівних документів, які регламентують матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, завдану державному майну. Це, у свою чергу, може стати своєрідним «запобіжником» й активізувати адекватне ціннісне ставлення до неналежного ведення ВКГ, неправомірних дій щодо державного майна. З усвідомленням матеріальної відповідальності за організацію ВКГ у підрозділах ДПСУ, упущень і прорахунків щодо досліджуваної діяльності в курсантів сформується ціннісно-мотиваційне ставлення до державного майна й об'єктів ВКГ підрозділів ДПСУ.

Важливим чинником може слугувати організована робота щодо зразково поставленого ВКГ у ООДК і підрозділах кордону ДПСУ, ціннісне, бережливе ставлення до матеріально-технічної бази ВКГ, а також самостійне бажання керівного складу підрозділу кордону конкурувати з іншими підрозділами ООДК щодо якісної організації ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Мотивом до цього можуть слугувати вимоги до зразково організованого ВКГ у підрозділах ООДК ДПСУ.

Відповідно вибудована система щодо зразково поставленого господарства у підрозділі кордону здатна прищепити курсантам відповідне ціннісно-мотиваційне ставлення до організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Створення відповідних механізмів у освітньому процесі НАДПСУ дасть змогу створити комплекс спільних та узгоджених навчально-виховних заходів і дій, спрямованих на забезпечення позитивного впливу на свідомість, волю і почуття курсантів з метою розвитку професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ, формування інтересу, схильності, ідеалів, переконань та сприяння їхньому самовдосконаленню.

Наступною важливою педагогічною умовою формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ, на наш погляд, є *відбір і структурування змісту навчального матеріалу з урахуванням актуальних вимог до ВКГ, реформування організаційно-штатної структури ДПСУ (зміни у структурі навчальних дисциплін, навчально-матеріального забезпечення, спеціальних курсів, факультативів тощо) з урахуванням досвіду країн НАТО*. Результати дослідження свідчать про необхідність врахувати досвід країн НАТО а також Збройних сил України щодо нових підходів у тиловому забезпеченні.

У процесі пошуку можливостей підтримання здатності підрозділів матеріально-технічного забезпечення ДПСУ функціонувати в об'єднаній системі логістичного забезпечення ЗСУ та інших силових структур постало питання щодо впровадження до змісту освітнього процесу кафедр факультету забезпечення оперативно-службової діяльності НАДПСУ сучасних положень логістичного забезпечення підрозділів кордону.

Результати аналізу організаційно-штатної структури підрозділів ДПСУ, організації освітньої діяльності Національної академії дали змогу виявити:

– відсутність системи підготовки молодших спеціалістів, які відповідають за організацію ВКГ у підрозділах ООДК, загонх морської охорони (далі – ЗМО) є свідченням низької підготовки вищевказаного персоналу щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ;

– реформування (оптимізація) організаційно-штатної структури ДПСУ, яке зумовило скорочення в деяких підрозділах посади заступника (помічника) начальника ВПС, призвело до збільшення службового навантаження як на начальника відділення логістики (старшину підрозділу), так і на всіх офіцерів ВПС;

– відсутність у робочій програмі навчальної дисципліни «Статути Збройних Сил України» позакредитної навчальної дисципліни для набору 2021 року тематики щодо прав та обов'язків посадових осіб органів (підрозділів) ДПСУ, пов'язаних із веденням ВКГ, зумовлюють незнання курсантами функціональних обов'язків за напрямком діяльності щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ;

– відсутність у програмах практичної підготовки 2, 3, 4-го курсів курсантських підрозділів НАДПСУ питань організації та ведення ВКГ у підрозділах ООДК, ЗМО;

– у робочих програмах навчальної дисципліни «Гилове забезпечення охорони кордону» для набору 2021 року для оволодіння знаннями з організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ передбачено лише одну тему: «Основи організації та ведення господарства ООК» у кількості 4-х годин, з яких 2 години виділено для заняття «Організація місць тривалого несення служби на ділянці прикордонного підрозділу».

Ще однією педагогічною умовою підвищення ефективності професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділі ДПСУ нами визначено *набуття майбутніми офіцерами умінь і навичок на засадах контекстного навчання з використанням потенціалу військового стажування та навчальної практики*.

Цю педагогічну умову спрямовано на поєднання отриманих курсантами теоретичних знань із практичною діяльністю, яку

ми пропонуємо передбачити для всіх спеціальностей шляхом включення до програм практичної підготовки 2, 3, 4-го курсів окремих питань з організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ. Для цього ми вважаємо необхідно внести певні корективи до змісту практичної підготовки й додати питання стосовно ВКГ підрозділу ДПСУ, в яких буде проходити практичну підготовку курсант. Для цього кафедрі логістики необхідно розробити перелік питань і методики їх реалізації.

Також цю педагогічну умову необхідно впровадити у практичну діяльність курсантських підрозділів під час організації побуту курсантів й у період проведення навчальних занять шляхом залучення курсантів до господарської діяльності підрозділу (ротного господарства) підрозділу.

Значна кількість практичних занять відбувається під час використання матеріально-технічної бази НАДПСУ кафедрами факультету забезпечення оперативно-службової діяльності, тому виникає необхідність у підготовці науково-педагогічного складу до означеної діяльності шляхом упровадження спецкурсу «Об'єкти ВКГ НАДПСУ і вимоги щодо їх утримання та облаштування». Основним завданням спецкурсу буде забезпечення викладачів психолого-педагогічною підготовкою до впровадження науково обґрунтованих педагогічних умов, забезпечення необхідної теоретичної бази.

Наступною педагогічною умовою є *професійний розвиток/саморозвиток науково-педагогічних працівників з питань логістики*.

Для реалізації цієї педагогічної умови пропонується впровадити/оптимізувати в освітньому процесі НАДПСУ такі заходи, як курси підвищення кваліфікації, стажування, тренінги, обмін досвідом у закладах вищої освіти тощо.

Підвищення кваліфікації можливо здійснювати за декількома варіантами. Наприклад, шляхом відвідування вищих військових навчальних закладів освіти, що спеціалізуються на питаннях тилового, логістичного забезпечення – це Військова академія м. Одеси, Національна академія Національної гвардії України

м. Харків. Цей варіант більше прийнятний для викладачів кафедр логістики, транспортних засобів та інженерного забезпечення охорони державного кордону, загальнонаукових та інженерних дисциплін.

Іншим варіантом підвищення кваліфікації можуть стати спільні заходи з обміном досвіду між викладачами кафедри логістики, офіцерами відділу тилового забезпечення НАДПСУ, озброєння та інженерно-технічного забезпечення. На цій основі можливо поєднати теоретичні знання із практичною діяльністю, залучити до таких заходів курсантів НАДПСУ.

Аналізуючи загальнодоступні інтернет-ресурси офіційних сайтів Міністерства оборони України та Національної гвардії України, сторінки вищих військових навчальних закладів, таких як Військова академія (м. Одеса), Національна академія Національної гвардії України (м. Харків), звернули увагу на зміни у їх системі підготовки курсантів за напрямом логістики. Зміни визвані реорганізацією всієї системи матеріально-технічного забезпечення як ЗСУ, так і НГУ. Відповідно і у нових підходах до організації логістичного забезпечення ЗСУ та НГУ. Що у свою чергу не повинно залишати осторонь і ДПСУ. Тому виникає необхідність у вивченні організаційно-штатної структури нового Командування сил логістики ЗСУ, підрозділів логістичного забезпечення, їх місце та роль у системі логістичного забезпечення, вивчення керівних документів. Відповідні зміни відбулися і у системі забезпечення НГУ, що у свою чергу потребує ознайомлення і вивчення. Вважаємо за необхідне впровадити в освітню діяльність НАДПСУ експериментальну програму, курс або тренінг щодо нових підходів у системі забезпечення ЗСУ, НГУ на основі нових підходів та інтергувати їх у ДПСУ.

Наступною педагогічною умовою є *створення інформаційно-освітнього середовища для ефективного формування в курсантів необхідних навичок і вмій щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ, мотивування в них поглибленого вивчення логістики прикордонного відомства.*

З цією метою, на наш погляд, на кафедрі логістики доцільно здійснити:

1) створення модульного середовища, що буде містити керівні документи, які регламентують господарську діяльність підрозділів ДПСУ. Також у модульному середовищі кафедри логістики буде розміщено матеріали таких навчальних дисциплін: «Основи логістики», «Військовий тил», «Економіка, організація, забезпечення та планування пально-мастильними матеріалами», «Економіка, організація речового забезпечення», «Економіка, організація продовольчого забезпечення», «Тилове забезпечення охорони кордону», «Технічні засоби служб тилу». Ці дисципліни допоможуть майбутніх офіцерам опанувати специфічні питання, що регламентують організацію та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ;

2) впровадження в навчальний процес кафедри логістики під час проведення практичних занять з курсантами зошита формалізованих документів, який призначений для опанування курсантами практичних питань із веденням службових документів номенклатури тилу.

На нашу думку, з метою вдосконалення проведення групових і практичних занять на кафедрі логістики для створення умов, наближених до реальних, занурення курсантів у практичне вирішення питань ВКГ прикордонного підрозділу доцільним є впровадження праксеологічних тилових кейсів.

Праксеологічні тиллові кейси будуть розроблятися для опанування відповідного заняття, теми і будуть використовуватися для усвідомлення відповідного заняття, теми, конкретної ситуації. Відповідні кейси будуть формуватися з урахуванням недоліків, висвітлених у актах аудиту перевірок господарської діяльності ООДК, перевірок офіцерами власної та внутрішньої безпеки підрозділів кордону, інвентаризацій ООДК, а також на підставі завдань, що визначаються колегіями ДПСУ за підсумками звітного періоду, а також – вимог керівних документів щодо організації тилового забезпечення в поточному році, які видаються АДПСУ щороку.

Такий підхід, як з'ясувалося у процесі нашого дослідження, спроможний поєднати й забезпечити теоретичний і практичний досвід, а головне – навчити сучасних підходів щодо ведення та організації ВКГ з практики підрозділів та ООДК.

Крім того, для самостійного опрацювання матеріалів занять щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах кордону науковим колективом НАДПСУ розроблено електронну систему – посібник з експлуатації заправних пунктів ДПСУ, яка дозволяє працювати з нею як через мережу, так і на локальній машині з повним збереженням функціоналу (пошук матеріалів, тестування та ін.) без встановлення додаткового програмного забезпечення.

Використання електронної системи – посібника з експлуатації заправних пунктів ДПСУ з веб-інтерфейсом дає можливість якісно, наочно структурувати матеріал, що викладається. Посібник створено таким чином, щоб його можна було розгорнути як дистанційну систему навчання та оцінювання знань на будь-якому ПЕОМ підрозділу (з мінімальними технічними характеристиками) без використання будь-яких систем керування вмістом (CMS). Є можливість експортувати посібник на локальну машину (чи записати його на носій інформації) з повним збереженням функціоналу, наприклад, як методичні поради для випускників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, нами визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ:

- активізація ціннісно-мотиваційного ставлення курсантів до вивчення особливостей та організації ВКГ у підрозділах ДПСУ;

- відбір і структурування змісту навчального матеріалу з урахуванням актуальних вимог до ВКГ, реформування організаційно-штатної структури ДПСУ (зміни у структурі навчальних дисциплін, навчально-матеріального забезпечення, спеціальних курсів, факультативів тощо) з урахуванням досвіду країн НАТО;

- набуття майбутніми офіцерами умінь і навичок на засадах контекстного навчання з використанням потенціалу військового

стажування та навчальної практики; професійний розвиток/саморозвиток науково-педагогічних працівників з питань логістики, а також – створення інформаційно-освітнього середовища для ефективного формування в курсантів необхідних навичок і вмінь щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ, мотивування в них поглибленого вивчення логістики прикордонного відомства.

Перспективи подальших досліджень. Розроблення структурно-функціональної моделі формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах ДПСУ.

Список використаних джерел

1. Про Державну прикордонну службу: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV із змінами внесеними Законом України від 03.12.2020 р. № 1052-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 11.04.2021).

2. Саган В. В. Вдосконалення матеріально-технічного забезпечення Державної прикордонної служби України на основі впровадження системи збору, обробки і доведення даних про заправку паливом. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Військові та технічні науки. Хмельницький: НАДПСУ, 2018. № 3 (77). С. 150–159.

3. Гашук В. А. Педагогічні умови деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2016. 233 с.

4. Гнидюк О. П. Педагогічні умови підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до фізичного самовдосконалення: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2015. 236 с.

5. Мозальова В. Є. Педагогічні умови моніторингу якості підготовки фахівців у вищих військових навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2017. 236 с.

6. Шепель М. Є. Педагогічні умови професійної адаптації студентів до простору вищого педагогічного навчального закладу. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служ-*

би. Серія: Педагогічні та психологічні науки. Хмельницький: НАДПСУ, 2010, № 56. С. 143–145.

7. Павленко Р. В. Педагогічні умови формування морально-вольових якостей майбутнього командира у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби*. Серія: Педагогічні та психологічні науки. Хмельницький: НАДПСУ, 2009. № 49. С. 45–49.

8. Ягулов В. В. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Либідь, 2002. 559 с.

9. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 288 с.

10. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. Київ: Вища шк., 1997. 304 с.

11. Саган В. В. Сутність, особливості змісту і структура поняття «професійна готовність офіцера прикордонника до ведення військового (корабельного) господарства». *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби*. Хмельницький: НАДПСУ, 2021. № 1. С. 283–298.

12. Пожидаєва О. В. Педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до консультативної діяльності / Наукові записки: зб. ст. Серія: Психолого-педагогічні науки. 2012. № 6. С. 133–139.

References

1. Ukraine (2003), *On the State Border Guard Service*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (accessed 11 April 2021).

2. Sahan, V. V. (2018), Improving the logistics of the State Border Guard Service of Ukraine based on the introduction of a system for collecting, processing and proving data on refueling, *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, Series: Military and technical sciences, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, № 3 (77), pp. 150–159.

3. Hashchuk, V. A. (2016), *Pedagogical conditions of deontological training of future border guards*: PhD in Pedagogy thesis, Khmelnytskyi.

4. Hnydiuk, O. P. (2015), *Pedagogical conditions preparation of future border guards for physical self-improvement*: PhD in Pedagogy thesis, Khmelnytskyi.

5. Mozaliova, V. Ye. (2017), *Pedagogical conditions for monitoring the quality of training in higher military educational institutions*: PhD in Pedagogy thesis, Khmelnytskyi.

6. Shepel, M. Ye. (2010), Pedagogical conditions of professional adaptation of students to the space of higher pedagogical educational institution, *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, Series: Pedagogical and psychological sciences, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, № 56, pp. 143–145.

7. Pavlenko, R. V. (2009), Pedagogical conditions for the formation of moral and volitional qualities of the future commander in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, Series: Pedagogical and psychological sciences, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, № 49, pp. 45–49.

8. Iahupov, V. V. (2002), *Pedagogy*: manual, Lybid, Kyiv.

9. Maksymenko, S. D. (2010), *General Psychology*: manual, Center for Educational Literature, Kyiv.

10. Karpenchuk, S. H. (1997), *Theory and methods of education*: manual, High school, Kyiv.

11. Sahan, V. V. (2021), The essence, features of the content and structure of the concept of professional readiness of a border guard officer to conduct military (ship) economy, *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, № 1, pp. 283–298.

12. Pozhydaeva, O. V. (2012), Pedagogical conditions of preparation of future social pedagogues for consultative activity, *Scientific notes*, Series: Psychological and Pedagogical Sciences, № 6, pp. 133–139.

УДК 336.14:336.278

DOI 10.32755/sjeducation.2021.02.171

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Сіренко Крістіна Юріївна, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та соціальних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: user.ks563@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-2705-0924

Мета статті полягає в дослідженні етапів формування та напрямків розподілу прибутку підприємства, обґрунтуванні пропозиції щодо вдосконалення процесу управління прибутком на підприємстві. Прибуток посідає одне з головних місць у загальній системі вартісних інструментів ринкової економіки. Він забезпечує стабільність підприємства, гарантує повну його фінансову незалежність. У статті було використано методи аналізу та синтезу, порівняння. Наведено характеристики ролі прибутку в умовах ринкової економіки. Розглянуто окремі види прибутку підприємства. Визначено основні етапи розрахунку прибутку (збитку) від операційної діяльності підприємств. Доведено, що прибуток від реалізації продукції (виконання робіт, надання послуг) є основним видом прибутку підприємства, що пов'язаний з галузевією специфікою його діяльності. Підприємства розподіляють прибуток, що залишається в їх розпорядженні для задоволення різноманітних потреб: по-перше, він спрямовується на формування фінансових ресурсів держави, фінансування бюджетних видатків. Це досягається вилученням у підприємств частини прибутку в державний бюджет. По-друге, прибуток є джерелом формування фінансових ресурсів самих підприємств і використовується ними для забезпечення господарської діяльності. Для цілей перспективного розвитку першочергове значення має пропорція розподілу чистого прибутку на споживання і накопичення. Наведено основні внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на прибутковість підприємства. Доведено, що ефективність управління процесами утворення прибутку значною мірою залежить від якості аналізу, реальності виявлення резервів його збільшення, економічного обґрунтування планів формування і використання прибутку на майбутній період. Так, чинником зростання прибутку є зниження собівартості продукції. У зниженні собівартості продукції найбільш повно відображається економія всіх видів ресурсів, які є в розпорядженні підприємства.

Ключові слова: *прибуток, формування, підприємство, розподіл, використання, оцінка.*

FORMATION AND DISTRIBUTION OF THE ENTERPRISE PROFIT

Sirenko Kristina, PhD in Economy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics and Social Sciences,
Academy of the State Penitentiary Service
(34, Honcha street, 14000, Chernihiv, Ukraine,
e-mail: user.ks563@gmail.com)
ORCID: 0000-0003-2705-0924

The purpose of the article is to study the stages of formation and distribution directions of enterprise profits, substantiation of proposals for improving the process of profit management in the enterprise. Profit occupies one of the main places in the general system of value instruments of a market economy. It ensures the stability of the enterprise, guarantees its full financial independence. The methods of analysis and synthesis, comparison were used in the article. The characteristic of a role of the enterprise profit in the conditions of market economy is resulted. Some types of the enterprise profit in accordance with the given systematization on the basic signs are considered. The main stages of calculation of profit (loss) from operating activities of enterprises are determined. It is proved that the profit from the sale of products (performance of works, provision of services) is the main type of the enterprise profit, which is related to the industry specifics of its activities. An analogue of this term is the term "profit from operating activities". Enterprises distribute the profits that remain at their disposal to meet various needs: first, it is directed to the formation of financial resources of the state, the financing of budget expenditures. For the purposes of long-term development, the proportion of the distribution of net income for consumption and accumulation is of paramount importance. The main internal and external factors influencing the profitability of the enterprise are given. It is proved that the effectiveness of profit management processes largely depends on the quality of analysis, the reality of identifying reserves to increase it, the economic justification of plans for the formation and use of profits for the future. Thus, the factor of profit growth is the reduction of production costs. The reduction of production costs most fully reflects the savings of all types of resources available to the enterprise.

Key words: profit, formation, enterprise, distribution, use, estimation.

Постановка проблеми. Сьогодні важливою проблемою української економіки є подолання спаду виробництва, відновлення нормального відтворювального процесу в усіх його ланках, враховуючи особливості наявних – політичної та економічної криз. Одним зі шляхів реалізації цих завдань має стати підвищення прибутковості підприємств, адже саме прибуток є важливою і головною рушійною силою економіки ринкового типу, основним спонукальним мотивом діяльності підприємців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок у дослідження зазначеної проблеми зробили такі вчені, як: А. Сміт,

Д. Рікардо, Д. Гелбрейт, Ф. Найт, Дж. Робінсон, Е. Сайке, П. Самуельсон, Р. Харрод, Е. Чемберлін, Й. Шумпер. Значну увагу питанням формування та використання прибутку підприємств приділено в працях таких вітчизняних учених-економістів, як: І. О. Бланк, М. Д. Білик, С. М. Баранцева, Г. Г. Кірейців, С. В. Мішина, В. В. Худа, О. В. Мелень, А. М. Поддєрьогін [1], Ю. А. Гайбура, В. В. Лойко, Т. В. Романова. Однак у науці ще немає єдиного погляду щодо методів вирішення цієї проблеми. Тому все вищевикладене й обґрунтовує актуальність обраної теми.

Формування цілей статті полягає в дослідженні етапів формування та напрямків розподілу прибутку підприємства, обґрунтуванні пропозицій щодо вдосконалення процесу управління прибутком на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Сміт А. і Рікардо Д. відокремили поняття прибутку в особливу економічну категорію, яку досліджували у тісному зв'язку із процесом накопичення капіталу, із факторами зростання суспільного блага [1, с. 15].

У різні часи А. Сміт трактував прибуток, як:

- закономірний результат продуктивності капіталу;
- винагороду капіталістові за його діяльність і ризик;
- вирахування з частини неоплаченої праці найманого робітника.

Пояснення джерел виникнення прибутку, яке зробив А. Сміт, набуло розвитку в різноманітних напрямках подальших теорій прибутку.

Найбільш поширеною теорією прибутку є теорія продуктивності капіталу як складова частина теорії трьох факторів – праці, капіталу, землі. Вона була розвинута французьким економістом Ж.-Б. Сеєм на початку ХІХ ст. Він запровадив поняття "послуги капіталу", за яким капітал вважається продуктивним, а прибуток у разі використання капіталу його власником (надання його в борг) є платою за виробничі послуги капіталу [1, с. 24].

Узагальнюючи розглянуті основні характеристики прибутку його поняття, можемо сформулювати в такий спосіб: "Прибуток являє собою виражений у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності, що являє собою

різницю між сукупним доходом і сукупними витратами в процесі здійснення цієї діяльності” [1, с. 35].

В умовах ринкової економіки значення прибутку істотно зростає. Як важлива категорія ринкового господарства прибуток виконує певні функції:

- оцінювальну – характеризує ефект господарської діяльності фірми;
- розподільчу – її зміст полягає в тому, що прибуток використовується як інструмент розподілу чистого доходу суспільства;
- стимулювальну – виявляється в тому, що прибуток є джерелом формувань різних фондів стимулювання (нагромадження, виробничого та соціального розвитку, виплати дивідендів акціонерам, споживання).

За конкурентних ринкових відносин підприємство повинно отримати такий обсяг прибутку, який дав би йому змогу утримати свої позиції на ринку і забезпечити динамічний розвиток. Розглянемо роль прибутку підприємства в умовах ринкової економіки більш детально (рис. 1).

Рис. 1. Характеристика ролі прибутку підприємства в умовах ринкової економіки (за даними [1; 2])

Прибуток підприємства характеризується не лише своїм багатогранним значенням, а різноманіттям аспектів, в яких він виражається. Під загальним поняттям «прибуток» розуміють різні його види, що на сьогодні характеризуються декількома десятками термінів. Усе це потребує систематизації використовуваних термінів. Така систематизація, проведена лише за найбільш важливими класифікаційними ознаками залежно від способів формування та розподілу прибутку, наведена в табл. 1.

Таблиця 1 – Систематизація видів прибутку підприємства за основними класифікаційними ознаками*

Ознака класифікації видів прибутку	Види прибутку за відповідними ознаками класифікації
Джерело формування прибутку, що використовується в його обліку	а) прибуток від реалізації продукції; б) прибуток від реалізації активів; в) прибуток від позареалізаційних операцій
Джерело формування прибутку за основними видами діяльності підприємства	а) прибуток від операційної діяльності; б) прибуток від інвестиційної діяльності; в) прибуток від фінансової діяльності
Склад елементів, що формують прибуток	а) валовий прибуток; в) чистий прибуток
Характер оподаткування прибутку	а) оподатковуваний прибуток; б) прибуток, що не підлягає оподаткуванню
Характер інфляційного «очищення» прибутку	а) номінальний прибуток; б) реальний прибуток
Період формування прибутку	а) прибуток попереднього періоду; б) прибуток звітного періоду; в) прибуток планового періоду
Регулярність формування прибутку	а) прибуток від звичайної діяльності; б) надзвичайний прибуток
Характер використання прибутку	а) капіталізований (нерозподілений) прибуток; б) прибуток для споживання (розподілений)
Значення кінцевого результату господарювання	а) позитивний прибуток (власне прибуток); б) негативний прибуток (збиток)

Джерело: *складено автором за даними [2; 3].

Розглянемо більш детально окремі види прибутку підприємства відповідно до наведеної його систематизації за основними ознаками.

1. За джерелами формування прибутку, що використовуються при його обліку, виділяють прибуток від реалізації продукції,

прибуток від реалізації активів та прибуток від позареалізаційних операцій.

Прибуток від реалізації продукції (виконання робіт, надання послуг) є основним видом прибутку підприємства, що пов'язаний з галузевою специфікою його діяльності. Аналогом цього терміна виступає термін «прибуток від основної діяльності». В обох випадках під цим прибутком розуміють результат господарювання за основною виробничо-збутовою діяльністю підприємства. Це прибуток від операційної діяльності, яка відображає місію і профіль підприємства. Він обчислюється як різниця між виручкою від продажу продукції (без урахування податку на додану вартість і акцизного збору) та її повною собівартістю.

2. За джерелами формування прибутку в розрізі основних видів діяльності підприємства виділяють прибуток від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Прибуток (збиток) від операційної діяльності розраховується в декілька етапів (табл. 2). На першому етапі визначається чистий дохід від реалізації продукції шляхом коригування доходів від реалізації на суму непрямих податків та інших відрахувань з доходу [2, с. 47].

Таблиця 2 – Розрахунок прибутку від операційної діяльності*

№	Дохід від реалізації	Витрати і відрахування
1	Чистий дохід від реалізації:	Собівартість реалізації:
1.1	– готової продукції;	– готової продукції;
1.2	– товарів;	– товарів;
1.3	– робіт та послуг	– робіт та послуг
2	Валовий прибуток (збиток) як різниця між чистим доходом і собівартістю	
2.1	Інший операційний дохід:	Інші операційні витрати:
2.2	–	Адміністративні витрати
2.3	–	Витрати на збут
2.4	–	Витрати на дослідження і розробки
2.5	Реалізація іноземної валюти	Собівартість реалізованої іноземної валюти
2.6	Реалізація оборотних активів (крім фінансових інвестицій)	Собівартість реалізованих оборотних активів
2.7	Операційна оренда активів	Витрати від операційної оренди
2.8	Операційна курсова різниця	Витрати від операційної курсової різниці
2.9	Одержані пені, штрафи, неустойки	Заплачені пені, штрафи, неустойки
2.10	Відшкодування раніше списаних активів	Витрати від знецінення запасів

Закінчення табл. 2

2.11	–	Нестачі, витрати від псування цінностей
2.12	Списання кредиторської заборгованості	Сумнівні та безнадійні борги
2.13	Одержання субсидій	Інші витрати
3	Прибуток (збиток) від іншої операційної діяльності як різниця між іншим операційним доходом і витратами на його отримання	
3.1	Дохід від участі в капіталі	Фінансові витрати
3.2	Інші фінансові доходи	Втрати від участі в капіталі
3.3	Інші доходи	Інші витрати
4	Прибуток (збиток) від операційної діяльності: ряд. 2 + ряд. 3 – ряд. 3.1 – ряд. 3.2 – ряд. 3.3	

Джерело: * складено автором за даними [4; 5].

На другому етапі отриманий результат коригується на собівартість реалізованої продукції. В результаті розраховується валовий прибуток або збиток від реалізації продукції.

На третьому етапі валовий прибуток збільшується (зменшується) на суму іншого операційного прибутку (збитку), який отримується від реалізації інших оборотних активів (крім фінансових інвестицій), операційної оренди активів, операційної курсової різниці, отримання штрафів, пені тощо.

На четвертому етапі визначається прибуток (збиток) від операційної діяльності як різниця між результатом, отриманим на третьому етапі, та величиною адміністративних витрат і витрат на збут.

Прибуток чи збиток від фінансових операцій визначається як різниця між доходами від участі в капіталі, іншими фінансовими доходами та іншими доходами і фінансовими витратами, втратами та іншими витратами (рис. 2).

Прибуток (збиток) від фінансових операцій охоплює результати інвестиційної, фінансової та іншої діяльності підприємства протягом звітного періоду [3, с. 81].

3. За складом елементів, що формують прибуток, розрізняють валовий і чистий прибуток підприємства. Під цими термінами звичайно розуміють різний ступінь “очищення” підприємством чистих доходів від понесених ним у процесі господарської діяльності витрат.

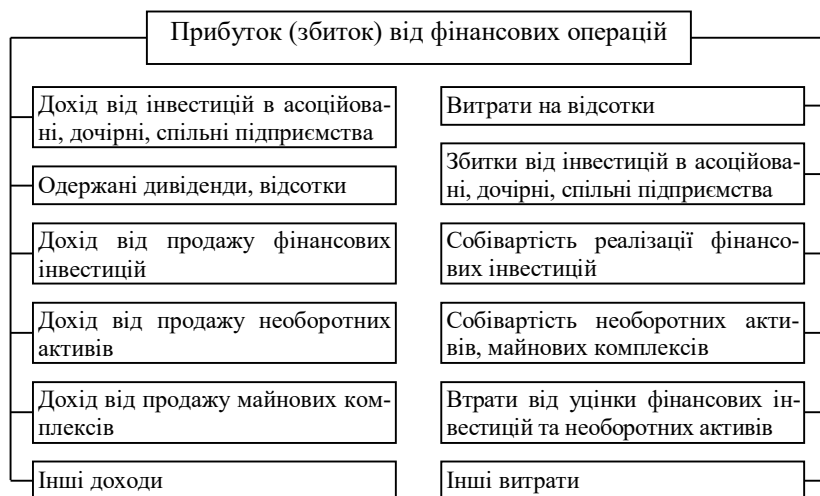

Рис. 2. Формування прибутку (збитку) від фінансових операцій (за даними [4])

4. За характером оподаткування прибутку виділяють оподатковувану та неоподатковувану частини прибутку. Такий поділ прибутку відіграє важливе значення у формуванні податкової політики підприємства, оскільки дозволяє оцінити альтернативні господарські операції з позиції кінцевої їх ефективності. Склад прибутку, що не підлягає оподаткуванню, регулюється відповідним законодавством.

5. За характером інфляційного «очищення» прибутку виділяють номінальний та реальний його види. Реальний прибуток характеризує розмір номінально отриманої суми прибутку, скорегованої на темп інфляції у відповідному періоді.

6. За періодом формування прибутку виділяють прибуток попереднього періоду (тобто періоду, що передував звітному), прибуток звітного періоду та прибуток планового періоду (запланований прибуток). Такий поділ використовується з метою аналізу й планування.

7. Залежно від регулярності формування прибутку виділяють прибуток, що формується регулярно (прибуток від звичайної діяльності) і, так званий надзвичайний прибуток.

Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування – це загальна сума прибутку, отримана підприємством від усіх видів діяльності (операційної, інвестиційної, фінансової).

8. За характером використання у складі прибутку, що залишається після сплати податків та інших обов'язкових платежів (чистого прибутку), виділяють капіталізовану його частину та частину, що спрямовується на споживання.

9. Залежно від значення кінцевого результату господарювання виділяють позитивний прибуток (чи власне прибуток) та негативний прибуток (збиток). У нашій практиці ця термінологія отримала обмежене поширення, хоча і трапляється в економічних публікаціях останніх років з питань бухгалтерського обліку [3, с. 105].

Кінцеві результати господарювання вітчизняних підприємств значною мірою залежать від розміру сплачуваних податків.

Чистий прибуток підлягає розподілу залежно від цілей і завдань, які визначило саме підприємство. Механізм та пропорції розподілу прибутку чинять значний вплив на інтереси учасників відтворювального процесу і впливають на саму його ефективність. У зв'язку з цим конкретні форми і методи розподілу прибутку залежать від багатьох факторів. Це і форма власності, рівень технічного стану і розвитку підприємства, завдання оновлення асортименту, рівень прибутковості, фінансової стійкості, наявність кваліфікованого менеджменту та інші

Підприємства розподіляють прибуток, що залишається в їх розпорядженні, для задоволення різноманітних потреб: поперше, він спрямовується на формування фінансових ресурсів держави, фінансування бюджетних видатків. Це досягається вилученням у підприємств частини прибутку в державний бюджет. По-друге, прибуток є джерелом формування фінансових ресурсів самих підприємств і використовується ними для забезпечення господарської діяльності.

Для цілей перспективного розвитку першочергове значення має пропорція розподілу чистого прибутку на споживання і накопичення. Можливі напрями розподілу чистого прибутку представлені на рис. 3.

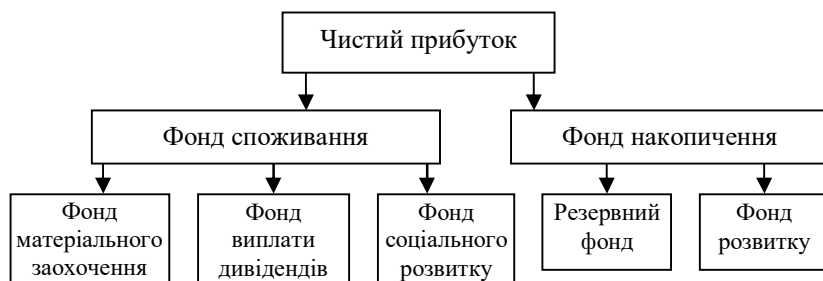

Рис. 3. Можливі напрями використання чистого прибутку на підприємстві (за даними [3; 4])

Фонд коштів на розвиток і вдосконалення виробництва витрачається на задоволення потреб, які пов'язані зі зростанням обсягів виробництва, технічним переозброєнням, вдосконаленням технології виробництва, що забезпечують зростання і вдосконалення матеріально-технічної бази підприємства.

Для ефективного управління прибутком підприємства та збільшення його величини необхідно:

1. Розробити таку стратегію управління прибутком, яка б відповідала довгостроковим цілям розвитку підприємства та дозволяла досягти найкращих результатів за допомогою наявних ресурсів.

2. Враховувати доходи від усіх видів діяльності підприємства, кожний з яких матиме досить вагомий вплив на величину прибутку.

3. Планувати витрати таким чином, щоб їх сума в жодному разі не перевищувала доходи в цьому періоді. Це дозволить забезпечити хоча б беззбитковість виробництва та врятувати в подальшому підприємство від банкрутства.

4. Під час використання прибутку орієнтуватися, в першу чергу, на потреби самого підприємства у формуванні джерел власного фінансування, що в подальшому призведе до максимізації та стабілізації прибутку й розвитку суб'єкта господарювання.

До основних внутрішніх факторів, які залежать від роботи підприємства, належать такі [5]:

- обсяг продажу продукції (при постійній частці прибутку в ціні товару зростання обсягу продажу товарів дозволяє отримувати великий прибуток);

- товарна структура продукції (розширення асортименту сприяє зростанню обсягу продажів);

- організація руху товару (прискорене просування продукції на ринки збуту сприяє збільшенню обсягу реалізації та одночасно зниженню поточних витрат);

- організація процесу продажу товарів;

- чисельність і склад працівників (достатня чисельність при певному рівні технічної озброєності праці дозволяє повною мірою реалізувати виробничу програму підприємства);

- форми і системи економічного стимулювання праці працівників;

- продуктивність праці працівників підприємства;

- дотримання темпів зростання виробництва (реалізації) й оплати праці;

- фондоозброєність і технічна озброєність праці працівників;

- стан матеріально-технічної бази підприємства;

- моральний і фізичний знос основних фондів (використання фізично зношених основних фондів, морально застарілого устаткування не дозволить підприємству розраховувати на збільшення обсягів виробництва і випуск тієї продукції, що відповідає сучасним вимогам);

- фондодвідача;

- склад і структура оборотних коштів;

- вживаний порядок ціноутворення;

- організація роботи щодо стягнення дебіторської заборгованості;

- режим економії (здійснення належного режиму економії дозволяє знижувати поточні витрати підприємств);

- ділова репутація (хороша ділова репутація підприємства є позитивним уявленням, що сформувалося у споживачів про потенційні можливості підприємства).

Внутрішньовиробничі фактори є первинними і основними чинниками зростання прибутку. З підвищенням ефективності

використання саме цих видів ресурсів пов'язана інтенсифікація виробництва, тому що елементи процесу виробництва одночасно і в повному об'ємі беруть участь у створенні продукту, але по-різному в утворенні його вартості [5].

Внутрішні фактори є суб'єктивними. Їх особливістю є те, що вони можуть певним чином регулювати вплив зовнішніх чинників. Зокрема, такий фактор, як облікова політика дає можливість підприємству обирати методи обліку, які спричиняють істотний вплив на фінансові результати (методи оцінки запасів, амортизації, розподіл витрат і доходів між звітними періодами, порядок регулювання сумнівної заборгованості тощо), тим самим регулюючи розмір прибутку до оподаткування.

Зовнішні фактори – це ті, які не залежать від роботи підприємства. До них належать [5]:

- ємкість ринку;
- розвиток конкуренції;
- розмір цін, що встановлюються постачальниками;
- ціни і тарифи на транспортні послуги, ремонтне, комунальне господарства, енергоносії;
- розвиток профспілкового руху;
- регулювання державою діяльності підприємств;
- рівень інфляції, яка збільшує ризик знецінення майбутніх доходів.

До зовнішніх факторів формування прибутку відносять природні умови. Цей фактор має особливо велике значення в харчовій промисловості країни: якщо в сільському господарстві через несприятливі природні умови зменшується врожай, то через це зростають ціни на сировину переробних підприємств. Також до зовнішніх факторів можна віднести накази вищого керівництва. Це актуально, коли підприємство входить до складу об'єднання підприємств і нижчі ланки не можуть вплинути на рішення вищого керівництва.

Ефективність управління процесами утворення прибутку значною мірою залежить від якості аналізу, реальності виявлення резервів його збільшення, економічного обґрунтування планів формування і використання прибутку на майбутній період.

Так, чинником зростання прибутку є зниження собівартості продукції. У зниженні собівартості продукції найбільш повно відображається економія всіх видів ресурсів, які є в розпорядженні підприємства.

Зниження собівартості – необхідна умова стабілізації цін, економічного зростання будь-якого підприємства, джерело накопичень для прискорення соціально-економічного розвитку суспільства, підвищення добробуту населення. Потребують вдосконалення й нормативи, оскільки одним із резервів збільшення прибутку є повне використання вторинних ресурсів та супутніх продуктів.

Для того, щоб підприємства України в сучасних ринкових умовах працювали стабільно та отримували прибуток, можна запропонувати такі основні чинники його збільшення:

- нарощення обсягів виробництва і реалізації продукції;
- здійснення заходів щодо підвищення продуктивності праці своїх працівників та застосування системи участі працівників у прибутках підприємства;
- зменшення витрат на виробництво продукції або застосування сучасних методів управління витратами, однією з яких є управлінський облік;
- кваліфіковане здійснення цінової політики, оскільки на ринку діють переважно вільні (договірні) ціни;
- ефективна побудова договірних відносин з постачальниками, посередниками, покупцями;
- удосконалення продукції з середнім рівнем рентабельності, а низькорентабельну зняти з виробництва;
- організація виробничого процесу таким чином, щоб він був пристосований до швидкого переналадження;
- постійне проведення наукових досліджень аналізу ринку, поведінки споживачів і конкурентів.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Прибуток є основним джерелом фінансування, розвитку підприємства, вдосконалення його матеріально-технічної бази, забезпечення всіх форм інвестування. Уся діяльність підприємства спрямована на те, щоб забезпечити зростання прибутку чи принаймні стабілізацію її на визначеному рівні.

Прибуток являє собою виражений у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності, що являє собою різницю між сукупним доходом і сукупними витратами в процесі здійснення цієї діяльності.

Підприємства розподіляють прибуток, що залишається в їх розпорядженні для задоволення різноманітних потреб: по-перше, він спрямовується на формування фінансових ресурсів держави, фінансування бюджетних видатків. Це досягається вилученням у підприємств частини прибутку в державний бюджет; по-друге, прибуток є джерелом формування фінансових ресурсів самих підприємств і використовується ними для забезпечення господарської діяльності.

Управління прибутком являє собою систему принципів і методів розробки і реалізації управлінських рішень за всіма основними аспектами його формування, розподілу і використання на підприємстві.

Головною метою управління прибутком є забезпечення максимізації добробуту власників підприємства в поточному і перспективному періоді. Ця головна мета покликана забезпечувати одночасно гармонізацію інтересів власників з інтересами держави і персоналу підприємства.

Будучи джерелом виробничого і соціального розвитку, прибуток посідає провідне місце в забезпеченні самофінансування підприємств, можливості яких багато в чому визначаються тим, наскільки доходи перевищують витрати. Проте для оцінки ефективності роботи підприємства недостатньо використання показника прибутку, оскільки його наявність ще не означає, що підприємство працює добре. Для вирішення цієї проблеми необхідно системно аналізувати прибутковість підприємств і чинники, що на неї впливають, постійно відстежувати і встановлювати резерви збільшення прибутку і комбінувати різноманітні шляхи підвищення рівня прибутковості.

Список використаних джерел

1. Фінанси підприємств: підручник / А. М. Поддєрьогін, Л. Д. Буряк та ін.; керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ: КНЕУ, 2000. 460 с.

2. Фінанси підприємств: навч. посіб. / Н. С. Ситник, С. Д. Смолінська, І. Ф. Ясіновська; за заг. ред. Н. С. Ситник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 402 с.

3. Фінанси підприємств: підручник / О. Б. Курило, Л. П. Бондаренко, О. Й. Вівчар, О. М. Чубка. Київ: Кондор, 2020. 340 с.

4. *Податковий кодекс України*: Закон, Кодекс від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 08.09.2021).

5. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Стандарт від 07.02.2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 08.09.2021).

6. Шевченко Н. І. Аспекти підвищення прибутковості українських підприємств. *International Electronic Scientific Journal "Science Online"*. 2018. № 1. URL: <https://nauka-online.com/ua/publications/ekonomika/2018/11/aspekti-pidvishhennya-pributkovosti-ukrayinskih-pidpriyemstv/> (дата звернення: 08.09.2021).

References

1. Podderohin, A. M., Buriak L. D. and others (2000), *Enterprise finance*, Kyiv National Economy University, Kyiv.

2. Sytnyk, N. S., Smolinska, S. D., Yasinovska, I. F. (2020), *Enterprise finance*, Lviv National Ivan Franko University, Lviv.

3. Kurylo, O. B., Bondarenko, L. P., Vivchar, O. I., Chubka, O. M. (2020), *Enterprise finance*, Kondor, Kyiv.

4. Ukraine (2010), *Tax Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

5. On approval of the National Regulation (standard) of accounting "General requirements for financial reporting" (2013): Verkhovna Rada of Ukraine.

6. Shevchenko, N. I. (2018), Aspects of increasing the profitability of Ukrainian enterprises, *International Electronic Scientific Journal "Science Online"*, № 1, available at: <https://nauka-online.com/ua/publications/ekonomika/2018/11/aspekti-pidvishhennya-pributkovosti-ukrayinskih-pidpriyemstv/> (last accessed 08.09.2021).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ОСВІТА. СОЦІАЛЬНІ
ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 2 (7)**

Відповідальні за випуск

Гончаренко О. Г.,

Аніщенко В. О.

Редактор літературний

Сила Л. М.

Комп'ютерна верстка і макетування

Олефіренко В. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 18.10.2021 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 10,81.
Тираж 100 пр. Зам. № 79/21.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.